

6689

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ÇAY POLİTİKASI

Arife Sema KESKİN

T. C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU
Değerlendirme Merkezi

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

1989
ANKARA

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ÇAY POLİTİKASI

Arife Sema KESKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Bu Tez...26.6.1989... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Tarafından
.Yetmişbeş... (.75...) Not Takdir Edilerek Oybirliği/
Özgekinin ile Kabul Edilmiştir.

Prof.Dr.Suat AKSOY
Danışman

Prof.Dr.Ziya Gökalp
MÜLAYİM

Prof.Dr. Ayhan ÇIKIN

S. Aksoy

Z. Gökalp

A. Çikın

A. Çikın

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE ÇAY POLİTİKASI

Arife Sema Keskin

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. Suat AKSOY
1989, Sayfa: 130

Jüri: Prof.Dr. Suat AKSOY
Prof.Dr. Ziya Gökalp MÜLAYİM
Prof.Dr. Ayhan ÇIKIN

Bu araştırmada Türkiye'de uygulanan çay politikası incelenmiş, konu tarihi gelişimiyle ele alınmıştır. Türkiye'de 1924 yılında başlayan çay tarımı yarım asırlık bir sürede büyük bir gelişme göstermiştir. Ülke düzeyinde yüksek bir ithal ikamesi sağlayan çay üretimi, devletin belirlediği alanlarda yapılmış, zaman zaman çay üretim alanlarına sınırlamalar getirilmiştir. Çay, Türkiye'de üretilmeye başladığı yıllardan itibaren desteklenmiş ve yönlendirilmiştir. Dönemlere göre değişen çay alım ve fiyat politikalarından çay üretimi büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin çay politikasında uzun dönemli, kalıcı ve dengeli politikalar yerine, kısa dönemli politik eğilimler etken olmuştur. Bu uygulamalar, çay üretiminin her aşamasında etkisini göstermiştir. Türkiye'nin çay politikasının politik etkilerden kurtarılarak ekonomik prensipler doğrultusunda yönlendirilmesi gerekmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: çay, çay konusundaki hukuki düzenlemeler, çay üretimi, çay fiyatları, çay pazar yapısı, çay destekleme politikaları

ABSTRACT
Masters Thesis

TEA POLICY IN TURKEY

Arife Sema KESKİN

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof.Dr. Suat AKSOY

1989, Page: 130

Jury : Prof.Dr. Suat AKSOY
Prof.Dr. Ziya Gökalp MÜLAYİM
Prof.Dr. Ayhan ÇIKIN

In this research work, the tea production policies employed in Turkey were studied chronologically. Tea production in Turkey has experienced a stunning improvement since the beginning year 1924, and an import-substitution was achieved to a nation wide. In this period the tea production areas were restricted and the quantity of production were controlled by the governments occasionally. Tea farming has always been subject to government support and directioning since the beginning of its production in Turkey. The tea production has been crucially affected by the purchasing and pricing policies employed in various periods. Short-term political inclinations have prevailed in the Turkish tea production sector rather than lasting and stable long-run policies. The implications of those applications can be traced at every stage of the tea production. Consequently, the tea production in Turkey is needed to be freed from political influences and should be conducted according to the economic considerations.

KEY WORDS: tea, legislations on tea, tea production, tea prices, market structure of tea, tea supporting policies.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
1. GİRİŞ	1
2. MATERYAL VE METOD	3
2.1. Materyal	3
2.2. Metod	3
3. KONUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	7
4. ÇAY BİTKİSİNİN ÖZELLİKLERİ VE YETİŞTİRİLMESİ...	13
4.1. Çay Bitkisinin Tanımı	13
4.2. Çayın Üretimi	13
4.3. Çay Çeşitleri	14
4.4. Çayın İşlenmesi	15
4.5. Çayın Yetiştirme Koşulları ve Coğrafi Dağılışı ..	15
5. DÜNYADA ÇAY ÜRETİMİNİN TARİHÇESİ	17
6. TÜRKİYE'DE ÇAY POLİTİKASININ GELİŞİMİ	19
6.1. Üretim Alanına Yapılan Müdahaleler	19
6.1.1. Çay üretim alanlarının açılmasının zorunlu tutulduğu dönem (1924-1930)	19
6.1.2. Çay üretiminin özendirildiği dönem(1940-1960)	23
6.1.2.1. Çay üretimini özendirmek için çıkarılan yasalar	23
6.1.2.2. Çay üretim alanlarının yasalarla belirlenmesi	23
6.1.2.3. Çay üreticisinin desteklenmesi	24
6.1.2.4. Mülkiyet sistemi ve nesnel haklar konusunda getirilen kurallar	26
6.1.2.5. Çayın pazarlanmasının devlet tekeline alınması	28
6.1.2.6. 1940 Tarihli 3788 sayılı yasanın çay tarımı açısından getirdiği yenilikler.....	29
6.1.2.7. Çay üretim alanlarındaki genişlemeler	29
6.1.2.8. Çay üretim alanlarının genişlemesini etkileyen faktörler	32
6.1.3. Çay üretim alanlarının sınırlandırılması (1960 ve sonrası)	35

6.1.3.1. Ruhsatsız kurulan çay bahçelerindeki artış...	35
6.1.3.2. Sınırlandırma döneminde üreticiye getirilen aflar	37
6.1.3.3. Çay tarımını geliştirme ve yeni çaylık tesisi projesi	46
6.1.4. Türkiye'nin çay üretim alanları	49
6.1.4.1. Türkiye'nin birinci derecede verimli çay üretim alanları	49
6.1.4.2. Türkiye'nin ikinci derecede verimli çay üretim alanları	50
6.2. Pazar Yapısına Müdahaleler	51
6.2.1. Tekel dönemi pazarlama organizasyonu(1940-1984)	51
6.2.1.1. Çaykur'dan önceki dönem	51
6.2.1.2. Çaykur ve bunu izleyen dönem	56
6.2.2. Tekel sonrası dönem (1984 ve sonrası).....	62
6.3. Çay piyasasına müdahaleler	63
6.3.1. Alım politikası	63
6.3.1.1. Hukuki durum	63
6.3.1.2. Alım politikasındaki gelişmeler	69
6.3.1.3. Yaş çay yaprağı imhaları	72
6.3.1.4. Destekleme alım maliyeti ve alımların enflasyonist etkisi	78
6.3.1.5. Yaş çay yaprağı alımlarında kontenjan uygulaması	81
6.3.1.6. Özel sektörün yaş çay yaprağı alımları	84
6.3.2. Fiyat politikası	87
6.3.2.1. Hukuki durum	87
6.3.2.2. Yaş çay yaprağı fiyatlarındaki gelişmeler	89
6.3.3. Dışalım ve dışsatım politikası	94
7. SONUÇ	103
KAYNAKLAR	114
Ek-A. Çaya İlişkin Çıkarılan Yasa, Kararname, Yönetmelik ve Kararlar	124
Ek-B. Türkiye Çay Üretim Alanları Haritası	130

TABLO LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
6.1.	Çay Yetiştiren Çiftçi Sayısı, Çay Yetiştirilmeye Ayrılan Alanlardaki Genişlemeler(1924-1965)	31
6.2.	1939-1965 Yılları Arasında Çay Üretim Alanlarının Genişlemesine Seçilen Değişkenlerin Etkisi	34
6.3.	Değişkenler Arasındaki Korelasyon Matrisi...	35
6.4.	Çay Yetiştiren Çiftçi Sayısı, Çay Yetiştirilmeye Ayrılan Alanlardaki Genişlemeler(1966-1987)	41
6.5.	1973-1987 Yılları Arasında İllere Göre Üretim Alanları Yıllık Ek Artışlar ve Toplam İçindeki Oranları	44
6.6.	Tekel ve Çay-Kur'un Yurt İçi Kuru Çay Satış Miktarları (1973-1986)	62
6.7.	Özel Sektörün Fabrika Sayısı, Kapasite Durumu ve Toplam İşleme Kapasitesi İçindeki Oranı (1985-1988)	65
6.8.	Türkiye'de Yıllar İtibarıyla Yaş Çay Alımları (1938-1987)	71
6.9.	Yaş Çay Yaprağı Alımlarının Aylara Dağılımı (1938-1987)	75
6.10.	Yaş Çay Yaprağı İmha Miktar ve Değerleri (1967-1980)	76
6.11.	Kuru Çay Maliyeti İçinde Yaş Çay Yaprağı Fiyatlarının Oranı (1967-1980)	77
6.12.	Çay-Kur'un Faaliyet Zararı ve Hazineye Borç Kaydedilen Miktarlar (1973-1980)	79
6.13.	T.C.Merkez Bankası'nın Çay-Kur'a Verdiği Krediler (1975-1988)	80
6.14.	Ürün Alım Politikasında Uygulanacak Esaslar (1974-1980)	81

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
6.15.	Çay-Kur ve Özel Sektör Yaş Çay Yaprağı Alımları (1985-1987)	85
6.16.	Yaş Çay Yaprağı Fiyatlarındaki Gelişmeler (1938-1962)	90
6.17.	Yaş Çay Yaprağı Fiyatlarındaki Gelişmeler (1963-1987)	91
6.18.	Doğu Karadeniz Bölgesinde Yetiştirilen Başlıca Ürün Fiyatlarındaki Değişimler (1965-1986)	93
6.19.	Çay Fındık ve Mısır'da Birim Alandan Elde Edilen Brüt Gelirler (1965-1986)	93
6.20.	Dış Alım Miktar ve Değerleri (1985-1988) ..	95
6.21.	Yıllar itibarıyla Dış Alım Miktar ve Değerleri (1924-1962)	96
6.22.	1959-1962 Yılları Arası Çay Üretimi ve Tüketimi	97
6.23.	Çay Dışsatımı ve Türkiye'de Arz-Talep Dengesi (1963-1987)	99
6.24.	Türkiye'nin Dışsatım Miktarı Değer ve Maliyetleri (1963-1987)	101

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
6.1.	Çayın Pazarlama Kanalları (4223 Sayılı Yasa Gereğince)	53
6.2.	Tekel Döneminde Arz ve Talep Edenlerin Durumuna Göre Çay Piyasası	54
6.3.	Çaykur'un Faaliyete Geçmesiyle Oluşan Pazarlama Kanalı	59
6.4.	Çay-Kur'un Yurt İçi Pazarlama Organizasyonu..	61
6.5.	Tekel Sonrasında Arz ve Talep Edenlerin Durumuna Göre Çay Piyasası	64
6.6.	Özel Sektörün Yurt İçi Pazarlama Organizasyonu	67

GRAFİK LİSTESİ

<u>Grafik No</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
6.1.	Türkiye'de Çay Üretim Alanlarındaki Genişlemeler (1924-1955)	33
6.2.	Türkiye'de Çay Üretim Alanlarındaki Genişlemeler (1966-1987)	43
6.3.	Türkiye'de İllere Göre Yıllık Çay Üretim Alanlarındaki Değişmelerin Toplam İçindeki Oranları (1974-1987)	45
6.4.	Yaş Çay Yaprağı Üretimindeki Yıllık Değişimler (1938-1987)	73
6.5.	Türkiye'de Çayın Arz ve Talep Durumu(1963-1987)	100

KISALTMALAR

Çaykur	: Çay Kurumu
Çay-Kur	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DZİK	: Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
İUM	: İnhisarlar Umum Müdürlüğü
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
TEFGİ	: Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi
TGM	: Tekel Genel Müdürlüğü
ZV	: Ziraat Vekaleti (Tarım Bakanlığı)

1. GİRİŞ

Türkiye'de çay konusu çeşitli yönleriyle ve farklı dönemlerde incelenerek tartışılmıştır. Çay tarımı ve endüstrisi, Doğu Karadeniz Bölgesinin sosyal ve ekonomik hayatına önemli katkılar yapmış, bölgenin tarımsal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir.

Türkiye'de 1924 yılında başlayan çay tarımı yarım asırlık bir sürede büyük bir gelişme göstermiştir. 1987 yılı verilerine göre 189.707 üretici tarafından 806.981 dekar alanda çay tarımı yapılmaktadır. Çay tarım alanları toplam tarım alanımızın % 0,29 unu kaplamaktadır. Bu oran, küçük gibi görülse de, çay tarımında birim alandan elde edilen verim ve gelirin yüksekliği ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazinin kıt bir faktör olması nedeniyle küçük işletmeler egemendir. Çay tarım işletmelerinin % 64'den fazlası 0.1-5 dekar genişliğe sahiptir. Bu işletmelerde daha çok kadın işgücüne dayanan aile işletmeciliği yapılmaktadır. 1985 yılı nüfus sayımına göre Rize ili nüfusunun % 33,88'i, Artvin ilinin % 7,64'ü, Trabzon ilinin % 5'i, Giresun ilinin % 2,20'si, çay üreticisidir (Anonymous 1988 a). Aile içindeki bireylerin çay tarımında ve çay sanayiinde çalıştığı düşünülürse bu oranların daha da artacağı kuşkusuz doğru olacaktır. Yine 1985 nüfus sayımı verilerine göre çay üreticileri sayısının tarımsal aktif nüfus içindeki oranı % 1,57 dir. Tarımsal aktif nüfusun ekonomik aktif nüfus içindeki % 58,95'lik oranına çay tarımının katkısı olduğu görülmektedir. Çay tarımı çiftçi ailelerine yüksek oranda istihdam sağlamıştır. Bölgede en uygun ürün olarak çay tarımı yerleşmiş ve böylece monokültür tarım egemen olmuştur. Çay tarımı bölgeden işgücü göçünü büyük oranda durdurmuş, hatta tersine göç hareketini de başlatmıştır.

Çay, ülke düzeyinde de yüksek bir ithal ikamesi sağlamıştır. 1963 yılına kadar çayda dış alım yapılırken, bu yıldan sonra çay üretim politikasında (yüksek maliyetler nedeniyle) amaç daha çok yurt içi tüketimi karşılamaya

yönelik olmuştur. Kişi başına çay tüketimi 1965 yılında 0,50 kg'ken bu değer 1985 yılında 2,62 kg'a yükselmiştir (Üzsan 1987). Türkiye, kişi başına çay tüketiminde dünya ülkeleri içinde 4. sırada çay üreten ülkeler içinde ise 1. sırada yer almaktadır.

Çay sanayii, ülke ekonomisi içinde ağırlıklı bir sektör olması açısından da önemlidir. 1987 yılı kampanya döneminde 682.309 ton yaş çay yaprağı alımı yapılarak üreticiye yaklaşık 150 milyar TL. ödenmiştir. Bu değere Çay - Kur ve özel sektörce öngörülen yatırımlar ve üretim için gerekli diğer giderler de eklendiğinde çay sanayiinin ülke ekonomisi içindeki önemi ortaya çıkmaktadır. 1987 yılında toplam sanayii içinde gıda sanayiinin payı % 10,36, çay sanayiinin gıda sanayii içindeki payı ise % 6,31'dir (Özel sektör hariç).

Türkiye'de çay tarımı ve sanayii 1984 yılına kadar devlet tekeline yürütülmüştür. Çay üretim alanlarının belirlenmesi, çay alımları, işlenmesi ve pazarlanması devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. 1984 yılından sonra çay alanı özel sektöre açıldığı halde devletin etkinliği hâlâ sürmektedir. Konunun tarihsel bir yaklaşımla ele alınıp sonuçlarının ortaya konması bu açıdan önemlidir.

Çay tarım alanları günümüze değin devletin belirlediği alanlarda yapılmış, zaman zaman çay tarım alanlarına sınırlamalar getirilmiştir. Çay bitkisi Türkiye'de üretilmeye başladığı yıllardan itibaren çıkarılan yasalarla desteklenmiş ve yönlendirilmiştir. Yine çay alım ve fiyat politikalarında dönemlere göre değişen uygulamalar olmuş ve uygulanan politikalardan çay üretimi büyük ölçüde etkilenmiştir. Yıllar itibarıyla Türkiye'de çay politikasının nasıl yönlendirildiği, bu araştırmanın kapsamı içinde olup, çok geniş boyutları içermektedir.

2. MATERİYAL VE METOD

2.1. Materyal

Bu çalışmada, literatür araştırması bakımından, Tarım Ekonomisi Bölümü kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, DPT ve Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı kütüphanelerinden yararlanılmış ve Tübitak Bilgi İşlem Merkezi'nden literatür taratılmıştır.

Araştırmayla ilgili olarak Rize'ye gidilmiş, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü döküman ve yayınlarından ve Çay Araştırma Enstitüsü kütüphanesinden yararlanılmıştır. Çayla ilgili son gelişmeler için, Maliye ve Gümrük Bakanlığı dosyaları incelenmiştir.

Çay Politikasının, Türkiye'de çay üretimine başlandığı yıllardan itibaren nasıl yönlendirildiğinin açıklanabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesinden, meclis tutanakları incelenmiştir. Çay hakkında çıkan yasalar, kararnameler, yönetmelikler ve ilgili diğer veriler 1920-1988 yılları arasında yayınlanan Resmi Gazeteler taranarak elde edilmiştir.

2.2. Metod

Çayla ilgili yayınlanan literatürler incelendiğinde, bu konuda elde edilen sayısal veriler arasında çok belirgin farkların olduğu görülmüştür. Bu nedenle araştırmada bütünlük sağlaması bakımından Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi Başkanlığı verilerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Gerek duyulan yerlerde, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Tarım Bakanlığı verileri kullanılmıştır.

Tez çalışması altı bölümde incelenmiştir.

Giriş bölümünde, çayın ülke ekonomisi içindeki yeri, araştırmanın amacı ve kapsamı açıklanmıştır.

Materyal ve metod bölümünde, araştırmayla ilgili kaynakların nereden elde edildiği, tezin bölümleri ve yapılan hesaplamalar verilmiştir.

Çay konusunda yapılan araştırmalar, yayınlanan eserler tezin üçüncü bölümünde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde çay bitkisinin özellikleri, üretim yöntemleri, çay çeşitleri, fabrikasyonu, iklim ve toprak istekleri, coğrafi dağılışı hakkında özet bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde çay üretiminin tarihçesi incelenerek dünyada çay üretiminin tarihsel açıdan geçirdiği aşamalar verilmiştir.

Altıncı bölüm, tez çalışmasının temel bilgilerini içermektedir. Türkiye'de çay politikasının gelişimi, üretim politikası, pazar politikası, alım politikası, fiyat politikası, dışalım ve dışsatım politikası açısından ele alınmış, tarihsel olarak çay politikasının aşamaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üretim politikası araştırılırken, üretim alanına yapılan müdahaleler, bu konuda çıkarılan yasa, kararname ve yönetmelikler incelenerek, çay üretim alanındaki genişlemeler hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ekonomik bir model çalışması yapılmış ve çay yasalarının, çay üretim alanlarının artısına etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla, çoklu doğrusal regresyon modeli bilgisayarda çözülmüştür. Çözüme ait bilgiler ilgili bölümde açıklanmıştır. Yine aynı değişkenler için (üretim alanı, çay üretimi, çay fiyatları) korelasyon katsayıları da hesaplanmıştır.

Pazar yapısına müdahaleler incelenirken, çayın pazarlamasında tekel öncesi ve sonrası pazarlama organizasyonunun işleme ve pazar yapısı verilmiştir.

Çay piyasasına müdahaleler ise beş alt başlıkta incelenmiştir. Alım politikasında yıllar itibarıyla çay alım politikasındaki değişiklikler ve gelişmeler, uygulamalardaki aksaklıklar verilmiştir. Bu bölümde fazla yaş çay alımlarının imhası, alımlardaki kontenjan uygulamasının sonuçları ve destekleme alım politikasının devlete olan mali yükü elde edilen verilerle değerlendirilmeye alınmıştır.

Fiyat politikasında, yaş çay yaprağı fiyatlarının 1938-1987 yılları arasındaki değişimi verilmiştir. Cari fiyatlar gerçek değişimi yansıtmadığından sabit fiyatlar değerlendirmeye alınmıştır. İndekste baz olarak seçilecek yılın hesaplamada kullanılacak son yıla çok uzak olmaması gerektiğinden (Güneş ve Arıkan 1988) 1938-1962 dönemi ve 1963-1987 dönemi ayrı ayrı incelenmiştir. Hesaplamada ilk dönem için 1938 yılını baz alan, ikinci dönem için ise 1963 yılını baz alan Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi kullanılmıştır. Cari fiyatların sabit fiyatlara çevrilmesi için kullanılan formül şöyledir:

$$\text{Deflate Katsayısı} = \frac{t_{\text{Baz}} (\text{Seçilen baz yılının Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi})}{t_n (\text{Hesaplamaya alınan yılın Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi})}$$

$$\text{Sabit Fiyat} = \text{Cari Fiyat} \times \text{Deflate Katsayısı}$$

Çay dışalım ve dışsatım politikasında, Türkiye'de çay dışalım ve dışsatımının yıllar itibarıyla gelişimi verilmiştir. Uzun yıllar çay dışalımını yapan Türkiye'nin üretim politikasını yurt içi tüketimi karşılamak için yönlendirmesi, çay dışsatımının hangi koşullarda gerçekleştiği, dışsatımın devlete getirdiği mali yük incelenmiştir.

Araştırmanın sonuç bölümünde, Türkiye'nin çay politikasındaki değişiklikler ve gelişmeler belirtilerek, elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırmacılar bilgi vermesi bakımından 1924-1988 yılları arasında çaya ilişkin çıkarılan yasa, kararname, yönetmelik ve kararlar Ek-A'da verilmiştir. Türkiye'nin çay üretim alanları haritası Ek-B'de gösterilmiştir.

3. KONUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Türkiye'de çayla ilgili yapılan araştırmalar ve yayınlanan eserler yeterli sayıda olmakla birlikte doğrudan çay politikası konusu ile ilgili yayınlar oldukça sınırlıdır. Çay politikası bazı yayınlar içinde bir bölüm olarak yer almıştır. Araştırmada bu nedenle daha çok çayla ilgili yasalar, kararnameler, kararlar ve meclis tutanakları incelenmiştir.

Araştırma konusu Türkiye'deki çay politikası olduğundan yabancı literatürler değerlendirmeye alınmamıştır.

Türkiye'de çay politikası ile ilgili yapılan araştırmalar aşağıda verilmiştir.

HATİPOĞLU, (1939) nun "Türkiye'de Çay İktisadiyatı" adlı eseri ülkemizdeki çay tarımı ve onun ekonomik yönlerini inceleyen ilk araştırmadır. Hatipoğlu bu çalışmasında çay yetiştirilme tekniği, üretimi, tüketimi, pazarlanması konuları ile Türkiye'de çay politikasının nasıl yönlendirilmesi gerektiğini inceleme konusu olarak ele almıştır. Araştırmaya göre, Türkiye'de çay üretimi ancak devlet desteği ile olasıdır. Çay üretiminin özendirilmesi için, üreticiye vergi bağıışıklıkları getirilmeli, uzun vadeli krediler verilmeli, yerli çay gümrük duvarları ile korunmalı, üreticiye alım garantisi getirilmelidir.

TEKELİ, (1946), "Rize'de Çay Yetiştirilmesi ve Rize Çayları Üzerinde Araştırmalar" adlı eserinde, Rize'de çay üretimini başlangıcından itibaren tarihi bir gelişim içinde ele alarak, Rize çaylarının kalitesini kimyasal açıdan incelemiştir. 1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı yasanın üreticilere sağladığı kredilerin ve yaş çay yaprağı fiyatlarının yüksek tutulmasının çay üretim alanlarını genişlettiğini belirtmiştir.

AÇIL, (1957), "Türkiye'de Çay İşletmeleri" adlı çalışmasında, Türkiye'de çay üretimi, tüketimi ve fiyatlarına değinerek çay işletmelerini incelemiştir. Rize Merkez ve Çayeli ilçesindeki çay işletmelerinin ekonomik analizini yapmıştır.

TEKELİ, (1962), "Çay Teknolojisi" adlı ders kitabında, çay yetistirilmesine ve işlenmesine ilişkin bilgilerle, çay üretiminin Türkiye için ekonomik önemini, çayın işlenmesinin Türkiye'deki durumu ve sorunlarını ele almıştır.

VARLIER, (1968), "Madde Araştırması: "Çay" adlı incelemesinde, ekonometrik bir yaklaşımla Türkiye'deki çay üretimini, maliyet ve tüketim durumunu, dışsatım olanaklarını, çay sanayiinin sorunlarını ele almış, inceleme sonuçlarına göre çözüm önerileri geliştirmiştir.

ARER, (1969), "Türkiye'de Çaycılık ve Turistik, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Rize" adlı eserinde, Rize ilinin ekonomik ve sosyal yapısını incelemiştir. Çayla ilgili bölümlerde, Türkiye'de çay üretiminin tarihçesi, alım, fiyat ve dışalım politikalarındaki uygulama sonuçları verilmiştir. Rize ilinde gelirin % 44,73'ünün çaydan sağlandığını belirten Arer, üreticinin çay tarımı ve çay alımlarındaki sorunlarını incelemiştir.

TARKAN, (1973), "Türkiye'de Çay Ziraatı ve Endüstrisi" adlı kitabında çay tarımı ve sanayii ile ilgili gelişmeleri vermiş, çay üretiminin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yaptığı sosyo-ekonomik katkıları incelemiştir.

GÜNEŞ, (1975), "Dünya'da ve Türkiye'de Çay Tüketimi ve Sorunları" adlı araştırmasında Türkiye'deki çay tüketim miktarı ve çay tüketicilerinin özellikleri üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'deki çay tüketiminin başlıca sorunları piyasada

devamlı şekilde, aynı kalite özelliğinde, yeterli miktarda çay bulundurulmasıdır. Pazarlama hizmetlerinin bir bütün olarak düzenlenmesi ve çay kalitesinin sürekliliğinin sağlanması gereklidir.

TEKELİ, (1976), "Çay Yetiştirme, İşleme, Pazarlama" adlı eserinde dünyada ve Türkiye'de çay üretiminin tarihsel gelişimini vermiş, Türkiye'nin çay politikasında uygulaması gereken önlemleri ele almıştır. Tekeli'ye göre, çay politikasında asıl prensip, ülke çay gereksiniminin miktar ve kalite olarak karşılanmasıdır. Türkiye'de çay maliyetlerinin yüksek olması ve dış pazarlarda en düşük kaliteli çayların bile altında bir fiyatla pazarlanması nedenleriyle, yalnızca, ülke tüketiminin karşılanması için çay üretimi yapılmalı ve üretim dışarıya neden olacak miktara çıkartılmamalıdır.

ÇİVİ, (1977), "Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye'de Taban Fiyat Politikası" adlı araştırmasında, saptanacak çay fiyatlarının üzerinde siyasi iktidarın söz konusu olmasının, konunun politik duyarlılığını artırdığını belirtmektedir. Belli bir bölgede yoğunlaşan seçmen gruplarının, bu konuyu politik bir koz olarak kullanabilme olanaklarının olduğuna işaret etmektedir. Çayda, kalite esasına göre bir fiyat uygulaması olmadığı için, üretici fiyat politikasından daha çok kaba yaprak alımları ile desteklenmektedir.

KORKMAZ, (1977), "Madde Araştırması: Çay" adlı incelemesinde, Türkiye'de çay üretimi, tüketimi, çay alımları ve fiyatlarının gelişimini vermiştir. Çay üretiminde verimliliğin artırılması, tarımsal yayım çalışmalarının yapılması, çay maliyetlerinin düşürülmesi, kaliteye göre fiyat belirlemesine gidilmesi, araştırma sonuçlarında ortaya konmuştur.

UZUN, (1978), "Türkiye ve Dünya'da Çay" adlı araştırmada, Türkiye'de çay üretimi ile çay sanayiinin sorunlarını incelemiştir. Araştırmaya göre, ülke içi talep ve dışsatım olanakları dikkate alınarak iyi bir fiyat ve alım politikasının oluşturulması gerekmektedir. Paketli çayın dışsatımı yapıldığında, Çaykur'un dışsatım ve destekleme alım zararlarının önüne geçilebilecektir. Bölgenin monokültür tarım yapısından kurtarılabilmesi için, başka yatırımlar özendirilmelidir.

AKSOYLU, (1982), "Çay ve Rize İçin Varolma Savaşı" adlı tezinde çay üretim alanlarının denetimsiz ve ruhsatsız artış nedenlerini, yaş çay alımlarındaki kontenjan uygulamasının sonuçlarını ele almıştır. Araştırma sonucuna göre, alım politikalarındaki uygulamalar ve çay fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle, çay üreticisi çay tarımından vazgeçme durumuyla karşı karşıya kalmıştır.

AYTAÇ, (1983), "Çayın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Beklenen Gelişmeler" adlı uzmanlık tezinde, çay üretimi ve tüketimine ilişkin verileri değerlendirmeye almış, çayın arz ve talep durumu ile ilgili olarak ekonometrik bir model çalışması yapmıştır. Aytaç, arz ve talep dengesinin korunabilmesi için verimliliğin artırılması ve klonal fidanlarla yeni çaylıkların kurulmasını önermiştir. Çay politikasında ülke çay gereksiniminin miktar ve kalite olarak yurtiçi üretimden karşılanması gerektiğine değinmiştir. Aytaç'a göre, monopoli piyasanın kalkması durumunda fiyat ve kalite açısından tüketici korunacak ve dışsatım olanakları doğacaktır.

AYFER, (1985), "Dünya'da ve Türkiye'de Çay Üretimi, Tüketimi ve Sorunları" adlı tebliğinde yaş çay yaprağı üretimi ve alımlarında karşılaşılan sorunlar, yaş çay imhaları ve kontenjan uygulaması nedenleri üzerinde durmuştur. 1981 yılından sonra üretim ve tüketim dengesi kurulduğundan, dışsatım yapılabilecek ürün miktarları önemsiz

kalmış, tüketim stok fazlalıklarından karşılanmıştır. Çay tüketiminde hızlı artış eğilimi devam ettiği sürece, üretimde aynı gelişme korunamazsa dışalım zorunluluğunun doğabileceği sonucuna varılmıştır.

ÖZYURT, (1985), "Türkiye'de Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen Gelişmeler" adlı tebliğinde, çay tekelinin kaldırılmasından sonra var olabilecek gelişmeleri incelemiştir. Oluşan yeni piyasanın tam bir oligopol piyasası olduğunu belirten Özyurt, bu yapının Çay-Kur, üretici ve özel sektör açısından getireceği değişiklikleri ele almıştır. Araştırmaya göre, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı, çay tekelinin kaldırılmasıyla değişecektir. Özel sektörle birlikte bir üretim fazlası doğacaktır. Bu arz fazlasının dışarıda nasıl değerlendirileceği, kalite, pazarlama ve organizasyon açılarından araştırılmıştır.

DİKMEN, (1986), "Dünyada Çay Üretimi Ticareti ve Tüketimi" adlı tebliğinde, çayın politik bir ürün olduğunu belirtmiştir. Dikmen'e göre çay tarımının gerektirdiği arazi, çaylıkların kuruluş yeri ve çay tarımının gerektirdiği çok sayıda insan gücü yanında, çay fabrikalarının kurulması ve işletilmesi için büyük mali kaynaklara gereksinim duyulması nedeniyle, çay tarımı, sanayiisi, pazarlanması, politik etkilere açıktır. Dünya çay pazarlarına katılmak için verimliliğin ve kalitenin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi önlemlerinin yanında devletin mali yardımlarla dışarıyı desteklemesi gereklidir.

KACAR, (1987)'in, "Çayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi" adlı eserinde, Türkiye'de çayın tarihçesi, çay üretim ve tüketimi değerlendirilmiştir. İncelemenin ana konusu siyah ve yeşil çay işleme yöntemleri ile işleme aşamasında oluşan kimyasal ve biyokimyasal değişikliklerdir.

KESİM, (1987), "Yaş Çay Yaprağı Fiyat Politikası ve Etkileri" adlı tebliğinde, çayda izlenen fiyat politikasını

incelemiştir. Doğu Karadeniz Bölgesinde üretimin çeşidi, çayın kalitesi, verimi ve pazarlama olanakları üzerinde fiyat politikasının etkileri değerlendirilmiştir. İzlenen destekleme politikası, aynı bölgede üretilen ürünlere göre çay üretimini kârlı hale getirmiştir. Çayın ülke ekonomisine daha yararlı olabilmesi ve çay üreticilerinin gelirlerinin istenilen düzeye çıkarılabilmesi için alınması gereken önlemler ortaya konmuştur.

ÜZSAN, (1987),ın "Türkiye Çaycılığının Dünyadaki Yeri ve Yetiştiricilik Sorunları" araştırmasına göre, 1980 - 1985 yılları için çay yetiştiren Asya ülkeleri içinde birim alandan en fazla ürün alınan ülkenin Türkiye olmasının asıl nedeni, alım politikasındaki kaba yaprak alım oranının fazlalığıdır.

ÜZYURT, (1987), "Çay Ekonomisi" adlı ders kitabında, Türkiye'deki çay ekonomisini bütün yönleriyle ele almış, ekonomik analiz yöntemlerinden yararlanarak, çayın genel ekonomik yapısını ortaya koymuştur. Araştırmada 1960-1986 yılları arasında çay üretimi, fiyatları, üretim alanları, tüketim durumu için projeksiyonlar yapılmıştır. Çay ekonomisinin analizi sonunda dengeli bir çay politikasının oluşturabilmesi için, elde edilen veriler değerlendirmeye alınmıştır. Çay tekelinin kaldırılmasından sonra, Türkiye'nin çay politikası amaçlarının neler olması gerektiği ortaya konmuştur.

4. ÇAY BİTKİSİNİN ÖZELLİKLERİ VE YETİŞTİRİLMESİ

4.1. Çay Bitkisinin Tanımı

Çay bitkisinin tanımı "Theaceae familyasının Camellia sinensis (L.) türüne mensup, çalı şeklinde, dallanma yeteneği yüksek, devamlı yeşil kalabilen ağaçcıklar..." şeklinde yapılmaktadır (Özyurt 1987).

Çayın teknik bakımından yapılan tanımlamalarında çeşitli farklılıklar olsa da, yukarıdaki özellikler esasını oluşturmaktadır.

Bazı bitkilerde olduğu gibi, söz konusu ağaçcıkların bütünü değil, ancak sürgün devrelerinde yetişen taze ve körpe, tepe tomurcuğunun altında sıralanmış olan birinci, ikinci, bazen de üçüncü yapraklar, içilen çayların hammaddesini oluşturmaktadır.

4.2. Çayın Üretimi

Çay çok yıllık bir bitkidir ve iki yolla üretilir.

i- Tohumla (generatif) üretim

Uygulanması kolay ve en ucuz çay üretme yöntemidir. Tohumla üretim, üründe genetik açılmalara neden olduğundan, standart kalite sağlanamamaktadır. Türkiye'de çay üretiminin başlangıcından beri bu yöntem kullanılmıştır ve halen yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

ii- Çelikle (vegetatif) üretim

Bu yöntem, uzun denemeler sonucu bulunmuş ve çay üretiminde uzmanlaşmış ülkeler tarafından uygulanmıştır. Bu yöntemde tam bir seleksiyon olduğundan elde edilen ürünün miktarı ve kalitesi denetlenebilmektedir. Türkiye'de Çay Araştırma Enstitüsü tarafından bu konuyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

Çay bitkisi, üç dört yılda 30-50 cm. kadar büyüme gücüne sahiptir. Bu yaşta, dekar başına ortalama 10-15 kg. kadar ürün verebilir. Çay bitkisinin ekonomik ömrü 60-70 yıl kadardır. Üretime geçmek için dört yıl süre ile (tonumla üretimde beş yıl) yatırım yapılması zorunluluğu, birim başına maliyeti üretimin ilk yıllarında yükseltmektedir. Yani sermayenin devir hızı üretimin ilk yıllarında çok düşüktür.

4.3. Çay Çeşitleri

i- Yeşil çay (fermante olmamış çaylar)

Dünyada üretilen çayın yaklaşık 1/4'ü yeşil çaydan oluşmaktadır (Kacar 1987). Başta Japonya olmak üzere Çin, Endonezya, Vietnam, Hindistan ve Sri Lanka'da üretilmektedir. Yeşil çay tüketimi ise Japonya, Vietnam, Çin'de, ve bazı Kuzey Afrika ülkelerinde gerçekleşmektedir. Yeşil çayda hammadde aynı olup, işleme aşamasında çay fermante edilmemekte, yüksek sıcaklıkta çok soldurmaya tâbi tutulmaktadır.

ii- Siyah çay (fermante olmuş çaylar)

Dünya üzerinde en çok tüketilen çaylardır. Siyah çay ilk olarak Çin'de üretilmiştir. Orthodox diye isimlendirilen klasik çay imalat metodundaki aşamalar sırasıyla; soldurma, kıvrırma, fermentasyon, kurutma, tasnif ve paketlemedir.

iii- Oolong çay

Dünya çay ticaretinde yeri ve önemi olmayan Oolong çayı, Çin'de ve Taiwan'da işlenmektedir. Siyah çayın fermentasyon yapıldıktan sonra ve yeşil çayın fermentasyon yapılmadan işlenmesine karşın Oolong çayı az fermentasyona tâbi tutulmaktadır.

iv- Özçay, çözünebilir çay (Instant Tea)

Ekonomik anlamda üretimine 1940'lı yıllarda başlanmıştır. En çok Japonya ve ABD'de tüketilen özçayın işlenmesinde temel yöntem, siyah ya da yeşil çaydan oluşan ekstraktı konsantre hale getirip kurutmak ve toz hale dönüştürmektir (Kacar 1987). Dünya'da tüketilen toplam çayın % 5'inden azı özçaydır.

v- Daldırma çay

Çayın derecelendirilmesi sonucu elde edilen toz çayın değerlendirilmesi amacıyla daldırma çay geliştirilmiştir. Dünya'da, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra tüketimi büyük artış göstermiştir. Kullanımının kolay ve pratik olması bunun temel nedenidir.

4.4. Çayın İşlenmesi

Taze çay yaprağının depolanma özelliği hiç yoktur. Toplanan bu yaprakların birgün içinde işlenmesi için derhal çay yaprağı işleme fabrikalarına gönderilmiş olması gerekir. Yaş çay yaprağının toplanmasından tüketime hazır hale gelinceye kadar birçok işlemler yapılmaktadır. Bunlar;

- i- Satınalma
- ii- Taşıma
- iii- Soldurma
- iv- Kıvırma
- v- Fermantasyon
- vi- Kurutma
- vii- Tasnif
- viii- Paketleme

4.5. Çayın Yetiştirme Koşulları ve Coğrafi Dağılışı

i- İklim

Çay, tropikal bölgelerde ve iklim bakımından nemli

olan, çok yağışlı sıcak alanlarda yetişmektedir. Bu koşullara sahip, deniz seviyesinden yüksek bölgelerde daha kaliteli türleri yetişir. Bitkinin yetişebilmesi için, yağmurun özellikle gelişme devrelerinde düzenli ve devamlı olarak yağması gerekir. Çay bitkisi genellikle (-6) ve (+40) °C nin dışındaki sıcaklıklardan etkilenir. Bitki için optimum ısı derecesi, ortalama olarak +18 °C, yıllık optimum yağış ise 1600-3000 mm. dolayındadır (Tekeli 1962).

ii- Toprak

Çay bitkisi kireçsiz, bol asitli toprakları sever. Gerek iklim ve gerekse toprak özellikleri bakımından çay türleri de farklı özellikler göstermektedir.

iii- Coğrafi dağılışı

Dünya çay tarımına elverişli olan kuşak; kuzey yarım kürede 42. paralel, güney yarım kürede ise 24. paralel daireleri arasında yer almaktadır. Kuzeyde Kafkasların Karadeniz'e bakan etekleri ile Japonya'nın güneydoğusu, güneyde Brezilya'nın güney ucu ile, güney doğu Afrika, bu sınırları oluşturmaktadır (Aytaç 1983). Çay yetiştirmeye elverişli kuşak, bu kadar geniş gibi görünmesine karşın, çay tarımı yapılabilecek alanlar, belirtilen kuşak içinde küme küme serpilmiş biçimdedir.

5. DÜNYADA ÇAY ÜRETİMİNİN TARİHÇESİ

Çay bitkisinin anavatanı hakkında kesin olarak bir görüş birliği olmamakla birlikte Çin ve Hindistan çayın anavatanı sayılmaktadır (Tekeli 1962). Çayın bu ülkele-
rin bazı bölgelerinde yabani olarak yetişen çeşitlerinin bulunması, bu bölgelerden dünyaya yayıldığını doğrulamak-
tadır. Yine çeşitli ülkelerde çay için kullanılan sözcük-
lerin kökenini Çince'nin Kanton ve Amoy lehçelerinde yer
alan ch'a ve t'e sözcükleri oluşturmaktadır (Dikmen 1986).

Çay kültürü ilk olarak Çin'de başlamıştır. Çin İmpa-
ratoru Shen Nung (M.Ö.2737 yıllarında) kurduğu çay bah-
çeleriyle çayın yararlı bir bitki olduğunu halka anlatma-
ya çalışmış ve çay tarımını geliştirmek için çaba harcamış-
tır (Kacar 1986 a). Çaya ait ilk yazılı bilgiler ise
M.S. 350 yılında yazılan Çince bir lugatta yer almıştır.
Bir Arap seyahatnamesinde Kanton şehri gelirlerinin çay ve
tuzdan alınan vergilerden oluştuğunu yazması, çay üreti-
minin Çin'de geliştiğini göstermektedir (Kakuzo 1944).
Marco Polo'da seyahatnamesinde Çin'de çay vergilerinin
M.S. 1285 yılında artırıldığını belirtmiştir.

Çay tüketimi, M.S. 12. yüzyılda Çin'in güney batısına,
Hindistan'ın kuzeydoğusuna, Birmanya'ya, Çin Hindinin di-
ğer yörelerine ve Japonya'ya geçmiştir. Buda rahipleri
çay kültürünü yerleştirme ve yaymada büyük ölçüde aracılık
yapmışlardır. Çayın Buda dininin bir sembolü haline gel-
mesi ile çay Çin, Hindistan ve Japonya'da önemli bir kül-
tür bitkisi olmuştur. Çay kutsal bir içecek olarak nite-
lendirilmiş ve ilaç olarak da yaygın bir kullanım alanı
bulmuştur (Tekeli 1976).

Asya ve Arap ülkelerinde çay üretim ve tüketiminin
yayılması ve yerleşmesine karşılık Avrupa'da tanınması çok
daha geç olmuştur. Çay Avrupa'ya ilk olarak 1610 yılında
Hollanda'lı denizciler tarafından getirilmiştir (Kakuzo 1944).

Baharat yolunun kesfi ile çay ticareti ve tüketimi Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Özellikle İngiltere'de başlayan çay içme alışkanlığı ile birlikte çay ticareti giderek önem kazanmaya başlamıştır. 18. yüzyıl sonlarına kadar Çin tek çay dışsatımı yapan ülkeken İngiliz sömürgeciler Hindistan ve Seylan (Sri Lanka)'da, Hollandalılar ise Java adasında çay yetiştirmeye ve işlemeye başlamışlardır. Malezya, Tayland, İran, Gürcistan, Türkiye, Arjantin, Kenya ve Malawi gibi ülkelerde çay üretimine başlanması ile dünya çay üretimi ve ticareti artmıştır.

Dünyada çay üretimi Asya, Afrika ve Güney Amerika'da yaklaşık 30 kadar ülkede yapılmaktadır. Dünya çay üretiminin % 60'ı Hindistan, Sri Lanka ve Çin'de gerçekleşmektedir. Bu ülkeleri S.S.C.E, Endonezya, Kenya ve Türkiye izlemektedir. Çayın coğrafi bakımından yaygın bir üretimi olduğu halde uluslararası çay ticaretine önemli ölçüde katılan ülkelerin sayısı oldukça azdır. Dünya çay ticaretinin % 90'ı 8 ülke tarafından yapılmaktadır (Dikmen 1986). Çayın uluslararası alanda pazarlanmasında, az sayıda bağımsız alıcı üretim piyasasına egemendir (Oligopson). Yine az sayıda satıcı tüketim piyasasında etkili olduğundan, (Oligopol) çayın pazarlanmasında serbest rekabet koşulları işlememektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda sömürgeci güçler tarafından kurulmuş olan çay üretim sisteminin, uluslararası çay piyasalarında etkisi ağırlığını korumaktadır.

Dünyada büyük çay üreticisi ve dışsatımcısı olan ülkeler aynı zamanda en büyük çay tüketicisi olan ülkelerdir (Ayfer 1985). Bu nedenle uluslararası pazarlara sürülen kuru çayın miktarı, yetiştirici ülkelerin "üretim fazlası" olmaktadır.

6. TÜRKİYE'DE ÇAY POLİTİKASININ GELİŞİMİ

6.1. Üretim Alanına Yapılan Müdahaleler

6.1.1. Çay Üretim Alanlarının Açılmasının Zorunlu Tutulduğu Dönem (1924-1930)

Türkiye'de çay yetiştirilmesine ait ilk girişimin 1988 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır (Tekeli 1976). Çin'den getirilen ilk çay fidanları Bursa'nın belirli yerlerine dikilmiştir. 1892 yılında da yinelenen bu girişim bir sonuç vermemiştir. Bursa'nın ekolojik koşullarının, çay yetiştirilmeye uygun olmadığına bilinmemesi nedeniyle bu ilk girişim başarısız sonuçlanmıştır.

1917 yılında Batum ve çevresinin Türkiye'ye geri verilmesini izleyen günlerde, tarımsal incelemeler yapmak üzere bölgeye bir heyet gönderilmiştir. Ali Rıza Ertem, dönüşte hazırladığı raporunda çay tarımına ve işlenmesine ilişkin teknik bilgileri hükümete sunmuştur. Çay dış alımı için ödenen paranın yüksekliğine de işaret eden Ertem, ekolojik yönden uygun olması nedeniyle Rize bölgesinde çay tarımının yapılmasını önermiştir (Kacar 1986 b). Yine bölgede limon, portakal, mandalina ve bambu yetiştiriciliği yapılması için önlemler alınmasının da yararlı olacağını belirtmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan öncelikli olaylar nedeniyle Ertem'in raporu dikkate alınmamıştır. Savaş öncesi, gelir sağlamak amacıyla Batum ve çevresine giden Doğu Karadenizlilerin, savaştan sonra bu olanağı bulamamaları, bölgede sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşsizlik ve yoksulluk nedeniyle Doğu Karadeniz insanının yurdun başka bölgelerinde çalışmak zorunda kalması, arazi durumuna göre nüfusun çok fazla olması ve arazinin ancak 1/4'ünün ekilebilmesi bölgede iş alanlarının yaratılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Anonymous 1968 a). Sorunun çözüme kavuşturulması, bölge insanına

gelir kaynağı bulunması için 1924 yılında Rize iliyle Borçka kazasında fındık, portakal, mandalina, limon ve çay yetiştirilmesine ilişkin, üç yıl yürürlükte kalacak olan bir yasa çıkarılmıştır (Anonymous 1924).

407 sayılı bu yasayla üreticiler arazilerini kızıl-ağaçlardan temizlemeye ve yerine arazinin verimliliğine göre hükümetin ücretsiz vereceği fidanları üç yıl içinde dikmekle zorunlu tutulmuştur (1).

(1) Üreticilere zorunluluk getirilmesi, yasa önerisinde yetiştiriciliği yapanlardan zorunlu oldukları vergilerin beş yıl süreyle alınmaması, fidanlar ürün vermeye başladığı tarihten itibaren on yıl süreyle öşür alınmaması, süresi içinde bu eylemi yerine getirmeyenlere ise vermekte olduğu vergilerin on katı ceza alınması, eylemi yerine getirinceye kadar cezanın devam etmesi gibi özendirici uygulamalar ve yaptırımlarla birlikte düşünülmüştür (Anonymous 1968 a).

Meclis görüşmelerinde arazi sahiplerine böyle bir zorunluluğun getirilmesinin, halk hükümeti ve halk meclisi için kabul edilemez bir nokta olduğu belirtilerek karşı çıkmıştır. Rusya'da çay yetiştiriciliğinin yerleşmesi için de hükümetin girişimde bulunması dikkate alınmış, bir takım önlem ve zorunluluklarla yetiştirilecek ürünlerin Rize insanına gelir getireceği görüşünden hareket edilerek, arazi sahiplerine getirilen zorunluluk kabul edilmiştir.

Vergi bağışıklığının konulmasının nedeni, üreticinin çay yetiştiriciliğine yönelmesini sağlamak içindir. Ceza ise üreticinin yetiştiriciliği yarıda bırakmasının önüne geçmek için, öneride yer almıştır. Çünkü devlet fidanlık kurup fidan yetiştirecek, üreticilere bu fidanları karşılıksız vererek arazi vergisi ve öşür gelirinden vazgeçecektir. Sonuçta bu eylemler devlete mali bir yük getirecektir. Fidan dikimi için arazi sahiplerinin zorunlu tutulmasının yanında öşürün alınmaması ve cezanın kabul edilmemesi, doğal olarak yasanın içeriğini oldukça değiştirmiştir. Arazi vergisi bağışıklığının kalması yeterli olarak görülmüşse de, arazi vergisi dönümde on kuruş olup, (Anonymous 1968 a) üretici için özendirici bir önlem olmamıştır.

1924 yılı çay tarımı için bir başlangıç yılı olmuş, Batum dan çay tohumu getirilerek, kurulan fidanlıkta çay tarımı için ön denemeler başlatılmıştır. Yetiştirilen çay fidanları üreticilere dağıtılmıştır. Yasanın yaptırım gücü olmasına karşın çay tarımı, Rize insanı tarafından benimsenmemiştir. Çay tarımının yerleşmesi konusunda çalışmalar yapan Zihni Derin'in bölgeden ayrılmasıyla, zamanla kurulan çay bahçeleri sökülmüş, çay tarımı Rize'de devlet fidanlığından dışarı çıkamaz hale gelmiştir (Tarkan 1973).

Yasanın en büyük eksikliği ve uygulamada geçerlilik kazanamamasının nedenlerinden birisi de, çayın yalnız yetiştiricilik yönüne ağırlık verilmesidir (Arer 1969). Yasa, çayın pazarlanması yönünü ele almamıştır. Yaş çay yaprağının değerlendirilebilmesi için ilk olarak alıcısının olması ve yaş çay yaprağını işleyecek fabrikaların kurulması gerekmektedir (1). Ürünü nasıl değerlendireceği belli olmayan, gerekli destekten yoksun bulunan ve yeterli teknik bilgi de verilmeyen üretici, kendisi için yeni bir kültür bitkisi olan çayın yetiştiriciliğine beklenen ilgiyi bu nedenlerle göstermemiştir.

407 sayılı yasanın süresi 1927 yılında bitince, 1929 sayılı yasayla, 407 sayılı yasanın üç yıl daha yürürlükte kalması kabul edilmiştir (Anonymous 1927).

Üç yıl içinde Rize fidanlığından üreticilere 200.849 adet çay fidanının dağıtıldığı meclis tutanaklarında yer almıştır. İlerleyen yıllar içinde, çay yetiştiriciliğine duyulan ilgi önemini kaybetmiş, üretici çay tarımından

(1) Yasa önerisi, mecliste görüşülürken, yaş çay yaprağını işleyecek fabrikaların kurulması için beş yıl süre olduğu (çay bahçesi kurulduktan beş yıl sonra yaş çay yaprağının toplanabileceği için), ilk olarak çay bahçelerinin kurulması gerektiği görüşünde birleşilmiştir (Anonymous 1968 a).

uzaklaşmaya başlamış, çay tarımı sonunda unutulacak hale gelmiştir. 1924-1938 yılları arasında yalnızca 20 dekar çaylık alanın tesisi bu durumu açıkça göstermektedir (Tablo 6.1). Halbuki 1927 yılına kadar 200.849 fidan dağıtılmış olup (dekara ortalama 1000 çay bitkisi düşünülürse) yaklaşık 200 dekar çaylık alanın üç yıl içinde kurulmuş olması gerekmektedir.

Hükümetin "Kendi Kendine Yetme" ilkesini benimsediği ekonomi politikasını, 1933 yılında bir program içinde ele almasıyla, Türkiye'de çay tarımı yeniden gündeme gelmiştir (Hatipoğlu 1934 a). Ancak araştırma yapmak için görevlendirilen uzman çay üzerinde fazla durmamış, daha çok muz ve kahve yetiştiriciliği ile ilgilenmiştir. Böylece iki yıl daha geçmiştir. 1935 yılında bir bilim heyetinin bölgeye yaptığı inceleme gezisinde, bölgenin çay tarımı ve sanayinin gelişmesine her açıdan uygun olduğu kanısına varılmıştır. 1937 yılına gelindiğinde, çay tarımının yerleştirilip geliştirilmesi için Zihni Derin yeniden görevlendirilmiştir. Çay tarımına ilgi uyandırmak için fidanlıkta kurulan laboratuvarında, üreticiden satın alınan çay yaprakları işlenmeye başlanmış, bölge toprakları analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu çay üretim bölgesi olarak, Araklı deresinden Batum hududuna kadar olan kıyı şeridiyle, kıyıda içerilere doğru 15 km derinliğe kadar olan bölge belirlenmiştir (Tekeli 1946). Geçmişte yitirilen yılların deneyimiyle sıkı tutulan işler, bu kez daha bilinçli ve programlı şekilde yürütölmeye başlanmıştır (Kacar 1987). Tohum damızlık bahçesi kurmak, üreticilere dağıtmak amacıyla 1937 yılında 2 ton, 1939 yılında 30 ton çay tohumu Batum'dan getirilmiştir.

Türkiye'de çay tarımının bu dönemde yerleşememesinin nedenleri şöyle özetlenebilir:

i- Çay üretimi bir takım önlemlerle özendirileceğine, üreticilere bir zorunluluk içinde getirilmiştir. Bu da üreticilerin olumsuz bir tutum içine girmelerine neden olmuştur.

Yoksul olan Rize insanı ilk beş yıl gelir getirmeyen çay bitkisine arazisini ayırmak istememiştir.

ii- Yaş çay yaprağını nasıl değerlendireceği belli olmayan üretici, yasa da yer verilen diğer ürünlerin yetiştiriciliğine yönelmiştir.

iii- Kurulan çay bahçelerinin sökülmemesi için gerekli denetim yapılmamıştır. Yasada kabul edilen zorunluluk ilkesi uygulamaya geçirilememiştir.

iv- Çay tarımı konusunda üreticilere gerekli olan teknik bilgi yeterli olarak götürülemediği görülmüştür.

6.1.2. Çay üretiminin özendirildiği dönem (1940-1960)

6.1.2.1. Çay üretimini özendirmek için çıkarılan yasalar

Çay tarımının yeniden ele alındığı 1937 yılında, çay üreticisini kredi ile desteklemek için bir yasa önerisi hazırlanmıştır. Hazırlanan bu yasa önerisi ancak 1939 yılında meclise sunulmuştur (Anonymous 1939).

27.3.1940 tarihinde kabul edilen 3788 sayılı bu yasa, bölge halkına kredi vermek, bölgede çay fabrikası kurmak ve kuru çayın imal, tasnif, harman, ambalaj ve satış işlerinin bir elden yapılmasını düzenlemek amacıyla çıkarılmıştır (Anonymous 1940).

1950 yılından sonra zamanın hükümeti tarım sektörüne daha çok yöneldiğinden, o dönemde üç yasa daha çıkarılmıştır (Tufan 1988 a). Her üç yasa da, 3788 sayılı yasayla üreticilere verilmiş olan kredi miktarının ve çay üretim alanlarının artırılmasına yönelik olmuştur.

6.1.2.2. Çay üretim alanlarının yasalarla belirlenmesi

3788 sayılı yasanın 1. maddesinde, çay bahçesi kurulacak yerlerin Bakanlar Kurulunca belirleneceği bildiril-

miştir. Bu bölgelerde kurulacak ve kurulmuş olan çay bahçelerinin Ziraat Vekaleti'nin (ZV) belirleyeceği teknik esaslar çerçevesinde kurulması zorunluluğu getirilmiştir.

3788 sayılı yasa ile çay alımının devlet tekeli altına alınmasıyla, çay üretim alanlarının belirlenmesinde Bakanlar Kurulunun yetkili olması kaçınılmazdı. Çay üretimi özendirildiği için denetimsiz bir artış gösterebilir ve alım konusunda Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (DZİK) yetersiz kalabilirdi. Çay üretim alanlarının ekolojik bölge dışına çıkması, verilen kredilerin boşa gitmesine neden olurdu.

Kurulacak çay bahçeleri için üreticilere ruhsatname alma zorunluluğu getirilmesi, çay üretiminin miktarı ve çay üretim alanlarının genişliğinin bilinmesi açısından önem taşımaktadır.

6.1.2.3. Çay üreticisinin desteklenmesi

3788 sayılı yasa ile, ekonomik açıdan güçlük içinde bulunan üreticiyi çay yetiştirmeye özendirmek için çay tohumu, ilaç ve kimyevi gübrenin ilk bes yıl için karşılıksız verilmesi uygun görülmüştür. Beş ar (1/2 dekar) veya 500 ağaç için yirmişer liraya kadar birer yıl ara ile üç defada faizsiz kredinin verilmesi kabul edilmiştir. 30.000 dekarlık çay bahçesi kuruluncaya kadar Ziraat Bankası'na verilecek toplam kredinin 1 milyon lirayı geçmeyeceği de hükme bağlanmıştır.

Çay üretim alanları ile çay tüketimi artışı arasında paralellik sağlanması ve bunun yanında dış alıma son verilmesi için çay üreticisinin özendirilmesine sonraki yıllarda da devam edilmiş, 1951, 1953 ve 1956 yıllarında ek yasalar çıkarılmıştır.

1951 tarihli 5748 sayılı yasayla çay bahçelerinin bir dekarı veya 1000 ağacı için birer yıl ara ile üç defada 100 liraya kadar faizsiz kredi verilmesi kabul edilmiştir. Bu yasa ile kurulmuş olan çay bahçelerine ek olarak 35.000 dekar yeni çay bahçesi kuruluncaya kadar, bahçe kuracaklara 3,5 milyon lirayı geçmeyecek şekilde kredi verilecektir (Anonymous 1951).

1953 tarihli 6133 sayılı yasa ile de kredi ayrılacak alanın 70.000 dekara ve toplam kredi miktarının 7 milyon liraya yükseltilmesi kabul edilmiştir (Anonymous 1953).

1956 tarihli 6754 sayılı yasa gereğince, yeni çay bahçesi kuruluncaya kadar bahçe kuracaklara dekar başına toplam 350 lira olmak üzere, 35 milyon lirayı geçmeyecek şekilde kredi verilmesi (100.000 dekar için) kabul edilmiştir (Anonymous 1956).

Devletin çay üreticilerine bedava girdi sağlaması, para olarak ifade edilebilen girdi subvansiyonlarından. Bu subvansiyon yoluyla üreticinin eline destek olarak doğrudan para geçmemekte, fakat yapılan yardım para olarak ölçülebilmektedir (Eraktan 1983). Girdilerin üretim ve dağıtım subvansiyon içinde yer almamakta, maliyetiyle satış tutarları arasındaki devletin üstlendiği fark, girdi subvansiyonu olmaktadır.

Yine devletin, verilen kredinin faizini üstlenmesi, kredi subvansiyonu olup, para olarak ifade edilebilen subvansiyonlardandır. Bu subvansiyon her ne kadar kredi subvansiyonu olarak adlandırılrsa da kredinin miktarı subvansiyon olmamaktadır. Devletin ödediği faiz, kredi subvansiyonunu oluşturmaktadır. Burada devlet, çay üreticisini özendirme için Ziraat Bankası'na verilen kredilerin faizini üstlenmektedir.

Kredi ve girdi subvansiyonlarının verilmesindeki ana amaç, maliyet subvansiyonu olarak, maliyetleri düşürmektir (Eraktan 1983). Marjinal maliyet-marjinal hasıla arasındaki

oran, girdilerin bedava olması ve kredinin faizsiz verilmesiyle olumlu etkilenecektir. Yaş çay yaprağı daha düşük maliyetle elde edileceği için, çay üreticisinin gelirini artıracaktır. Bu da çay üretimini artırıcı yönde gelişmeler sağlayacaktır.

Üreticinin çay yetiştiriciliğine yönelmesini sağlamak için, 3788 sayılı yasa ile bedava girdi ve faizsiz kredi uygulaması yanında, çay bahçelerine kurulduktan sonra 3 yıl için arazi vergisi bağışıklığı da getirilmiştir. Vergi bağışıklığı, doğrudan devletin bütçe harcamalarında görünmediği için gizli subvansiyon olarak adlandırılmaktadır (Eraktan 1988 a). Burada devlet, çay üretiminin yerleşmesi için gelirinin bir bölümünden vazgeçmektedir; ki bu da devlete mali bir yük getirmektedir. Arazi vergisi bağışıklığı ile, diğer üreticilere oranla çay üreticisine ekonomik yönden bir güç sağlanmaktadır. Bu açıdan vergi bağışıklığı çay üretimini özendirici unsurlardan olmaktadır.

6.1.2.4. Mülkiyet sistemi ve nesnel haklar konusunda getirilen kurallar

3788 sayılı yasayla toprak mülkiyet sistemi ve toprak üzerindeki nesnel haklar konusunda da kurallar getirilmiştir.

Yasanın 7. maddesinde "Devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, umumun menfaatine tansis edilmiş olmayan ham toprak ve çalılık gibi yerlerde çay ziraatı vücuda getirmek isteyenlere beş dekarı geçmemek ve topraksız ve az toprağı olanlar sırası ile tercih edilmek üzere, vekaletçe tesbit edilecek şartlar dairesinde çay ziraatı yapmak müsaadesi verilebilir. Bu müsaadeyi istihsal eden eshas tarafından bu suretle vücuda getirilmiş olan çay bahçeleri kendilerine veya mirasçılarına bedelsiz ve harçsız olarak temlik olunur" denmektedir (Anonymous 1940).

Devletin özel mülkiyetinde olmayıp yalnız egenimi altında bulunan toprakların bu şekilde kullanılmasına izin verilmesi "ihya" olarak biliniyordu. Çorak ve ham yerlerden olan toprakların ihya olunabilmesi için kamu hizmetine özgülenmemesi gerekti. Böyle bir toprağı tarıma açmak için yapılan eylemler ihyayı oluşturunuyordu. İhya ile toprağın sadece yararlanma hakkına sahip olunabildiği gibi kuru mülkiyetine de bedelsiz olarak sahip olunabilirdi. İhyanın kabul edilebilmesi için; tohum ekmek, fidan dikmek, nadas, ağaç dikmek, su kanalı arkları açmak gibi eylemlerden birinin yerine getirilmesi gerekiyordu (Aksoy 1984). Yasanın 7. maddesi ile kamu hizmetine özgülenmemiş ham toprak ve çalılık olan arazilerde çay tarımının yapılabilmesi için üreticilere ihya olanağı tanınmıştır. Böylelikle hem bu tip araziler tarımsal üretime açılabilir, hem de üretici çay tarımını gerçekleştirerek en fazla 5 dekarlık bir arazinin mülkiyetine bedelsiz olarak sahip olabilecektir.

Yasada ayrıca, çay bahçelerinin kurulmasında tesis ortakçılığına benzer bir kural da getirilmiştir. Yasanın 8. maddesinden, toprak sahibi arazisini vererek, topraksız da çay bahçesi kurarak ve daha sonra araziyi paylaşmak koşuluyla iki taraf arasında yapılacak bu anlaşma için tapu kaydına şerh (açıklama) verileceği ve sonradan paylaşılmış olan bahçelerin, tescil edileceği (kaydetmek) anlaşılmaktadır. Tapuya konulacak şerhlerin, arazinin alım ve mirasla mülkiyetinin geçtiği yeni sahipleri için de geçerli olması, çay bahçelerinin kurulduktan sonra sökülmemesini, devamlılığını sağlamak içindir. Çay tarımını özendirme için getirilen bu kural kendine özgü bir nitelik göstermektedir. Burada, hem ihya hem de toprak dağıtım ilkelerinin karmaşık bir biçimde yer aldığı söylenebilir.

Yasanın 9. maddesiyle, mülkiyeti tapuda yazımlı olmayan arazilerin, çay üretim alanlarına katılımı için

zilyedinin başvurusu üzerine, çay bahçesi kurmak için ruhsatname verileceği de hükme bağlanmıştır. Verilecek ruhsatname o yer üzerindeki 3. kişilerin mülkiyet haklarını kabul edicidir. Eğer bu şekilde kurulan çay bahçelerinin mülkiyeti konusunda bir anlaşmazlık olursa, malikler ruhsatname hükümlerine ve ZV'nin belirleyeceği koşullara uymaya zorunlu tutulmuşlardır. Böylece mülkiyet değişikliğinde çay üretimi devam edebilecektir.

3788 sayılı yasa ile, ZV'nden izin almadıkça, hiç kimsenin bu yasaya göre yardım alarak kurulan çay bahçelerini sökemeceğini de hükme bağlanmıştır. Aykırı davranışlara 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası getirilmiştir.

Bütün bu kurullarla çeşitli yollardan çay tarımı özendirilmekte ve çay üretiminin sürekliliğini sağlayıcı önlemler getirilmektedir.

6.1.2.5. Çayın pazarlanmasının devlet tekeline alınması

3788 sayılı yasa, çayın pazarlanmasına düzenleyici kurullar getirmesi bakımından önemlidir. Yasayla, yaş çay yaprağını satın almak, çay fabrikaları kurmak, çay yaprağını işlemek, harman yapıp paketlemek, satmak ve sattırmak işleri DZİK'na verilmiştir. Çay yapraklarını saptanan bedel ile almaya kurum zorunlu tutulmuştur (Anonymous 1940).

Bu madde ile 407 sayılı yasa ile getirilmeyen pazarlamayı düzenleyici kurullar getirilmiş, çay üreticisi ürününü değerlendirmedeki belirsizlikten kurtulmuştur. Ayrıca çay alımlarını bir devlet kurumunun yapması, üreticiye çay tarımı yapma konusunda bir güvence vermiştir. Devletin alım garantisinin olması, üreticiyi çay bahçesi kurmaya yöneltmesi açısından önemlidir.

6.1.2.6. 1940 Tarihli 3788 sayılı yasanın çay tarımı açısından getirdiği yenilikler

1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı yasa, ilk çay yasası olması ve çay tarımını bir bütün olarak ele alması açısından önem taşımaktadır. Yasanın getirdiği yenilikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

i- Çay tarımı bir plan ve program içinde ele alınmış, çay üretim alanları Bakanlar Kurulunca belirlenerek devletin denetimi altına alınmıştır.

ii- Bölgede çay tarımının yerleşmesi, çay üreticisinin desteklenmesi için, üreticiye, özendirici subvansiyonlar verilmiştir. Bunlar, faizsiz kredi, bedava girdi sağlanması ile arazi vergisi bağışıklığıdır.

iii- Üreticinin yas çay yaprağına alım garantisi getirilerek çay tarımına yönelmesi sağlanmıştır.

iv- Çay bahçelerinin kurulduktan sonra miras, satım veya isteğe bağlı olarak sökülmesinin önüne geçilmiş, bu konuda bir takım yaptırımlar getirilmiştir. Çay üreticisi ruhsatname hükümlerine ve ZV'nin sapfayacağı kurallara uymakla zorunlu tutulmuştur.

v- Çay bahçelerinin kurulacağı arazinin toprak özellikleri, çay bahçesi kurulurken yapılması gereken teknik işlemler, bakım işleri yasanın uygulanmasına ilişkin yönetmelikte ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Çıkarılan yönetmelik, üreticinin çay tarımı konusunda bilgi sahibi olması açısından önemlidir.

6.1.2.7. Çay üretim alanlarındaki genişlemeler

1940 yılından sonra çıkarılan çeşitli yasalarla, kurulması kararlaştırılan çay bahçesi genişliği 235.000 dekarı bulmuştur (Bkz. 6.1.2.3.).

Yıllar	Yasa No	Planlanan Çay Alanlarının Genişliği (Dekar)
1940	3788	30.000
1951	5748	35.000
1953	6133	70.000
1956	6754	100.000
		235.000

Çay yetiştirme alanlarının yasalar ve çıkarılan kararnamelerle Araklı deresinden Ordu'ya kadar genişletilmesi üzerine 1960 yılında Tarım Bakanlığında toplanan ayrı bir komisyon, çay yetiştirilen alanların sınırının ekolojik koşullara uygun olmayan yerlere doğru genişletilmemesini kararlaştırmıştır (Tekeli 1976). 235.000 dekar olarak planlanan çay alanlarının genişliği 200.000 dekar olarak yeniden belirlenmiştir (Anonymous 1961).

Tablo 6.1'de 1924-1965 yılları arasında Türkiye'deki çay üreticisi ve çay üretim alanları artış oranları verilmiştir. 1939 yılından önceki yıllarda en fazla 20 dekar bir çaylık alanı olduğu kabul edilmektedir (Açıl 1957). Tablo incelendiğinde 3788 sayılı yasanın kabul edildiği 1940 yılında 5753 dekar çaylık alanın tesis edilmesi yasanın olumlu etkisini açıkça göstermektedir.

1948-1950 yılları arasında çay üretim alanlarının artışı diğer yıllara karşın her ne kadar düşükse de, ilerleyen yıllarda yıllık çay üretim alanı hızla artmış, yalnızca 1957 yılında 19364 dekar çaylık tesis edilmiştir.

1950'li yıllardan sonra çay üretim alanlarının hızla genişlemesinin nedeni zamanın hükümetinin tarım sektörüne yönelik yatırımlarının fazla olusundadır. Çay üreticisine verilecek kredi miktarı ve çay üretim alanlarının genişletilmesini içeren 1951, 1953 ve 1956 tarihli çay yasalarının, bu hükümetin zamanında çıkması bu durumun açık bir belirtisidir. 1950-1960 yılları arasında tesis edilen çay

Tablo: 6.1. Çay Yetiştiren Çiftçi Sayısı, Çay Yetiştirilmeye Ayrılan Alanlardaki Gelişmeler (1924-1965)

Yıllar	Çay Yetiştirilen Çiftçi Sayısı	Çiftçi Sayısında Yıllık Değişimler	Artış Oranı (%)	Çay Yetiştirilen Alan (Dk)	Çay Yetiştirilen Alanlardaki Yıllık Değişimler	Artış Oranı (%)
1924-1938	-	-	-	20	-	-
1939	1.824	1.824	-	1.548	1.528	7.640,00
1940	5.052	3.228	176,97	7.301	5.753	371,64
1941	5.395	343	6,79	8.923	1.622	22,22
1942	5.853	458	8,49	9.812	889	9,96
1943	7.588	1.735	29,64	12.597	2.785	28,38
1944	8.776	1.188	15,66	15.521	2.924	23,21
1945	9.736	960	10,94	17.823	2.302	14,83
1946	11.092	1.356	13,93	20.518	2.695	15,12
1947	11.650	558	5,03	25.254	4.736	23,08
1948	11.979	259	2,22	25.751	497	1,97
1949	11.866	-43	-0,36	25.824	73	0,28
1950	11.976	110	0,93	26.423	599	2,32
1951	16.880	4.904	40,95	28.587	2.164	8,19
1952	30.962	14.082	81,82	39.114	10.527	36,82
1953	34.681	3.719	12,01	49.707	10.593	27,08
1954	43.565	8.884	25,62	64.049	14.342	28,85
1955	45.342	1.777	4,08	73.347	9.298	14,52
1956	58.146	12.804	28,24	82.719	9.372	12,78
1957	58.843	697	1,20	102.083	19.364	23,41
1958	59.076	233	0,40	112.712	10.629	10,41
1959	61.625	2.549	4,31	118.762	6.050	5,37
1960	63.497	1.872	3,04	134.880	16.118	13,57
1961	68.188	4.691	7,39	149.518	14.638	10,85
1962	79.733	11.545	16,93	159.447	9.929	6,64
1963	85.365	5.632	7,06	175.352	15.905	9,98
1964	91.254	5.889	6,90	190.281	14.929	8,51
1965	94.273	3.019	3,31	196.018	5.737	3,02

Kaynak: Açıl 1957,

Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

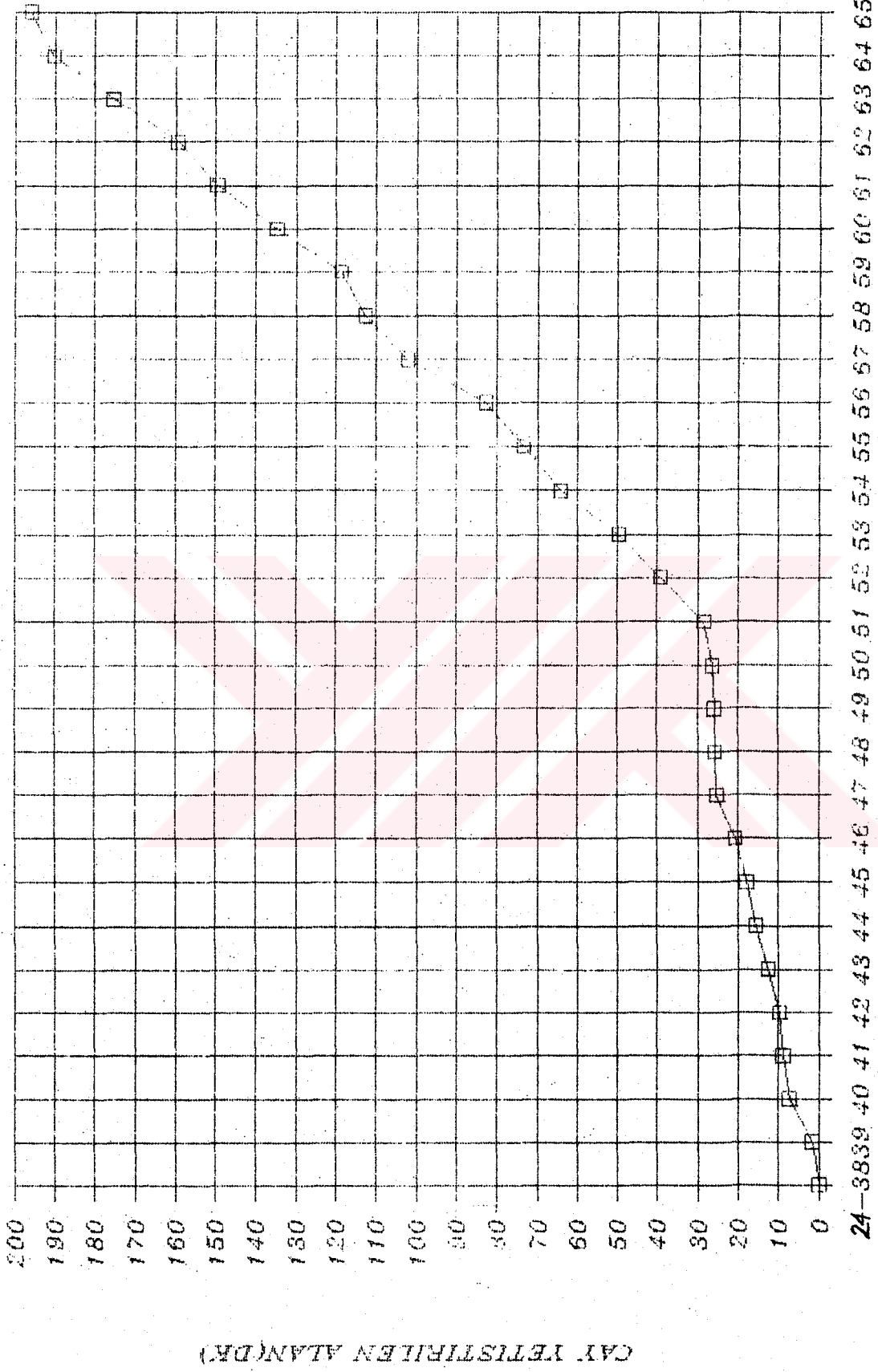
bahçelerinin alanı 108.457 dekar olmuştur. Yani 1965 yılında var olan çay üretim alanı genişliğinin (196.018 dekar) % 55,33'ü bu hükümetin zamanında kurulmuştur. 87561 dekarı ise, yani % 44,67 si geri kalan onaltı yılda kurulmuştur (1939-1949, 1961-1965). Başka bir hesapla 16 yıl içinde kurulan yıllık çay bahçesi genişliği ortalama 5473 dekar olduğu halde, 1950-1960 yılları arasında yılda ortalama tesis edilen çay bahçesi genişliği 9860 dekadır (yaklaşık 2 katı).

Tablo 6.1'e göre çizilen Grafik 6.1.'de çay üretim alanlarının genişlemesi gösterilmiştir. 1950 yılından sonra çaylık alanların hızlı bir artış gösterdiği grafikten de izlenebilmektedir. Bu artışa neden, çay üretim alanlarının genişlemesini özendiren yasalarla, o zamana kadar Rize insanının artık çay yetiştirmeye iyice alışmış olması ve çayın kendisi için diğer tarımsal ürünlerden daha iyi bir gelir kaynağı olacağına inanmış bulunmasıdır. Yine hızlı gelişmeyi etkileyen nedenler arasında yaş çay yaprağına verilen fiyatla, bölgelerde giderek fazlalaşan çay alım merkezleri de yer almaktadır (Açıl 1957). 1947 yılında 6 tane olan çay alım merkezi sayısı, 1965 yılında 864'e yükselmiştir.

Hükümetlerin özendirici önlem ve uygulamalarını izleyen yıllarda çay, bol ve garantili bir gelir kaynağı haline dönüşmüştür. Bu nedenle ruhsatlı veya ruhsatsız çaylık tesisleriyle, çaylık alanlar hızla genişlemiştir.

6.1.2.8. Çay üretim alanlarının genişlemesini etkileyen faktörler

Çay üretim alanlarının artısında çıkarılan çay yasalarının etkisinin olup olmadığı araştırmada incelenmiştir. İnceleme dönemi olarak 1939-1965 yılları ele alınmıştır. 1939'dan önceki yıllarda 20 dekar olan çay üretim alanı ihmal edilebilecek kadar az olduğundan, çay üretiminin

YILLAR

Grafik 6.1. Türkiye 'de Çay Üretim Alanlardaki Gelişmeler (1924-1965)

başladığı yıl olarak 1939 yılı kabul edilmiştir. Tarım Bakanlığında toplanan komisyonun 200.000 dekar olarak sınırlandığı genişliğe ise 1965 yılında ulaşılmıştır.

Oluşturulan ekonomik modelde, bağımlı değişken olarak çay üretim alanı, bağımsız değişkenler olarak da çay üretimi, çay fiyatları ve dummy değişkeni (yasaların çıktığı ve bir sonraki yıla 1 rakamı verilerek) kullanılmıştır. Yasaların eğer çay üretim alanı artışına bir etkisi varsa, bunun yasanın çıkarıldığı yıllarla birlikte bir sonraki yılda daha belirgin olarak ortaya çıkacağı düşünülmüştür.

Tablo 6.2. 1939-1965 Yılları Arasında Çay Üretim Alanlarının Genişlemesine Seçilen Değişkenlerin Etkisi

Model	b_0	b_1	b_2	b_3	tb_1	tb_2	tb_3	SE	R^2
Çoklu Doğrusal Regresyon	-35967.29	0.0024	354.21	15475.49	10.568	6.532	2.666	12956.13	% 96.1
$\hat{Y} = b_0 + b_1 x_1 + b_2 x_2 + b_3 x_3$									

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 x_1 + b_2 x_2 + b_3 x_3$$

$$\hat{Y} = -35967.29 + 0.0024 x_1 + 354.21 x_2 + 15475.49 x_3$$

% 95 güvenirlikle, $n-1 = 26$ serbestlik derecesine göre, (araştırmaya alınan yıl sayısı 27'dir) tablonun t değeri 2.06 dir. Yapılan ekonometrik analizde bulunan t değerleri Tablo 6.2'de gösterilmiştir. Hesapla bulunan t değerleri tablo değerinden büyük olduğundan, kabul edilen H_0 hipotezi (yasaların çay üretim alanları artışına etkisi olmadığı hipotezi) reddedilmiştir. Buna göre modelde b_1 , b_2 , b_3 için bulunan parametrelerin istatistikî olarak önemli olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yani 1939-1965 yılları arasında çay üretimi, çay fiyatları ve 1940, 1951, 1953, 1956 yıllarında çıkarılan çay yasaları çay üretim alanlarının genişlemesine etkili olmuştur.

Yine aynı dönem için değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları da hesaplanmıştır.

Tablo 6.3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Matrisi

	Ekim	Üretim	Fiyat
Ekim	1.00000		
Üretim	.94280	1.00000	
Fiyat	.88188	.76464	1.00000

Çay üretim alanları ile çay üretimi arasındaki korelasyon katsayısı % 94 olup aralarındaki ilişki kuvvetlidir. Bu sonuç doğaldır, çünkü çay üretimindeki artış, çay alanlarının genişlemesinin bir sonucudur. Çay fiyatları ile çay üretim alanları arasındaki % 88 olan korelasyon katsayısı, çay arzının fiyat değişmelerine hassas olduğunu gösterir. Fakat çay çok yıllık bir bitki olduğundan, üretimin bir yıl gibi kısa bir süre içinde fiyata göre ayarlanması olanaksızdır. Bu nedenle çay fiyatları ile üretim alanları artışı arasındaki ilişkinin yorumunda bu noktaya dikkat edilmelidir. Ancak fiyat değişimleri, üreticinin çay bahçesi kurma ya da üretimini devam ettirme kararında etkili olacaktır.

6.1.3. Çay üretim alanlarının sınırlandırıldığı dönem (1960 ve sonrası)

6.1.3.1. Ruhsatsız kurulan çay bahçelerindeki artış

1956 yılında çıkarılan 6754 sayılı yasadan sonra çay üretim alanlarının genişletilmesi için başka bir yasa çıkarılmamıştır. Bunda çay yetiştiriciliğinin doğu Karadeniz Bölgesinde iyice yerleşmesi ile çay üretiminin ülke tüketimini karşılayacak duruma gelmesi etken olmuştur. Nitekim 1963 yılından sonra çay dış alımına son verilmiştir (Korkmaz 1977).

İlerleyen yıllarda çay üretim alanları, gereksinim duyulduğunda, 6754 sayılı yasanın 2. maddesi gereğince, Bakanlar Kurulu Kararnameleriyle genişletilmiştir.

Çay tarımının başladığı ilk onbeş yılda teknik usullere ve çay tarımına uygun topraklarda, tarım teknisyenlerinin denetiminde çay yetiştirilirken, daha sonraki yıllarda teknik kontrol azalmış, ruhsatlı ve ruhsatsız çaylıklar artış göstermiştir (Kalender 1976). Çay üretim alanlarına ilk sınırlama 1960 yılında getirilmiştir. Yasalarla kurulması kararlaştırılan 235.000 dekarlık üretim alanı, 200.000 dekara indirilmiştir.

Tesis kredisi ve ruhsatname almadan kurulan çay bahçelerinin artışı üzerine 21.3.1968 tarih ve 6/9608 sayılı kararnameyle üreticiye ilk af getirilmiş, kayıt dışı olarak kurulmuş olan 65.000 dekar çay bahçesinin, tesis kredisi verilmemek koşuluyla çay üretim alanına alınması kabul edilmiştir (Anonymous 1968 b).

Türkiye'de çay üretim alanlarındaki genişlemeler, Çay Araştırma Enstitüsü tarafından hesaplanmıştır. Üreticilerin Çay Araştırma Enstitüsüne bildirdikleri "Çaylık Tesisi Taahhütnamesi"ndeki alan miktarları çay alanlarının hesaplanmasında temel veri olmuştur (Özyurt 1987).

Bu hesaplamalar her açıdan hata içermektedir. Kurulacak çaylık alanların üst sınırı yasalarla belirtildiği halde, yıllar boyunca gerçek çay üretim alanları yasal sınırların üzerinde olmuştur. Diğer ürünlere oranla birim alandan elde edilen gelirin yüksekliği, alım garantisi gibi nedenler üreticileri çay üretimine yönlendirmiştir. Bu konuda denetim gerektiği gibi yapılmadığından, çay üretim alanları sürekli artmıştır. Hükümetlerin oy kaygısı ve çay üreticilerinin sosyal baskısı gibi politik ve sosyo ekonomik nedenler, bu denetimin gerçekleştirilmemesinde etkili olmuştur.

Eğer çay alımları standartlara uygun bir biçimde (2.5 yaprak normundan) yapılmış olsaydı ve kaba yaprak toplama oranı bilinseydi, bir birim alandan ne kadar verim alındığı bulunabilirdi. Böylece toplam yaş çay üretim değerinden, çay üretim alanları gerçeğe yakın olarak bulunabilirdi. Alım politikasında güdülen tutarsız politika yüzünden yıllık yaş çay üretim değerleri farklılık göstermektedir. Bu durumda da çay üretim alanları için böyle bir belirleme yapılamamaktadır. Hava fotoğraflarıyla elde edilecek haritalar hesaplama ve ölçümlerde büyük bir doğruluk getirmekteyse de, çay üretim alanları için böyle bir çalışma yapılmamıştır (Özyurt 1987).

6.1.3.2. Sınırlandırma döneminde üreticiye getirilen aflar

Çay Kurumunun faaliyete geçtiği 1973 yılında Tarım Bakanlığına kayıtlı ruhsatlı çaylıkların alanı 297.028 dekarı (Kalender 1976). Çay Kurumu kanununun geçici 4. maddesi gereğince, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay içinde üreticiler bağlı buldukları çay fabrikalarına çay bahçelerinin yer, adet ve alan miktarlarını bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Aynı maddede kayıt dışı olan çay bahçelerine, tesis kredisi verilmemek şartıyla ruhsatname verileceği belirtilmiştir. Üreticilerin bu madde gereğince Çay Kurumuna verdikleri yeni beyannameler toplamı (1973 yılı için) 404.865 dekar olup, daha önceki bilinen alanın, yaklaşık 1.4 katıdır (Tablo 6.4). Ancak bu ölçüm bazı hatalar içermektedir. Üreticiler sosyo ekonomik nedenlerle anket formlarını eksik doldürmüşlardır. Bir yandan, kendilerine bundan böyle çay bahçesi kurma izni verilmeyeceği düşüncesiyle bazı üreticiler çay üretim alanlarını daha geniş göstermeye çalışmışlardır. Diğer yandan üretiminin vergilendirileceği veya yasal sınırları aşan çay bahçelerini kurma nedeniyle cezalandırılacağını düşünen üreticiler ise gerçek üretim alanlarını daha düşük göstermişlerdir.

1974 yılında kapasite yetersizliği yüzünden dekar başına alınacak yaş çay yaprağının sınırlanması (7/8196 nolu kararnameye göre 1974 yılı çay kampanyası döneminde satın alınacak yaş çay yaprağının dekar başına azami 450 kg. olması) birim alan başına daha çok ürün alan kıyı bölgesi ile taban arazi üreticilerini ve çeşitli nedenlerle eksik bildirimde bulunan üreticileri zor durumda bırakmıştır. Aynı kararnameye göre çay ekilebilir müspet raporu almış olanların çay yapraklarının bir defalık geçici ruhsatname verilerek alınması ve çaylık sahiplerine üç ay içinde başvuru yaptıkları takdirde daimi ruhsat verileceği kabul edilmiştir. Üreticilerin başvuruları üzerine çay alanları bir yıl içinde 97211 dekar genişlemiştir. Böylece çay üretim alanlarının genişliği 502.876 dekarı bulmuştur (Tablo 6.4). Bunun yanında yasal sınırların dışında kalan yerlerde kurulmuş olan çay bahçeleri kayıtlarda yer almamıştır. Yine ruhsatsız olup öteden beri ruhsatname sahibi çaycılar aracılığı ile yaprakları satılan çaylıkların da olması, gerçek çay üretim alanlarının hesaplanan 502.876 dekardan daha fazla olması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Yine 7/8196 nolu kararname ile 1979 yılı sonuna kadar yeni çaylık tesisleri de durdurulmuştur. Yalnız 1974 yılına bakıldığında bile uygulanan çay politikasının tutarsızlığı görülebilmektedir. Bir yandan yaş çay yaprağı alımlarına kontenjan getirilirken diğer yandan kaçak çaylıklar için de af getirilmekte, öte yandan yeni çaylık tesisi durdurulmaktadır. Tek kararnamede böyle birbirleriyle çelişen uygulamaların getirilmesi çay politikasında daha çok politik düşüncelerin etkili olduğunu göstermektedir.

21.4.1979 tarih ve 7/17999 sayılı kararname ile 1981 yılı sonuna kadar, 5.5.1980 tarih ve 8/808 nolu kararname ile de 1982 yılı sonuna kadar yeni çay bahçelerinin kurulması durdurulmuşsa da kaçak çaylıkların tesisi devam etmiştir.

Kontenjan uygulamasının en yoğun olduğu 1981 yılında, 8/2751 nolu kararnameyle üreticilere dekar başına günde 10 kg. yaş çay yaprağı teslim etme sınırlandırması getirilmiştir. Kaçak çaylığı olan ve eksik bildirimde bulunan üreticiler kontenjan uygulamasından etkilenmişlerdir. 1497 sayılı "Çay Kurumu Kanunu" nun bazı maddelerini değiştiren 19.3.1982 tarihli 2640 sayılı yasanın geçici maddesi ile bu durumda bulunan üreticilere bir ef daha getirilmiştir. Yasanın geçici maddesi aşağıdaki gibidir:

"Geçici Madde: Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce ruhsatname almadan çay bahçesi kuranlar ile 1497 sayılı kanunun geçici 4. maddesi uyarınca ruhsatname almış fakat eksik veya yanlış beyanda bulunanların; bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Gümrük ve Tekel Bakanlığının onbeş gün içinde tesbit ve ilan edeceği esaslara göre ve ilan tarihinin bitiminden itibaren en geç iki ay içinde başvurmaları halinde, başvuru süresinin bitiminden itibaren en geç altı ay içinde Gümrük ve Tekel Bakanlığınca belirlenen teknik ve fenni esaslara uyanlara bir defaya mahsus olmak kaydıyla ruhsatname verilir" (Anonymous 1982 a).

Kaçak çay üretim alanlarının ve eksik bildirimde bulunan üreticilerin çaylıklarını yukarıdaki geçici madde gereğince tescil ettirmeleriyle, çaylık alanlar 1982 yılında 644.993 dekara yükselerek, 113.328 dekar gibi çok yüksek bir artış göstermiştir (Tablo 6.4). Gerçekte bir yılda bu genişlikte çaylık kurulması olanaksızdır.

Çayda devlet tekeli kaldırılan 1984 tarihli 3092 sayılı yasa ile çay tarımı, işletmesi ve pazarlaması serbest bırakılmıştır. Yasanın 2. maddesinde ise Bakanlar Kurulunca belirtilen çay tarım alanları dışında çay tarımı yapmak yasaklanmıştır. Her ne kadar yasa ile devlet tekeli kaldırılmış da olsa, çay tarımının yapılacağı alanların belirlenmesinde devletin etkinliği geçerliliğini korumuştur. Yasanın aynı maddesinde çay tarım alanlarına giren yerlerde

çay bahçesi kuracak olanlar için önceden ruhsatname alma zorunluluğu getirilmiş ve ruhsatsız çay bahçesi kuranların çaylıklarının söktürülerek dekar başına 75.000 TL. ağır para cezası alınacağı hükme bağlanmıştır.

3092 sayılı yasanın 2. maddesi gereğince çay tarım alanlarında yeniden çay bahçesi kuracak olanların önceden almaları gereken ruhsatnamenin verilmesine dair esasları içeren yönetmelik 24.8.1985 tarihinde yayınlanmıştır. Yönetmelikte, 3092 sayılı "Çay Kanunu" yayınlanmadan önce ruhsatnamesiz çay bahçesi kuranlar için yeni bir af daha çıkarılmıştır.

Yönetmeliğin geçici 2. maddesine göre:

Eğer kurulmuş çay bahçeleri çay tarım alanlarının içerisinde ise; yönetmeliğin yayınlanmasından itibaren 1 yıllık süre içinde üreticilerin Çaykur'a müracaat etmeleri halinde yapılan inceleme sonucu çaylık ruhsatnamesi ve çaylık cüzdanı verilmesi kabul edilmiştir (Anonymous 1985 a). Aynı maddede çay tarım alanları dışında kurulmuş olan çay bahçeleri için Bakanlar Kurulunun uygun görmesi üzerine ruhsatname ve cüzdan verileceği de belirtilmiştir (1).

3092 sayılı Çay Kanununda ve uygulanmasına ilişkin yönetmelikte belirli koşulların yerine getirilmemesi durumları dışında, çay tarım alanlarında kurulacak yeni çaylıklara ruhsatname verilmesiyle ilgili olarak herhangi bir sınırlamaya yer verilmemiştir. Yukarıda belirtilen geçici 2. maddeye göre, 1985 yılında ruhsatname almak için Çaykur'a yapılan başvurularla çay üretim alanları, 1986 yılında 834.701 dekara genişlemiştir (Tablo 6.4). 1986 yılı için, çay üretim alanlarının 165.234 dekara genişlemesi yeni tesis nedeniyle olmamıştır. Bu çaylıklar, çay üretim alanlarının içinde ruhsatsız olup, zaten üretime katılan çaylıklardır. Aynı yıl, üretici sayısındaki artışın üretim alanları karşısındaki durumu da bunu doğrulamaktadır.

(1) Başvuruların fazla olması üzerine yönetmeliğin geçici 2.maddesi 13.10.1985 tarih ve 18897 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan yönetmelikle iptal edilmiştir (Anonymous 1985 b).

Tablo: 6.4. Çay Yetiştiren Çiftçi Sayısı, Çay Yetiştirilmeye Ayrılan Alanlardaki Gelişmeler (1966-1987)

Yıllar	Çay Yetiştiren Çiftçi Sayısı	Çiftçi Sayısında Yıllık Değişimler	Artış Oranı (%)	Çay Yetiştirilen Alan	Çay Yetiştirilen Alanlardaki Yıllık Değişimler	Artış Oranı (%)
1966	100.780	6.507	6,90	217.745	21.727	11,08
1967	106.466	5.686	5,64	234.677	16.932	7,78
1968	117.393	10.927	10,26	261.205	26.528	11,30
1969	125.114	7.721	6,58	273.110	11.905	4,56
1970	129.620	4.506	3,60	278.803	5.693	2,08
1971	135.559	5.939	4,58	283.513	4.710	1,69
1972	137.388	1.829	1,35	297.028	13.515	4,77
1973	117.349	-20.039	-14,59	404.865	107.837	36,31
1974	137.870	20.521	17,49	405.665	839	0,20
1975	127.732	-10.138	-7,35	502.876	97.211	23,96
1976	135.348	7.616	5,96	520.051	17.181	3,42
1977	141.548	6.200	4,58	523.528	3.477	0,67
1978	150.289	8.741	6,18	528.548	5.020	0,96
1979	163.392	13.103	8,72	536.013	7.465	1,41
1980	178.805	15.413	9,43	538.113	2.100	0,39
1981	177.076	-1.729	-0,97	531.665	-6.448	-1,20
1982	190.543	13.467	7,60	644.993	113.328	21,32
1983	188.407	-2.136	1,12	646.033	1.040	0,16
1984	189.128	721	0,38	654.156	8.123	1,26
1985	190.620	1.492	0,79	669.467	15.311	2,34
1986	191.824	1.204	0,63	834.701	165.234	24,68
1987	189.707	-2.117	-1,10	806.981	-27.720	-3,32

Kaynak: Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları,

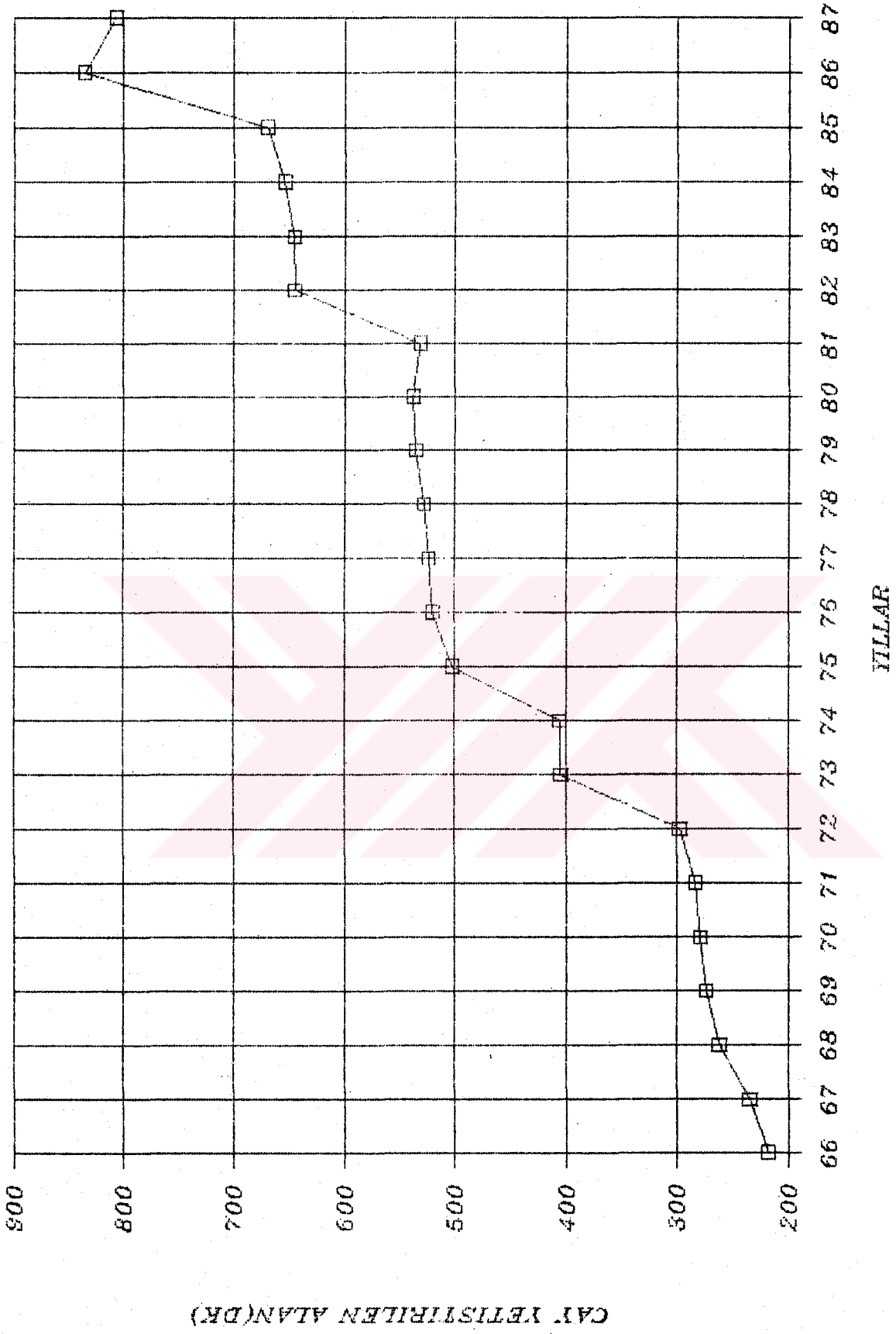
1986 yılında üretim alanında olan artışın bir nedeni de, Ordu ilindeki çay deneme alanlarının üretime katılmıyormuş gibi çay üretim alanlarına alınmasından kaynaklanmıştır (Anonymous 1986 a). 1987 yılında ise bu yanlışlık giderilerek üretim alanlarından çıkarılmıştır (Tablo 6.5).

1986 yılında çay üretim alanlarındaki artış, yeni çaylık tesisi gibi değerlendirilmiştir. Bu alanların ülke gereksinimini karşılayacağı ve dış satımda önemli bir gelişme sağlanamadığı takdirde, stok birikiminin artacağı düşünülmüştür (Maliye ve Gümrük Bakanlığı Dosyaları). Bundan hareket edilerek yeni çay tarım alanlarının ve var olan çaylık alanlarda kurulacak yeni çay bahçelerine izin verilmesi işlemlerinin, 1989 yılı sonuna kadar durdurulması Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'nun 18.6.1987 tarih ve 87/10 sayılı kararınca kabul edilmiştir (Anonymous 1987 b).

Tablo 6.4. e göre çizilen Grafik 6.2'de çay üretim alanları genişlemesi verilmiştir. 1972-73 yılındaki sıçrama Çaykur'un ilk alan belirleme çalışmasını, 1974-73 yılındaki sıçrama Çaykur'un ilk alan belirleme çalışmasını, 1974-75, 1981-82 ve 1985-86 sıçramaları ise ek bildirim ve yazılımları göstermektedir.

Tablo 6.5'de illere göre çay üretim alanlarındaki yıllık artış veya azalışlar ile toplam çay üretim alanı değişimleri içindeki % oranları 1973-1987 yılları için verilmiştir. Oransal artış ve azalışlar Grafik 6.3 de karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Tablo ve grafik incelendiğinde, özellikle Rize ili için yıllık oransal değişimlerin çok dengesiz olduğu görülmektedir. Çay çok yıllık bir bitki olduğundan, bir yıl gibi kısa bir süre için bu tip değişiklikler olanaksızdır.

Bu durum Türkiye'de çay üretim alanlarındaki genişlemeleri, yıllara göre gerçek değerleriyle saptamanın olası olmadığını göstermektedir. Çünkü üreticilerin bildirmediği bir üretim alanı her zaman için olabilmektedir.

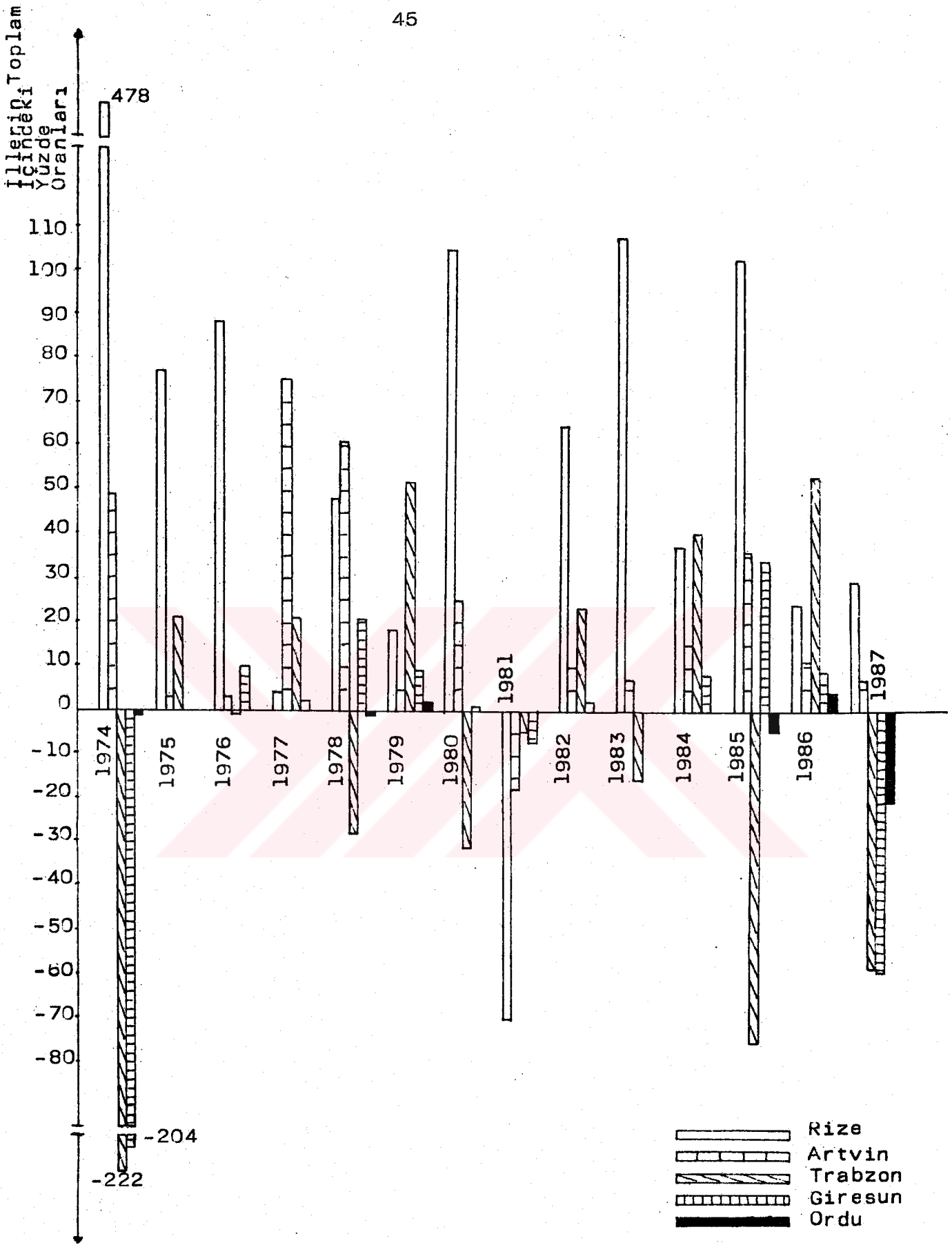

Grafik 6.2. Türkiye'de Çay Üretim Alanlarındaki Genişlemeler (1966-1987)

Tablo 6.5. 1973-1987 Yılları Arasında İllere Göre Üretim Alanları Yıllık Ek Artışlar ve Toplam İçindeki Oranları

Yıl- ler	RİZE			ARTVIN			TRABZON			GİRESUN			ORDU			TÜRKİYE		
	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%	Üretim Alanı	Yıllık Artış	%
1973	266.696	-	-	42.149	-	-	83.363	-	-	12.030	-	-	627	-	-	404.865	-	-
1974	270.518	3.822	478	42.544	395	49	61.584	-1.779	-222	10.400	-1.630	-204	619	-8	-1	405.665	800	-1
1975	344.938	74.420	77	45.386	2.842	3	102.199	20.615	21	9.706	-694	-	647	28	-	502.876	97.111	-
1976	360.041	15.103	88	45.920	534	3	102.016	-183	-1	11.426	1.720	10	648	1	-	520.051	17.175	-
1977	360.165	124	4	48.522	2.602	75	102.743	727	21	11.484	58	2	614	-34	-	523.528	3.477	-
1978	362.583	2.418	48	51.574	3.052	61	101.315	-1.428	-28	12.517	1.033	21	559	-55	-1	528.548	5.020	-
1979	363.964	1.381	18	52.974	1.400	19	105.221	3.906	52	13.176	659	9	678	119	2	535.013	7.465	2
1980	366.163	2.199	105	53.494	520	25	104.579	-642	-31	13.201	25	1	676	-2	-	538.113	2.100	-
1981	361.649	-4.514	-70	52.345	-1.149	-18	104.273	-306	-5	12.731	-470	-7	667	-9	-	531.665	-6.448	-
1982	434.883	73.240	65	63.836	11.491	10	130.430	26.157	23	15.206	2.475	2	633	-34	-	644.993	113.328	-
1983	436.013	1.124	108	63.909	73	7	130.272	-158	-15	15.206	0	-	633	0	-	646.033	1.040	-
1984	438.980	2.967	37	65.164	1.255	15	133.561	3.289	40	15.819	613	8	632	-1	-	654.156	8.123	-
1985	454.715	15.735	103	71.655	5.491	36	122.028	-11.533	-75	21.069	5.250	34	-	-632	-4	669.467	15.311	-
1986	493.874	39.159	24	89.952	18.297	11	209.349	87.321	53	35.426	14.357	9	6.100	6.100	4	834.701	165.234	4
1987	502.046	8.172	29	91.982	2.030	7	193.357	-15.992	-58	18.963	-16.463	-59	632	-5.468	-20	806.981	-27.720	-20

Kaynak: Anonymous, 1987 a.

Grafik 6.3. Türkiye'de İllere Göre Yıllık Çay Üretim Alanlarındaki Değişmelerin Toplam İçindeki Oranları (1974-1987)

Çaylık alanlarda kadastro işlemlerinin tamamlanamaması ve üreticinin sosyo-ekonomik nedenlerle eksik bildirimde bulunması, çay üretim alanlarındaki gelişmelerin gerçek bir biçimde belirlenmesine olanak vermemektedir.

Türkiye'nin çay üretim alanlarının sınırına gelinmiş olduğu için, miktar olarak alan artışı yerine, var olan çaylıkların ıslahı ve verimli çeşitlerle yetiştiricilik gereklidir. Böylece birim alandan elde edilen verim artışı ile üretim artışı sağlanabilecektir. Ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesi'nin monokültür tarım yapısını değiştirecek kültür bitkilerinin yetiştirilebilmesi olanağı da doğacaktır.

6.1.3.3. Çay tarımını geliştirme ve yeni çaylık tesisi projesi

1980 yılından sonra alınan kararlarla evsafa uygun yaş çay yaprağı satın alınmasına gidilmiştir (Özellikle 1981 ve 1982 yıllarında). Bu yüzden kurulmuş çaylıkların yaslanması ve verimden düşmesiyle talebin karşılanamaması ve buna karşılık tüketimin her yıl gittikçe artması nedeniyle beşinci beş yıllık kalkınma planında çay tarımının genişletilmesi yıllık programlara alınmıştır. Sektörel gelişme hedefleri belirlenirken, çay sanayiinde yurt içi talebi karşılayacak üretim artışı için "Çay Tarımını Geliştirme ve Yeni Çaylık Tesisi Projesi"nin uygulamaya alınması kabul edilmiştir (Anonymous 1985 c). Adı geçen projede, bölgede tohumla tesis edilmiş ve iklim koşullarına adapte olmuş çay plantasyon alanlarından seçilecek, verim ve kalite yönünden üstün vasıflı çay tiplerinden özellikle yetiştirilen fidanların yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Projenin bir başka amacı da, önceki bölümlerde açıklanan çay yasalarında olduğu gibi kredi verilmesi yoluyla, yeniden çaylık tesisi için üreticinin özendirilmesidir.

Proje, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'nun 28.4.1983 tarih ve 93 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. 14.3.1984 tarih ve 84/7771 sayılı kararnameye göre:

i- Çay üretim bölgesi içinde, orman alanı dışında olup, Çaykur'ca belirlenecek özel mülkiyet alanlarında 1984 yılından itibaren, her yıl en çok 25.000 dekar alanda klonal çay fidanlarıyla 1990 yılına kadar toplam 125.000 dekar ek çaylık tesisi, kurulmuş çaylıkların da klonal çay fidanlarıyla değiştirilerek birim alandan elde edilen verimin artırılmasının sağlanması,

ii- Yeni çaylık alanların üretime açılması ve kurulmuş çaylıkların ıslahını sağlamak bakımından üreticiyi özendirmek için, finansmanı kendi öz kaynaklarından karşılamak koşuluyla Çaykur'ca üreticiye, 1984 yılında tarımsal ürünlere uygulanan en düşük faizle 750 milyon lira kredi verilmesi, sonraki yıllar için verilecek kredinin, her yıl çıkarılacak o yıla ait maliyet hesaplarına göre, Bakanlar Kurulunca her defasında yeniden saptanması,

iii- Üreticiye verilen bu kredinin ilk beş yılı ödemesiz olup, ikinci bes yılın başından başlayarak, eşit taksitlerle on yıl içinde, üreticinin teslim edeceği yaş çay yaprağı bedellerinden kesilmesi,

kararlaştırılmıştır (Anonymous 1984 a).

Uygulamada olan, yeni bağık tesisi için verilen % 5 faizli özel teşvik kredisi örnek alınarak, üreticiye verilecek kredi faizi % 5 olarak belirlenmiştir. 125.000 dekarlık yeni çaylık alanın 67.500 dekarı Rize, 30.000 dekarı Artvin, 27.500 dekarı ise Trabzon ili için öngörülmüştür (Özyurt 1987).

Fidan yetiştirme mevsiminin geçmiş olması ve üreticiden de bir talep gelmemesi nedeniyle, kredi uygulamasına 1984 yılında başlanamamış, yalnız çay fabrikalarının uygun alanlarında 2.5 milyona yakın çay fidanı yetiştirilmiştir.

4.12.1984 tarihinde 3092 sayılı Çay Kanunu ile çay tekeli kaldırılınca söz konusu teşvik kredisinin uygulanmasında bir belirsizliğe düşülmüştür (Maliye ve Gümrük Bakanlığı Dosyaları).

1985 yılında izinsiz kurulmuş çaylıklara ruhsat verilmesiyle, 165.234 dekarlık üretim alanı artışı, yeni tesis gibi değerlendirilmiştir. Kurulması düşünülen 125.000 dekar çaylığa gerek kalmadığı görüşünden hareket edilerek, 1989 yılı sonuna kadar yeni tesislerin durdurulması ile, projenin uygulanma olanağı kalmamıştır.

Projenin getirdiği en önemli yenilik eski çaylıkların ıslahına yönelik olmasıydı. Verimden düşmüş ve tohumla kurulmuş olan çaylıkların klonal fidanlarla yeniden kurulması çay tarımı ve sanayiine yeni boyutlar getirecekti. Böyle ki;

i- Bölgedeki çaylıklar üreticinin kendi bilgi ve deneyimleri doğrultusunda kurulmuş çaylıklardır. Çay bitkisi yabancı döllendiği için açılım göstermekte ve bir birim alanda aynı verimde olmayan bitkiler yetişmektedir. Çelikle yetiştirmede üstün özellikli bitkiler kullanılacağından verimli çaylıklar kurulacaktır. Projede kurulması amaçlanan 125.000 dekar çaylığın üretime girmesiyle verimin % 30 artacağı hesaplanmıştır (Maliye ve Gümrük Bakanlığı Dosyaları)

ii- Yine tohumla kurulan bahçelerde yaş çay yaprağı toplama zamanı açısından, belirli aylara (özellikle Mayıs ayı) yıqılmalar olmaktadır. İşletme kapasitelerini zorlayan bu yıqılmalar yüzünden 1967-1980 yılları arasında büyük miktarlarda yaş çay yaprağı imhası olmuştur. Yıqılımı önlemek için daha sonraki yıllarda ise kontenjan uygulamasına gidilmiştir. Alımlara kontenjan getirilmesi, toplama zamanı geçen yaş çay yaprağının kartlaşmasına neden olduğundan, kuru çayda kalite düşmüştür. Farklı zamanlarda

toplama olgunluğuna gelecek klonal fidan çeşitleriyle, kapasite yetersizliği sorunu bir ölçüde çözümlenebilecektir.

iii- Yetiştiricilikte üstün özellikli fidanlar kullanılacağı için, kuru çay üretiminde kalite ve standart sağlanabilecektir.

iv.- Klonal fidanla yetiştiricilikte bitkiler tek tip olacağı için bakım işleri (budama, çapalama, gübreleme, mücadele gibi), yaprak toplama kolaylaşacak, işçilikten tasarruf sağlanabilecektir.

6.1.4. Türkiye'nin Çay Üretim Alanları

Türkiye'de çay üretim alanları yetiştirme koşulları ve dekara verim bakımından iki ana bölgeye ayrılmaktadır.

6.1.4.1. Türkiye'nin birinci derecede verimli çay üretim alanları

Türkiye'de çay yetiştirilmesi bakımından en elverişli olan alan, doğuda S.S.C.B. sınırlarından başlayarak, batıda Trabzon ilinin Araklı ilçesine kadar uzanmaktadır. Söz konusu alanın sahil boyunca uzunluğu 180 km yi bulmaktadır. Alan, sahilden iç kesimlere doğru yer yer 30-40 km ve ortalama derinlik olarak da 7-8 km ye ulaşmaktadır (Üzyurt 1987).

Çay üretimi yapılması bakımından hızlı bir genişleme görülen bu alanda, 1987 yılında yaklaşık 690.000 dekar çay üretimi yapılmıştır.

Bu bölgede çay üretim alanındaki genişlemelerin nedenleri şöyledir:

i- Çay üretiminin devlet tarafından yıllar boyunca desteklenmiş olması, üreticinin yaş çay yaprağına alım garantisi verilmesi, çay fiyatlarının üretici yönünden asgari bir garantiye sahip olması,

ii- Artan nüfusa sürekli istihdam sağlama olanağı ve toprağın çay tarımına elverişli olması,

iii- Birim alandan elde edilen toplam gelirin diğer ürünlere oranla daha yüksek olması,

iv- Çay tarımının aile işletmeciliğine uygun olması, çay tarımında daha çok aile işçüünden yararlanılarak toplam aile gelirinin maksimize edilebilmesi üreticileri çay üretimine yönlendirmiştir.

6.1.4.2. Türkiye'nin ikinci derecede verimli çay üretim alanları

Doğuda Araklı ilçesinden, batıda Ordu ilinin Fatsa ilçesine kadar uzanan ve 186 km.lik uzunluğa sahip olan bu bölge, aslında fındık üretimi için elverişli bir alandır. Bu şerit içerisinde Trabzon Merkez ilçesinden batıya doğru 40 km. uzunluğundaki alan, çay üretimi için hiç elverişli olmadığından, gerçek şerit 146 km. kadardır. Çay üretimi birinci bölgeye oranla daha yükseklerde yapılamaaktadır. Bu nedenle üretim alanlarının iç kesimlere doğru derinliğinin 10 km ve bölgede çay üretimine uygun alanın 120.000 dekar kadar olduğu tahmin edilmektedir (Özyurt 1987).

1987 yılında, yaklaşık 116.000 dekar çay üretimi yapılan bu bölgeye çay üretiminin kayma nedenleri şöyledir:

i- Bölgenin iklim ve toprak özellikleri bakımından çay üretimine uygun olması,

ii- Alım garantisi, aile işçücünün değerlendirilme olanağı, birim alandan elde edilen gelirin diğer ürünlere oranla yüksek olması gibi....

6.2. Pazar Yapısına Müdahaleler

6.2.1. Tekel dönemi pazarlama organizasyonu (1940-1984)

6.2.1.1. Çaykur'dan önceki dönem

1930'lu yıllarda yaşanan ekonomik buhranın Türkiye'yi izlemeye yönelttiği ekonomik politikalar, tarımdan üç ayrı işlevi yerine getirmesini beklemiştir (Tekeli, ilkin 1988).

- i- Yurt içi tüketimin yurt içi üretimle karşılanması
- ii- Tarımsal sanayiye hammadde sağlanması
- iii- Dışsatımı artırarak sanayi kalkınmasına gerekli olan ekonomik kaynağın sağlanması.

İlk iki madde devletçilik politikasında "Kendimize yeten tarım" olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede ülkede yetiştirilebilecek kültür bitkilerinin Türk tarımına alınması gerekmiştir (Hatipoğlu 1934 a). Hatipoğlu (1934 b), bunu "tarımın çeşitlenmesi" olarak belirtmektedir.

Çay tarımının da bir plan ve program içinde ele alınması "Kendimize yeten tarım" politikasıyla olmuştur. Çay tarımına yön veren 1940 tarihli 3788 sayılı yasa ile çayın pazarlanması için de kurallar getirilmiştir. Yasa, yaş çay yaprağının alım, işleme ve pazarlamasını DZİK'na vermiştir. Meclis görüşmelerinde, çayın Devlet tekeline alınmasının rekabeti ortadan kaldıracığı ve kooperatifler ile fabrikasyonu üreticiye devretmenin daha faydalı olacağı savunulmuştur (Anonymous 1939). Bu görüş, çayın tarihesinde, yıllar içinde geçerliliğini korumuş, ancak uygulanma olanağı bulamamıştır.

Dünya piyasalarındaki olumsuz koşulların da etkisiyle Türkiye de hükümetler 1929 yılı sonrasında korumacılığa ağırlık vermişlerdir. Tek parti rejimi 1932 yılından sonra devletçilik politikasına yönelmiştir. (Pamuk 1988).

Çayın pazarlanmasının da devletçe yürütülmesinin kabul edilmesi bu politika doğrultusunda gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında seferberlik koşullarının yarattığı baskılar altında tarımsal üretim gerilemiş, kentlerin ve ordunun beslenmesi devletin ekonomi politikası ile ilgili sorunlarının başında yer almıştır. (Pamuk 1988). Devletin bütçesine yeni gelir kaynakları bulmak için çayda devlet tekeli "Kahve ve Çay İhisarı Kanunu" ile 1942 yılında yeniden düzenlenmiştir. Yasayla her çeşit çayın tüketim amacıyla dışalımının yapılması devlet tekeline alınmıştır (1).

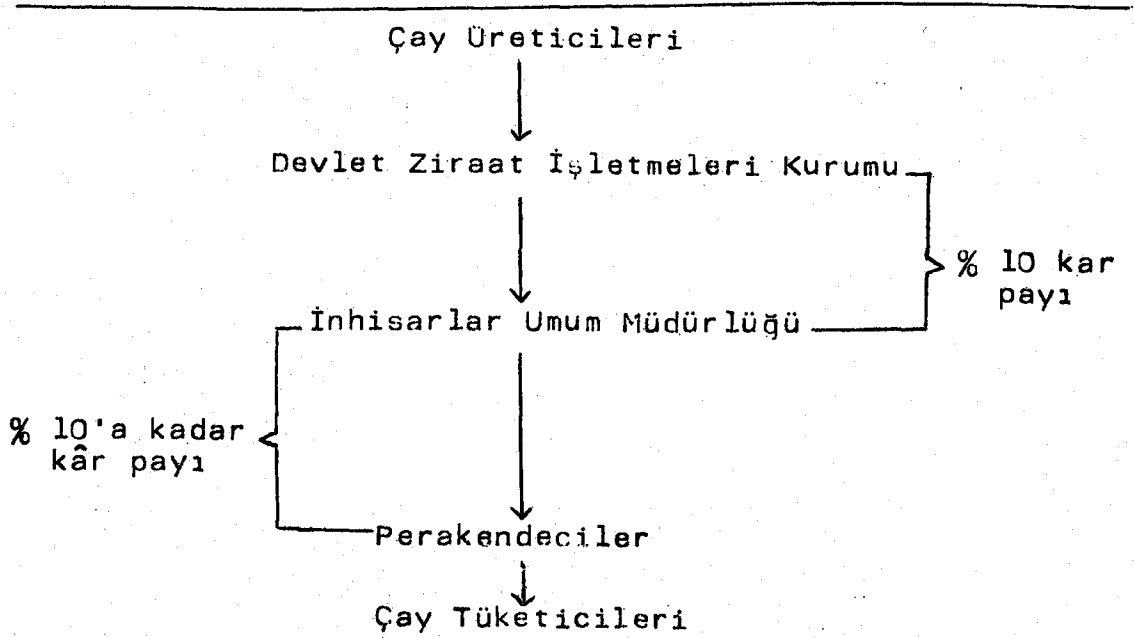
4223 sayılı yasanın 2. maddesinde, Türkiye'de yetiştirilen yaş çay yaprağının işlenmesi, kurutulması ve bu amaçlarla satın alınmasının devlet tekeline olduğu belirtilmiştir (Anonymous 1942 a). Yalnız çay araştırma ve tarımı ile ilgili teknik işler Tarım Bakanlığına bağlı Bahçe Kültürleri İstasyonu, sonraki adıyla Çay Araştırma Enstitüsünce yürütülmüştür. Maddeden de anlaşıldığı gibi çayın pazar yapısı monopson bir piyasayı oluşturmaktadır. Monopson piyasa, çok sayıda satıcının karşısında bir tek alıcının olması durumunda söz konusu olmaktadır (Şekil 6.2). Çay tekeli ise, yasal bir tekel olup, çayın işlenmesi ve pazarlanması, devlete gelir sağlamak amacıyla, yasa ile düzenlenmiştir (Gürgen 1988).

Yasa gereğince çayın perakende satış fiyatı, alınacak tekel resminin, çay maliyetine eklenmesiyle İhisarlar Umum Müdürlüğünce (İUM) belirlenecektir. Perakende satışlar, Türkiye'nin her yerinde aynı fiyattan yapılacaktır.

Yasayla düzenlenen çayın pazarlama kanalları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Bu pazarlama kanalıyla toptancı, yarı toptancı, komisyoncu, mutavassıtların (aracı) pazar payları devlete kalmış olacaktır (Anonymous 1942 b). Yasanın asıl amacı da

(1) 1932 yılında çıkarılan 2054 sayılı yasa ile her çeşit çayın dışalımının devlet tarafından yapılması kabul edilirken, takas sistemi koşuluyla özel sektöre de dışalım hakkı verilmiştir.

Sekil 6.1. Çayın Pazarlama Kanalları (4223 Sayılı Yasa Gereğince)

bu noktada olup, II. Dünya Savaşı nedeniyle devletin kendisine ekonomik yönden bir kaynak aramasıdır. Yasanın diğer amaçları arasında kaçakçılığı önlemek ve hileli, bozuk çay satışını engellemek gibi hususlar da vardır. Yasayla bu gibi eylemler için cezai yaptırımlar da getirilmiştir (Anonymous 1942 a).

1938-1948 yılları arasında yaş çay yaprağı alımlarını ve işlenmesini DZİK gerçekleştirmiştir. Zamanla ziraat İşletmeleri Tekel'e sattığı kuru çay bedelini zamanında alamadığı için üreticiye ödemelerinde gecikmeler olmuştur (Arer 1969).

1949 yılında çıkarılan 5433 sayılı yasanın geçici 2. maddesiyle DZİK'na ait hak ve yükümlülükler Tekel Genel Müdürlüğü'ne (TGM) devredilmiştir (Anonymous 1949). Böylece yaş çay yaprağının alımı ve işlenmesi de TGM'ne geçmiştir.

Çay işleme ve pazarlamasının Tekel'de birleştirilmesi ile çay piyasası iki yanlı monopol haline gelmiştir.

Çay tüketicisi açısından bakıldığında piyasada çayın arzını gerçekleştiren tek bir satıcı vardır (Tam monopol). Çay üreticisi açısından ise piyasada yaş çay yaprağını talep eden tek bir alıcı vardır (Monopson).

Arz Tarafı		Talep Tarafı	
Piyasa Şekli	Özelliği	Piyasa Şekli	Özelliği
Tam Monopol (Tekel)	Piyasada çok sayıda alıcı (Çay tüketicileri) karşısında bir tek satıcı vardır.	Monopson	Çok sayıda satıcı (çay üreticileri) karşısında bir tek alıcı vardır.

Şekil 6.2. Tekel Döneminde Arz ve Talep Edenlerin Durumuna Göre Çay Piyasası

Kaynak: Anonymous 1983 a.

Türkiye de çay işleme ve pazarlaması ile TGM'nün çay tarımı ile Tarım Bakanlığının ilgilenmesi, ülke çayçılığında yeteri kadar koordine çalışma olanaklarının kurulamamasına neden olmuştur. Örneğin, bazı çay kooperatifleri üyelerine Mayıs ayında teslim edebildiği ürün miktarına göre gübre dağıtımını yoluna gitmiştir (Anonymous 1973). Bunun üzerine üretici gereksinimi olan gübreyi alabilmek için, geç sonbahar veya erken ilkbahar budamasına yanaşmamıştır. Çaylığın Mayıs ürünü alındıktan sonra budanması düşüncesi ise, ürün hasatında çok kabaya kaçma eğilimini getirmiş, çaylığın daha sonraki üretimi düşündürmemiştir.

Çay tarımı ve çayın fabrikasyonu arasında bir birlikliğin olmayışı, kötü kalite ve yüksek maliyetlerin ortaya çıkışında da önemli bir rol oynamıştır (Varlier 1968). Ülke çay üretiminin çay gereksinimini karşılayacak

duruma gelmiş olmasına karşılık, çayın tarımı ve işlenmesinin ayrı idarelerde bulunması, üretim ile işlemenin aynı ölçüde yürütülememesine yol açmıştır. TGM'nce, Rize çaylarının kalite olarak yeterli görülmemesinden dolayı Rize çaylarına 1962 yılına kadar % 50 oranında Hint ve Seylan çayları katılmıştır. Bu durum, bir taraftan dış alım için döviz kaybına neden olmuş, diğer taraftan da ithal çay maliyeti Rize çayları maliyetinden yüksek olmuştur. Daha da önemlisi Rize çaylarında stok birikimine yol açmıştır. Tekel İdaresinde 1963 yılı için 8500, 1964 yılı için 8900 ton gereksinim fazlası olarak çay stoku oluşmuştur (Anonymous 1971 a). Bu stoklar ise maliyetinden düşük fiyatla, dışsatım yoluna gidilerek eritmeye çalışılmıştır.

TGM'nün çay konusunda harcama yetkisinin kısıtlı oluşu, merkezinin çay tarımı yapılan bölgeye uzak oluşu ve personel yetersizliği gibi bürokratik engeller de çay konusunda sorunlar yaratmıştır (Arer 1969).

Rize bölgesinde çay üretiminin, çaylık alanların genişlemesi ile arttığı 1958 yılından sonra, bu konuda alınması gereken önlemleri, çay politikası çerçevesi içinde saptamak üzere 20.7.1960 tarihinde Tarım Bakanlığında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda çay tarımı ve sanayinin Tarım Bakanlığına bağlı bir İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) haline getirilmesi kararlaştırılmıştır (Anonymous 1971 a) (1).

(1) Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1963 yılı programında ise çaycılığın gelişmesini sağlamak amacıyla Tarım, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarınca yapılacak etüt sonunda gerekirse ayrı bir örgütün kurulması belirtilmiştir (Anonymous 1963).

Örgütlenme konusunun kesin bir sonuca bağlanmaması, bir yandan uzun bir zaman kaybına yol açarken, diğer yandan da bir yıl önce ile bir yıl sonrasının programlarında birbirlerinden çok farklı görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Şöyle ki; DPT'nin 1969 yılı programında çay sanayiinde devlet tekelinin kaldırılması amacıyla "Çay Üretici Kooperatifler Birliği"nin katılımıyla çay fabrikalarının karma bir teşebbüs tarafından yürütülmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir (Anonymous 1969). Bir yıl sonraki 1970 yılı programında ise, TGM'nün bir İDT olarak yeriden kurulmasının gerçekleşeceği belirtilmiştir (Anonymous 1970). Bu durum, çayda dengeli ve tutarlı bir politikanın izlenmediğinin açık bir göstergesidir.

Çay tarımı ve sanayiisinin bir İDT olarak düzenlenmesi için 6.12.1965 tarihinde hazırlanan yasa önerisi, çok uzun bir aradan sonra 6.12.1971 tarihinde kabul edilmiştir. Böylece çayın işlenmesinde TGM'nün görev ve yetkileri sona ermiştir.

6.2.1.2. Çaykur ve bunu izleyen dönem

6.12.1971 tarih ve 1497 sayılı "Çay Kurumu Kanunu" çay tarımı ve sanayiinde yeni bir örgütlenme biçimi getirmiştir. Yasaya göre çay tekeli el değiştirilerek, tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İDT kurulmuştur (440 sayılı İDT'nin kuruluşuna ilişkin yasaya göre).

Yasanın 4. maddesinde, Kurumun amacı şöyle belirtilmektedir: "Memleketin tarım politikasına uygun olan çay ziraatını geliştirmek, çay kalitesini ıslah etmek ve işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar isteklerine uygun mahsul üretimini sağlamak".

Yasayla Çay Kurumu'na, üreticiden çay yapraklarını tekeli altında satın almak, işlemek ve bu amaçla gerekli tesisleri kurmak, işletmek, çay konusunda araştırmalar yapmak, çay üreticilerinin kooperatifleşmesi için faaliyetlerde bulunmak, çay eksperlerinin yetişmesini sağlamak ve gerekirse bir eksperlik okulu açmak görevleri verilmiştir (Anonymous 1971 b).

Yasanın geçici 3. maddesi ile de daha önce Tarım Bakanlığı'na bağlı olan Çay Araştırma Enstitüsü, Çay Kurumu'na bağlanmıştır. Böylece çay tarımı ve sanayii tek bir merkezde toplanmıştır. Üzyurt, (1987) bunu "yoğun merkezleşme" olarak tanımlamaktadır.

Durgunluk ve gerileme süreci içine giren ekonomiye yeniden işlerlik kazandırmak amacıyla 24.1.1980 yılında ekonomik istikrar tedbirleri yürürlüğe konmuştur. 24 Ocak

kararlarının amaçları arasında serbest piyasa koşullarını geliştirme ve devletin ekonomiye olan müdahalesini en aza indirmeye gibi konular yer almıştır (Anonymous 1986 b). Devlet, üretimini gerçekleştirdiği bazı temel mal ve hizmetleri özel sektöre devretmeyi amaçladığından Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'ne yeni düzenlemeler getirilmiştir. KİT'lere fiyat serbestliği tanınarak, hükümetin müdahale edebileceği temel mal listesi daraltılmıştır (Pekin 1985).

KİT'nin 440 sayılı kuruluş yasası, 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile değiştirilmiştir (Anonymous 1983 b). Bunun üzerine Çay Kurumu'nun hukuki yapısı 112 sayılı KHK ile düzenlenmiş, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çay-Kur) adı altında bir Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) kurulmuştur (1). KİT'lerin kuruluşu ile ilgili 60 sayılı KHK 18.6.1984 tarih ve 233 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kararnameye göre Çay-Kur'un ana statüsü belirlenerek yeniden örgütlenmeye gidilmiştir (Anonymous 1984 b).

Çay-Kur'un ana statüsüyle getirilen değişiklikler aşağıda açıklanmıştır.

1- Çay-Kur'un ana statü ile örgütlenmesi, KİT'lerin 440 sayılı yasayla kurulması uygulamasının kaldırılmış olmasındandır. Böylece Çay-Kur'un özel sektöre açılımı veya devredilmesi yasal bir değişiklik yerine ana statünün değiştirilmesi ile daha kolay gerçekleşebilecektir (Anonymous 1986 b).

60 sayılı KHK'ye göre:

(1) Kamu İktisadi Kuruluşu: Sermayesinin tamamı devlete ait olan ve tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan, kamu hizmeti niteliği ağır basan kamu iktisadi teşebbüsü.

ii- Çay-Kur'un faaliyetlerini doğrudan veya mües-
sese, bağlı ortaklık, iştirak ve diğer birimlerle yöne-
tebilmesi, dönem hükümetinin KİT'lerin özel sektöre
devredilmesi politikasından kaynaklanmaktadır (1).

iii- Çay fiyatlarını (yaş ve kuru) Çay-Kur yönetim
kurulu belirleyecektir. Bakanlar Kurulunca maliyetleri-
nin altında bir fiyat saptamasına gidilirse, uğrayacağı
zarar % 10 kâr payı ile Çay-Kur'a devlet tarafından öde-
necektir.

iv- Çay-Kur'a verilen gizli subvansiyonlar da (ver-
gi bağımsızlığı ve istisnaları) yürürlükten kalkmıştır.

v- Kuru çayın yurt içi pazarlaması da Çay-Kur'a
verilmiştir.

28.5.1986 tarih ve 3291 sayılı yasayla KİT'lerin
özelleştirilmesine hukuki bir çerçeve getirilmişse de,
Çay-Kur için böyle bir uygulamaya gidilmemiştir (Anony-
mous 1988 b).

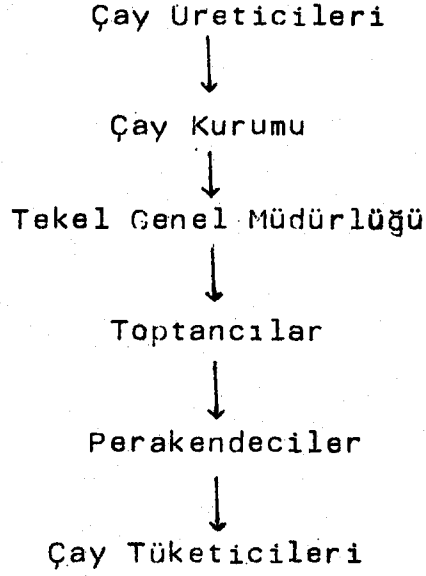
Çay-Kur, faaliyetlerine TGM'nün devir işlemlerinin
uzaması nedeniyle 1973 yılında başlayabilmiştir. Yalnız,
TGM'nün çayın pazarlanmasındaki görev ve yetkileri de-
vam etmiştir. Çaykur'un faaliyete geçmesiyle oluşan yeni
pazarlama kanalı aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

233 sayılı KHK'ye göre:

(1) Müessese: Sermayesinin tamamı bir iktisadi devlet
teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olup,
ona bağlı işletme ve işletmeler topluluğu.

Bağlı Ortaklık: Sermayesinin % 50'sinden fazlası
iktisadi devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna
ait olan işletme veya işletmeler topluluğundan oluşan
anonim şirketlerdir.

İştirak: İktisadi devlet teşekküllerinin veya kamu
iktisadi kuruluşlarının veya bağlı ortaklıklarının, ser-
mayelerinin en az % 15'ine, en çok % 50'sine sahip
buldukları anonim şirketlerdir.

Şekil 6.3. Çaykur'un Faaliyete Geçmesiyle Oluşan Pazarlama Kanalı

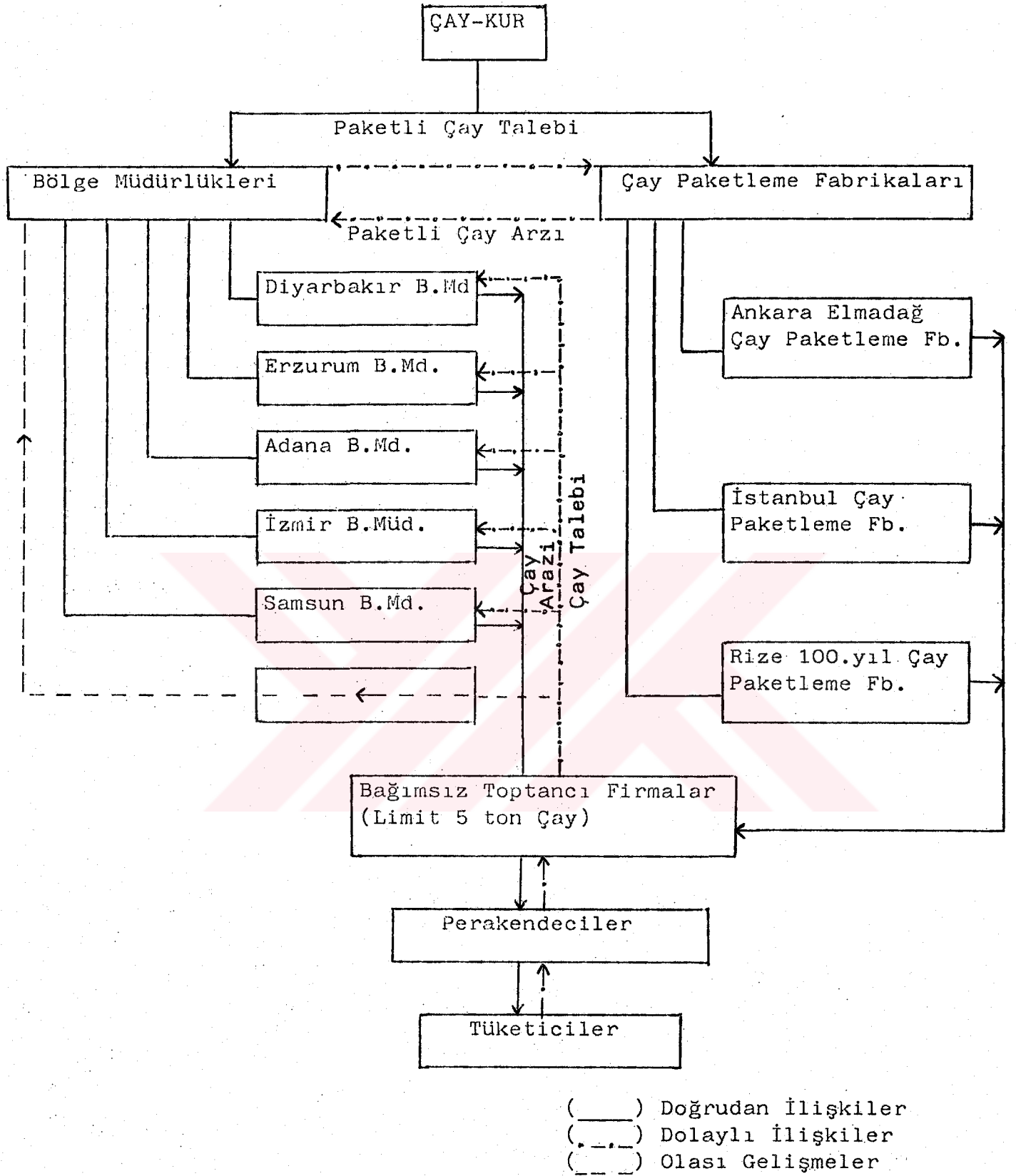
Böylece Çay Kurumu tarafından üretilen kuru çaylar, 1985 yılına kadar (Tekel-Çaykur arasında oluşturulan bir protokolle) TGM'nce pazarlanmıştır. Sadece fuar ve reyondaki satışlar Çaykur tarafından yapılmıştır.

Tekel'in depolama kapasitesi ve stoklama olanakları çay için oldukça sınırlı kalmıştır (Aksoylu 1983). Bu kuruluşun tamamen tekel şartlarında ve bürokratik bir biçimde çalışması, çayın pazarlama kanallarında önemli tıkanıklıklara yol açmıştır (Özyurt 1987). Çay üretimi, ülke gereksinimini karşılayacak düzeyde olduğu halde, çay tüketicisinin talebi yeterince karşılanamamıştır. Tekel idaresine ait çay depolarının yetersiz oluşu, depolara dağıtımın iyi organize edilmeyişi, Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki çay talebinin gerçek bir biçimde saptanmayışı, tüketicilerin istedikleri çeşit ve miktarda çay bulamamalarına neden olmuştur. Bu yüzden piyasada devamlı şekilde ve yeterli miktarda çay bulundurulamamıştır (Güneş 1975). Bunun için önceleri çaylar Tekel'e

paketleme fabrikasında teslim edilirken, Çaykur depolamayı kendisi yapmaya yönelmiştir. Protokol gereğince, paketleme fabrikalarından bu depolara ulaşımı Çaykur'ca yapılan kuru çay, buradan Tekel'e teslim edilmiştir.

1985 yılı başlarında Çay-Kur pazarlama fonksiyonunu üstlenerek yeni bir dağıtım kanalı sistemi uygulama başlamıştır. İlk olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde, 6 ilde uygulamaya konulan program, Ekim-1985'de bütün yurt düzeyine yaygınlaştırılmıştır (Kacar 1987). Şekil 6.4'te görüldüğü gibi, Çay-Kur tarafından üretilen çayın pazarlanması 5 Bölge Müdürlüğü ve 3 Paketleme Fabrikasından olmak üzere toplam 8 merkezden yapılmaktadır. Her özel veya tüzel kişiye 5 tondan az olmamak üzere peşin veya bir ay vadeli toptan satış yapılmaktadır. Taşıma ücretinin dışında peşin satışlarda % 9, vadeli satışlarda % 8 iskonto yapılmaktadır (Altın 1986). Pazarlama kanalı incelendiğinde çayın tüketiciye ulaştırılmasında, üretici kuruluştan (Çay-Kur) sonra aracı sayısının iki olduğu görülmektedir. Aracı sayısının az olması pazarlama masrafları açısından önemlidir. Ayrıca tüketicinin talebi, perakendeci ve toptancılar aracılığı ile Çay-Kur'a ulaştığından stok dağılımı uygun bir düzeyde gerçekleştirilebilmektedir (Özyurt 1987).

Tablo 6.6'da 1973-1986 yılları arasında yurt içinde pazarlanan kuru çayların miktarları, Tekel'in ve Çay-Kur'un piyasa içindeki oranları gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi Çay-Kur'un faaliyete geçtiği 1973 yılından sonra ilk iki yıl, çayın yurt içi pazarlamasını Tekel yapmıştır. Çay-Kur 1975-1984 yılları arasında kuru çayın pazarlamasından, yıllık ortalama % 3,24 oranında pay alırken, 1985 yılında bu oran % 45.95'e yükselmiş, bu yıldan sonra da Çay-Kur'un pazarlama organizasyonunun kurulmasıyla, Tekel'e çay satışı yapılmamıştır.

Sekil 6.4. Çay-Kur'un Yurt İçi Pazarlama Organizasyonu
 Kaynak: Özyurt 1987.

Tablo 6.6. Tekel ve Çay-Kur'un Yurt İçi Kuru Çay Satış Miktarları (1973-1986)

Yıllar	Tekel'in Satışları (Ton)	%	Çay-Kur'un Kurum, Fuar Reyon Satışları (Ton)	%	Toplam Satışlar
1973	31343.5	100.00	-	-	31343.5
1974	35592.8	100.00	-	-	35592.8
1975	46098.6	99.75	115.7	0.25	46214.3
1976	45530.7	99.43	260.1	0.57	45790.8
1977	55594.5	98.29	969.8	1.71	56564.3
1978	65082.4	98.08	1274.0	1.92	66356.4
1979	67974.7	94.44	4002.9	5.56	73977.6
1980	83897.8	96.47	3070.9	3.53	86968.7
1981	85707.4	96.76	2869.4	3.24	88576.8
1982	85152.0	94.48	4974.4	5.52	90126.4
1983	90940.1	94.79	4996.4	5.21	95936.5
1984	105251.9	95.14	5371.4	4.86	110623.3
1985	58660.9	54.05	49866.5	45.95	108527.4
1986	-	-	112024.8	100.00	112024.8

Kaynak: Anonymous 1987 a.

6.2.2. Tekel sonrası dönem (1984 ve sonrası)

Türkiye'de çay tarımı ve sanayiindeki çay tekeli 4.12.1984 tarih ve 3092 sayılı "Çay Kanunu" ile kaldırılmıştır (Anonymous 1984 c). Böylece 3788 sayılı yasayla çaya getirilen devlet tekeli 44 yıl sonra sona ermiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ilke olarak çayda devlet tekelinin kaldırılacağı kabul edilmiş, 1985

yılı programında ise "çay alımı, işlenmesi ve pazarlamasında tekel uygulamasının kaldırılması, çay ithal ve ihracının serbest olması için gerekli mevzuat değişikliğinin yapılması" yer almıştır (Anonymous 1985 d). 3092 sayılı yasanın çıkarılmasında dönem hükümetinin serbest piyasa ekonomisi için, bazı KİK'ndan devlet tekeli kaldırma yoluna gitmesi esastır (Özyurt 1985).

Yasanın 1. maddesinde; çay tarımı, üretimi işletmesi ve satışının serbest olduğu, gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve çay paketleme fabrikaları kurup işletebilecekleri, gereksinimleri olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticiden satın alabilecekleri kuralı getirilmiştir.

3092 sayılı yasayla getirilen değişiklikler şöyle özetlenebilir:

i- Çay tarımı, üretimi, işletmesi ve satışı serbest bırakılarak, devlet tekeli kaldırılmıştır. Yalnız, yasanın 2. maddesinde çay üretim alanlarının Bakanlar Kurulunca belirlenecek olması ve çay üretimi yapmak isteyenler için daha önce getirilmiş olan ruhsatname alma zorunluluğunun sürdürülmesi, çay tarım alanlarının genişliğinde devletin denetiminin devam ettiğini göstermektedir. Çay üretim alanları bir açıdan çay arzını da oluşturduğundan, devletin etkinliği, yaş çay yaprağı üretiminde geçerliliğini korumuştur.

ii- Gerçek ve tüzel kişilerin çay endüstrisine girmesi, üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunması serbest bırakılmıştır. Özel sektör, yaş çay yaprağının üretiminden tüketiciye ulaştırılmasına kadar geçen aşamalardan herhangi birinde faaliyette bulunabilecektir. Yaş çay yaprağını üreticiden alıp işleyebileceği gibi, yalnız paketleme ya da pazarlama hizmetlerini de yapabilecektir.

iii- Gereksinim duyulacak yaş çay yaprağının üreticiden satın alınabilmesi, çay üreticisi açısından da değişiklikler getirmiştir. Yasadan önce yaş çay yaprağı piyasasında tek alıcı varken (monopson), yasayla piyasa yapısı oligopson (sınırlı sayıda alıcı) piyasasına dönüşmüştür (Özyurt 1985). Oligopol pazar yapısı içinde, birden fazla, ancak belirli ve sınırlı sayıda işletme bulunmaktadır. Bu pazar koşullarında, bir işletmenin ürettiği malın fiyatını değiştirmesi, diğer işletmelerin satabileceği malların fiyatını etkilemektedir (Güneş 1985).

Arz Tarafı		Talep Tarafı	
Piyasa Şekli	Özelliği	Piyasa Şekli	Özelliği
Oligopol	Bir kaç satıcı karşısında çok sayıda alıcı (çay tüketicileri) vardır.	Oligopson	Birkaç alıcının karşısında çok sayıda satıcı (çay üreticileri) vardır.

Şekil: 6.5. Tekel Sonrasında Arz ve Talep Edenlerin Durumuna Göre Çay Piyasası

Kaynak: Anonymous 1983 a.

Özel sektörün gelişimi incelendiğinde 1988 yılı sonuna kadar toplam 69 özel kuruluşa 6392 ton/gün yatırım kapasitesi için 93.588 milyon ₺. değerinde teşvik bölgesi verildiği görülmektedir (Anonymous 1988 c). Verilen bu teşvik belgesiyle yatırım için yararlanılacak kolaylıklar şöyledir:

- i- Yatırım indirimi
- ii- Yatırım malı, makine ve donanımın dış alımında gümrük muafiyeti (% 100)
- iii- Yatırımda kullanılacak uzun ve orta vadeli yatırım kredisine uygulanan faiz farkı iadesi

iv- Vergi, resim ve harç istisnası (Anonymous 1985 e)

Çay sektörüne yatırım yapmayı özendiren bu teşvik kolaylıkları sonucu, yatırımı yapılan 6392 ton/gün kapasite kullanımı faaliyete geçtiğinde Çay-Kur'un 6070 ton/gün (1988 yılı verilerine göre) olan işleme kapasitesini aşacaktır. 12462 ton/gün kapasite kullanımı çay sektöründe atıl kapasite problemini doğuracaktır. Çay üretiminin altı ay devam etmesi, üretim alanlarının sınırına gelmiş olması, çaylıkların verimden düşmesine bağlı olarak bir de kapasite fazlalığı atıl kapasiteyi oluşturacaktır. Çay sanayii için ayrıntılı kapasite değerlendirmesi araştırmalarının, yeni yatırımlara izin verilirken yapılması gerekmektedir.

Çay sanayiinde özel sektörün gelişimi Tablo 6.7'de verilmiştir.

Tablo 6.7. Özel Sektörün Fabrika Sayısı, Kapasite Durumu ve Toplam İşleme Kapasitesi İçindeki Oranı (1985-1988)

Yıllar	Fabrika Sayısı	Kapasite Kullanımı (ton/gün)	Çay Sanayiinde Toplam Kapasite Kullanımı	Özel Sektörün Oranı (%)
1985	16	1060	7060	15
1986	19	1885	7885	24
1987	23	2210	8210	27
1988	53	2887	8957	32

Kaynak: Anonymous 1988 c.

Tablo 6.7.'ye göre fabrika sayısı 1988 yılında 53'e ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre fabrika sayısındaki artış oranı % 130 iken, işleme kapasitesindeki artış oranı

yaklaşık % 31 olarak gerçekleşmiştir. Özel sektörün toplam kapasite içindeki oranı ise % 19 artmıştır. Fabrika sayısındaki fazla artışa karşılık işleme kapasitesi ile toplam kapasite içindeki % oran artışlarının düşük olması, kurulan fabrikaların küçük kapasiteli (10-50 ton/gün) olduğunu göstermektedir.

1988 yılı verilerine göre yalnız çay harman ve paketleme işlemlerini yapan özel firma sayısı ise 64'tür (Anonymous 1988 c). Bu firmalar, özel sektör fabrikalarından işlenmiş çayı satın alarak, harman ve paketleme yapıp, pazarlamaktadırlar. Piyasada farklı kalite, ambalaj ve fiyatlarda çay satışı yapılabilmektedir. Üretici olmayıp yalnızca harman ve paketleme yapan bazı özel firmalarda, Çay-Kur ambalajlarının taklit edilmesi veya çok düşük kaliteli çayın piyasaya sürülme eğilimleri de gözlenmektedir. Bu tür eğilimlerin önüne geçilmesi için gerekli denetimlerin ve yasal yaptırımların düzenlenmesi, çay tüketicisinin korunması açısından gerekmektedir. Tüketiciler böylece haksız rekabete, sağlıksız ve kalitesiz mallara, aldatıcı reklam ve uygulamalara karşı korunabilecektir (Karacan 1985).

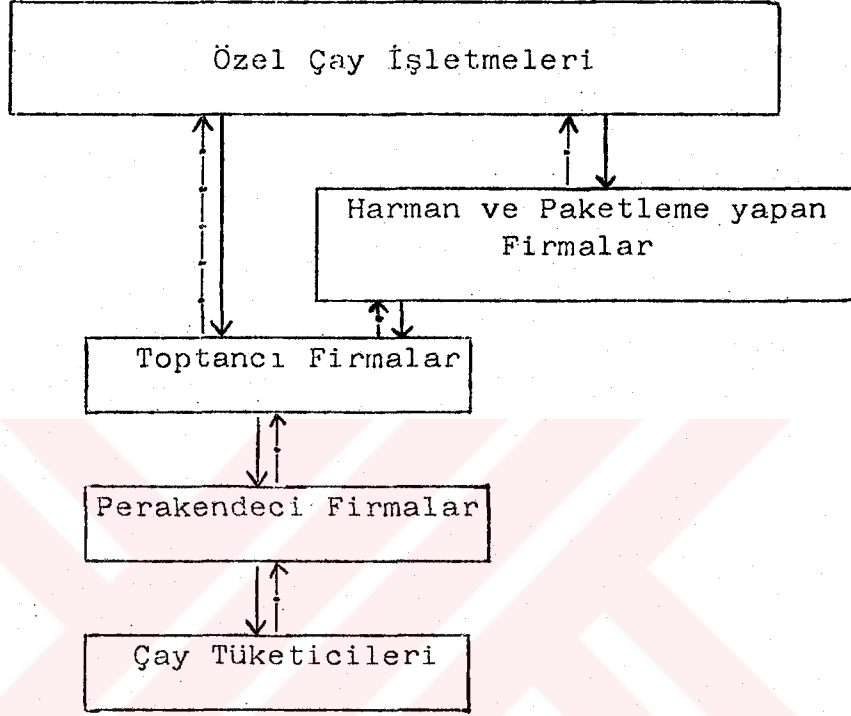
Pazarlama organizasyonunda özel sektörün, Çay-Kur'un pazarlama sistemine benzer bir pazarlama kanalı oluşturduğu görülmektedir. (Özyurt 1987). (Bkz. Şekil 6.6).

6.3. Çay Piyasasına Müdahaleler

6.3.1. Alım politikası

6.3.1.1. Hükuki durum

Çay üreticilerine alım garantisi ilk olarak 1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı yasa ile getirilmiştir. Yasanın 10. maddesinde DZİK yaş çay yaprağını saptanan bedel üzerinden almaya zorunlu tutulmuştur. Bu madde ile üreticiye, ürünü için alım garantisi getirilmiştir.

(_____) Doğrudan ilişkiler
(-.-.-) Dolaylı ilişkiler

Şekil 6.6. Özel Sektörün Yurt İçi Pazarlama Organizasyonu

Burada asıl amaç üreticiyi çay üretimine yönlendirmektir. Yaş çay yaprağının alımında üreticinin karşısında devletin olması, üretici açısından bir güven unsuru olmuştur.

Çay üreticisinin ürününe belirli bir fiyattan alım garantisi verilerek gerçekleştirilen destekleme alımları, çayda devlet tekelinin kaldırıldığı 1984 yılına kadar devam etmiştir. Destekleme alımları görevini 1949 yılına kadar DZİK, 1973 yılına kadar TGM, 1984 yılına kadar da Çay-Kur üstlenmiştir. Devletin üreticiyi koruma ve üretimi yönlendirme politikası gereği yapılan çay destekleme alımı, 1984 yılından sonra "Kurum Alımı" şekline dönüşmüştür. Kurum alımlarının destekleme alımlarından farkı, alım fiyatını Kurumun belirlemesi ve görev zararı oluşursa, zararın Hazine tarafından karşılanmamasıdır. Alımlardan dolayı oluşacak kâr veya zarar Kuruma ait olmaktadır. 1985 yılından itibaren, yaş çay yaprağı alım fiyatını Çay-Kur yönetim kurulu belirleyerek, alım faaliyetini sürdürmektedir (Anonymous 1988 b). Çay-Kur bir fiyat belirleyerek, alım garantisi ile piyasaya girdiği için, piyasaya bir müdahale yine de söz konusu olmaktadır. Özel sektör alım fiyatlarını, Çay-Kur'un alım fiyatlarına göre ayarladığından (çay pazarı oligopol olduğu için), piyasa Çay-Kur'un alımları ile yönlendirilmektedir. Ancak Çay-Kur alımlarının yapılmasında yasal açıdan bir belirsizliğin olduğu da açıktır. 233 sayılı KHK'ye göre hazırlanan Çay-Kur'un ana statüsü gereğince, Çay-Kur'a üreticilerden işletmeye uygun nitelikteki çay yapraklarını "tekeli altında" satın alma görevi verilmiştir (Anonymous 1984 b). Çayda devlet tekeli kaldırıldıktan sonra, Çay-Kur için alım zorunluluğunun devam etmesi hukuki açıdan bir çelişki ortaya çıkarmaktadır.

6.3.1.2. Alım politikasındaki gelişmeler

Türkiye'de çay üretimine başlandığı ilk yıllarda çay üretim alanları ülke gereksinimini karşılamadığından amaç, çay üretim alanlarını genişletme ve buna bağlı olarak da çay üretimini artırmak olmuştur. Çaylık alanların genişlediği bu yıllarda yaş çay yaprağı alımları bir program içinde yürütüldüğü için sorun yaratmamıştır.

1963 yılından sonra, yani çay üretimi ülke gereksinimini karşılar hale geldikten sonra, çay üreticileri açısından gelişmeler şöyle olmuştur:

Doğu Karadeniz Bölgesinin ekonomik hayatında çay sektörünün toplam payının % 85-90 oranında oluşu, tarımsal üretim kaynaklarının tamamen çay tarımına ayrılmasıyla bölge tarımının monokültür tarıma yönelmesine neden olmuştur (Anonymous 1976 a). Devletin destekleme politikası çaylık alanların artışını sağlarken, yaş çay yaprağına diğer tarım ürünlerine oranla yüksek fiyat verilmesi üreticileri çay yetiştiriciliğine yöneltmiştir. Birim alandan elde edilen gelirin yüksekliği, çayın aile tarımı şeklinde sürdürülebilmesi, alım garantisi v.b. gibi nedenlerle sonraki yıllarda çay üretim alanları denetimsiz bir artış göstermeye başlamıştır. Üretim alanlarının işleme kapasitelerinin üzerinde bir artış göstermesi, sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapılacak yatırımlar kayıtlı çay bahçelerine göre belirlendiğinden, bu sonuç ortaya çıkmıştır.

Üretici gelirinin yalnız yaş çay yaprağından olması üreticilerle sektör arasında en önemli çikmazı oluşturmuştur. Fiyat politikası ile üreticiye gerekli desteklemenin yapılamaması, üreticinin daha fazla ürün teslim etmek istemesine yol açmıştır. Bu gelişmeler karşısında

politik nedenlerle, getirilen yaş çay yaprağı alımlarının yapılması, ürün normunun bozulması ve kalitenin düşmesi sonucunu doğurmuştur (Çivi 1977).

Çay-Kur döneminde de alım politikasında sorunlar devam etmiş, yıllara göre değişen uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6.8'de Türkiye'deki yaş çay yaprağı alımlarının gelişimi verilmiştir. 1938 yılında 0.1 ton olan yaş çay alımları 1987 yılında 682.309 tona ulaşmıştır. 1950 - 1960 yılları arasında çay alımları, dolayısıyla yaş çay yaprağı üretimi yılda ortalama % 42,18 oranında artış göstermiştir. Çay üretim alanlarının yılda ortalama % 18,10 genişlediği bu dönemde çay üreticisi destekleme alım ve fiyat politikasıyla çay üretimine yönlendirilmiştir.

1966 yılında alımı yapılacak yaş çay yaprağı normunun 2.5 yaprakтан 3.5 yaprağa çıkarılması ile alımlar % 69,6 oranında artmıştır (1).

(1) 1952 yılında yayınlanan yönetmelikte alımı yapılacak çay ürününün tanımı şöyle yapılmıştır.

"Çay ürünü çay bitkisi üzerindeki genç sürgünlerin üzerinde yetişen bir tepe tomurcuğu ve bu tomurcuktan sonra gelen taze ve körpe evsafa birinci ve ikinci yapraklardan oluşan bir filizdir" (Anonymous 1952). Bu tanım çayla ilgili literatürlerde "2.5 yaprak" olarak belirtilmiştir (Tarkan 1973, Anonymous 1976a, Kalender 1976, Kacar 1987).

Yukarıda tanımı yapılan yaprak normunun istenmesinin amacı ilk iki yaprak ve tomurcukta bulunan polifenol ve kafein kapsamlarının yüksek olması yanında işleme için fiziksel yapılarının uygun bulunmasından ileri gelmektedir (Kacar 1987). Fiziksel ve kimyasal açıdan uygun yaprakların işlenmesi ile koku, lezzet, tad, görünüm v.b. yönlerden kaliteli çay elde edilmektedir. İşlemeye uygun olmayan kaba materyal hem işleme aşamasında problem olmakta, hemde elde edilen kuru çayın kalitesini düşürmektedir.

Tablo: 6.8. Türkiye'de Yıllar İtibarıyla Yaş Çay Alımları (1938-1987)

Yıllar	Yaş Çay Alımları (Ton)	Alımlardaki Yıllık Değişimler	Zincirleme İndeks
1938	0.1	-	-
1939	0.8	0.7	800.0
1940	0.9	0.1	112.5
1941	3.0	2.1	333.3
1942	33	30	1.100,0
1943	68	35	206.1
1944	160	92	235,3
1945	225	65	140,6
1946	382	157	169,8
1947	411	29	107,6
1948	647	236	157,4
1949	679	32	104,9
1950	834	155	122,8
1951	1.444	610	173,1
1952	1.877	433	130,0
1953	2.277	400	121,3
1954	3.214	937	141,2
1955	5.438	2.224	169,2
1956	6.697	1.259	123,2
1957	10.976	4.279	163,9
1958	14.365	3.389	130,9
1959	18.417	4.052	128,2
1960	25.925	7.508	140,8
1961	24.231	-1.694	93,5
1962	37.540	13.309	154,9
1963	45.574	8.034	121,4
1964	45.320	-254	99,4
1965	59.620	14.300	131,6
1966	101.097	41.477	169,6
1967	100.501	-596	99,4
1968	126.917	26.416	126,3
1969	160.141	33.224	126,2
1970	153.330	-6.811	95,7
1971	173.347	20.017	113,1
1972	216.718	43.371	125,0
1973	196.197	-20.521	90,5
1974	202.023	5.826	103,0
1975	261.813	59.790	130,0
1976	300.931	39.118	115,0
1977	396.526	95.595	131,8
1978	451.175	54.649	113,8
1979	555.244	104.069	123,1
1980	476.066	-79.178	85,7
1981	192.302	-283.764	40,0
1982	303.315	111.013	157,8
1983	436.032	132.717	143,8
1984	569.060	133.028	130,5
1985*	629.974	60.914	110,7
1986*	724.771	94.797	115,1
1987*	682.309	-42.462	94,1

* Özel sektör ve Çay-Kur alımları

Kaynak: Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları
Anonymous 1988 c

Çay alımlarındaki yıllık eksilişler üretim azalışından değil, daha çok alım politikasındaki uygulamalardan doğmuştur. 1980 yılında birim alandan alınacak ürüne getirilen kontenjanın kısmen de olsa uygulanması ile alımlar % 14,3 oranında azalmıştır. 1981 yılında 2,5 yaprak dışında hiç alım yapılmaması ise alımların % 60 oranında düşmesine yol açmıştır. Çay, çok yıllık bir bitki olduğundan üretimdeki bu ani artış ve azalışlar bütünüyle destekleme alım politikasındaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır (Aytaç 1983). Tablo 6.8'e göre çizilen Grafik 6.4 den de görüldüğü gibi çay üretimindeki yıllık değişimler çok yüksektir. Bunun başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

i- Politik nedenlerle çay alım politikasında çay üreticisine verilen ödümler

ii- 2,5 yaprak normundaki değişik düşünce ve uygulamalar

iii- Mevsimlik değişimler ve iklim özellikleri

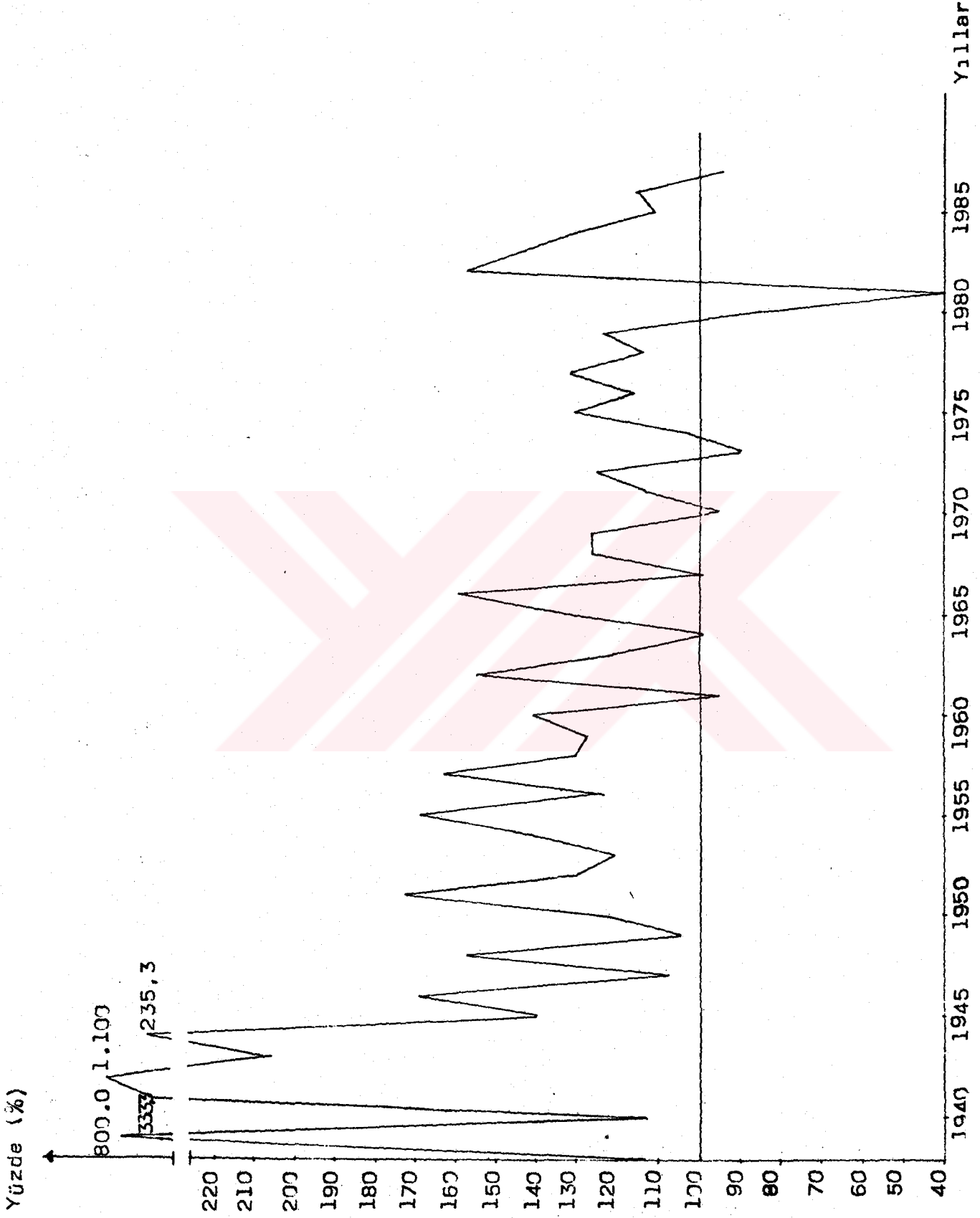
iv- Yurt içi tüketim talebinin baskısı ile tüketimi karşılayabilmek için alımların ayarlanması

v- Biriken stokların eritilebilmesi için alım miktarının azaltılması

vi- Çay üretim alanlarının genişlemesi

6.3.1.3. Yaş çay yaprağı imhaları

Türkiye'nin iklim koşulları nedeniyle çay bitkisi Kasım-Nisan dönemini dinlenme evresi olarak geçirmektedir. Çay bahçelerinin tohumla kurulmuş olması genellikle çaylıkların verimsiz olmalarına ve aynı kalitede ürün vermemelerine yol açmaktadır. Tohumla tesis edilen çaylıklar geç uyanmakta ve ürün verme devresini erken kapatmaktadır. Böylece iklimin sınırladığı ürün dönemi bitki

Grafik: 6.4. Yaş Çay Yaprağı Üretimindeki Yıllık Değişimler (1938-1987)

karakteriyle daha da daraltılmış olmaktadır. Üretimin yapıldığı dönem Mayıs-Ekim ayları arasında gerçekleşmekte ve çaylıklar Mayıs, Temmuz ve Ağustos aylarında üç sürgün vermektedirler. İlk sürgün devresinde çay bitkisi çok hızlı bir gelişme göstermektedir. Bunun sonucu olarak en fazla üretim Mayıs ayında elde edilmekte ve çay fabrikalarının işleme kapasitelerini aşmaktadır. Doğanın yarattığı bir durum olduğu için üretimde görülen bu dalgalanmayı tam olarak ortadan kaldırmak olası değilse de üretim alanlarının kontrolsüz olarak artışı ve yaprak toplamanın yontemsiz bir şekilde uygulanması Mayıs ayındaki yığılımı artırıcı yönde etkilemektedir (Varlier 1968).

Tablo 6.9'da 1938-1987 yılları arasındaki yaş çay yaprağı alımlarının aylara dağılımının % oranları verilmiştir.

Tablo incelendiğinde Mayıs ayı yığılımlarının diğer aylara göre çok fazla olduğu görülmektedir. Yığılımın en fazla olduğu yıl 1948 yılında gerçekleşmiş, % 45,42 değerini almıştır. 1938-1987 yılları ortalaması, Mayıs ayı için % 33,01 dir. Burada dikkat edilecek konu 1980 yılından sonra alımlardaki birim alandan alınacak ürün sınırlamasının (kontenjan uygulaması) birikimi diğer aylara dağıtmış olmasıdır. 1986 ve 1987 yıllarında bu durum açık olarak görülmektedir.

Mayıs ayındaki birikim, işletmeleri kapasitelerinin çok üstünde yaprak işlemek zorunda bırakmıştır. Buna neden, ilk sürgün döneminde fazla ve alım normuna uygun olmayan yaprakların alınmasıdır. İşletmeler verimli olarak çalışmamış, yığılım döneminde yıllık kapasitelerinin % 6-7'si kadar yaprak işlemişlerdir (Günlük kapasite yıllık kapasitenin % 2,5-3'üdür) (Varlier 1968). Buna bağlı olarak üreticiden satın alınan yaş çaylar işletmelerde ve alım yerlerinde iyi korunamamıştır. Her yıl üretim alanlarının genişlemesi ve üretim miktarının artması sonucu, alım garantisi nedeniyle alımların büyük

Tablo: 6.9. Yaş Çay Yaprağı Alımlarının Aylara Dağılımı (1938-1987)

Yıllar	Nisan (%)	Mayıs (%)	Haziran (%)	Temmuz (%)	Ağustos (%)	Eylül (%)	Ekim (%)	Kasım (%)	Toplam (%)
1938						100,00			100,00
1939		36,81	14,11	36,81	12,27				100,00
1940		39,77	17,54	35,09	7,60				100,00
1941		37,04	11,11	22,22	18,52	11,11			100,00
1942		28,90	7,98	27,86	19,76	13,83	1,61	0,06	100,00
1943		43,33	5,15	23,43	18,84	7,76	1,49		100,00
1944		43,48	16,28	19,77	14,49	4,81	1,17		100,00
1945		44,41	11,63	24,33	13,06	5,92	0,64	0,01	100,00
1946		53,15	12,87	14,33	11,26	7,77	0,62	0,00	100,00
1947		45,18	10,02	21,15	13,88	9,06	0,70	0,01	100,00
1948		45,42	15,48	16,43	14,78	7,19	0,70		100,00
1949		35,60	15,42	21,28	17,47	9,37	0,86		100,00
1950	16,21	16,68	20,42	18,40	13,75	11,46	3,08		100,00
1951	21,19	9,87	20,32	19,73	16,84	10,71	1,34		100,00
1952	3,73	24,95	12,34	19,17	16,28	17,61	5,06	0,86	100,00
1953		34,15	16,95	20,05	18,20	9,10	1,55		100,00
1954		32,90	17,59	15,33	19,33	12,43	2,28	0,14	100,00
1955	2,02	36,81	12,49	17,33	18,84	8,84	3,67		100,00
1956		44,56	5,02	25,51	17,80	5,55	1,56		100,00
1957	0,14	34,69	8,21	21,39	18,55	12,54	4,48		100,00
1958	0,83	44,33	6,51	23,87	14,24	7,56	2,64	0,02	100,00
1959		37,68	8,99	29,18	17,92	5,71	0,52		100,00
1960		44,70	3,18	28,77	13,52	7,60	2,15	0,08	100,00
1961		43,17	12,21	17,44	20,91	4,73	1,54		100,00
1962	2,55	39,85	11,67	18,74	18,36	5,69	3,14	0,00	100,00
1963		30,99	17,13	27,58	11,68	9,77	2,83	0,02	100,00
1964	0,09	39,88	13,23	28,06	12,48	5,41	0,85		100,00
1965		45,12	3,41	27,10	13,74	8,10	2,53		100,00
1966	9,92	30,76	8,40	23,33	17,61	7,39	2,58	0,01	100,00
1967		37,95	12,44	26,45	5,57	15,79	1,80		100,00
1968		43,93	3,16	26,00	8,30	14,37	3,35	0,01	100,00
1969		31,81	16,74	24,49	7,48	16,52	2,96		100,00
1970	12,35	29,95	8,68	22,54	17,25	7,32	1,91		100,00
1971		42,81	3,28	25,94	18,49	5,58	3,90		100,00
1972	0,09	39,30	4,79	24,88	18,02	8,36	4,56		100,00
1973	0,01	37,63	5,55	30,29	11,25	12,00	3,27		100,00
1974		40,21	6,49	29,13	11,76	9,00	3,41		100,00
1975	2,27	36,42	9,64	21,16	21,03	5,56	3,92		100,00
1976		23,61	22,56	25,82	9,72	14,32	3,97		100,00
1977	0,19	34,88	9,02	28,33	8,32	16,71	3,05		100,00
1978	0,01	32,04	10,51	25,85	10,39	12,34	8,86		100,00
1979	0,06	33,25	6,52	27,12	8,96	19,16	4,93		100,00
1980		18,26	24,55	19,45	17,02	15,40	5,32		100,00
1981		22,67	16,13	25,23	16,84	15,42	3,68	0,03	100,00
1982		28,08	10,55	28,61	11,92	17,03	3,81		100,00
1983	0,01	29,23	12,37	30,06	12,47	13,58	2,28		100,00
1984		18,39	24,67	17,64	17,24	11,18	10,88		100,00
1985*		11,63	28,53	12,32	25,27	9,39	12,86		100,00
1986*		8,09	27,52	18,54	23,39	15,01	7,45		100,00
1987*		7,18	32,37	16,81	26,60	10,22	6,82		100,00
Ort.	1,45	33,01	12,63	23,02	14,99	11,83	3,05	0,02	100,00

* Yalnız Çay-Kur alımları

Kaynak: Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

miktarlara ulaşması, imhaya neden olmuştur. Alımı yapılan yaş çay yaprağının bir bölümü işlenmeden imha edilmiştir.

Tablo 6.10'da imha edilen çay miktarları ve bunun mali yükü gösterilmiştir. Türkiye'de yaş çay yaprağı alımlarının imhası 1967 yılında başlamış ve 1981 yılındaki kontenjan uygulamasına kadar devam etmiştir. 1967 yılında imhaların başlama nedeni 1966 yılında alımı yapılacak yaş çay yaprağı normunun değiştirilmesinden kaynaklanmıştır. 1966 yılına kadar alımlarda 2,5 yaprak normu kabul edilirken bu yıldan sonra 3,5 yaprağın alımının yapılması kabul edilmiştir (Varlier 1968). 1965 yılında 59.620 ton yaş çay yaprağı alımı yapılırken 1966 yılında çay tanımının değiştirilmesiyle bu miktar 101.097 tona çıkmıştır (Tablo 6.8). Alım merkezlerinde satın alınan çay yapraklarının çoğu 3,5 yaprağın üzerinde ve kart yapraklardan oluşmuştur. Üreticinin sosyal baskısı ve politik eğilimler kaba yaprak alımında etken olmuştur.

Tablo 6.10. Yaş Çay Yaprağı İmha Miktar ve Değerleri (1967-1980)

Yıllar	İmha Edilen Miktar (Ton)	Değer (Bin ₺)	Toplam Alımlar İçindeki Oranı (%)
1967	1.471	5.149	1,46
1968	1.655	5.793	1,30
1969	3.898	13.643	2,43
1970	1.371	4.799	0,89
1971	10.428	41.712	6,02
1972	5.365	21.460	2,48
1973	616	2.772	0,31
1974	9.023	56.394	4,47
1975	4.162	31.215	1,59
1976	23.489	199.657	7,81
1977	37.268	372.680	9,40
1978	45.781	549.372	10,15
1979	91.738	1.330.201	16,52
1980	40.231	1.005.775	8,45

Kaynak: Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

Tablo 6.10 incelendiğinde Çay-Kur'un faaliyete geçtiği 1973 yılında en az imhanın gerçekleştiği görülmektedir. Yaş çay yaprağı imhaları 1976 yılından sonra giderek artmış ve 1979 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır. Dikkat edilecek olursa 1979 yılında imha edilen yaş çay yaprağı miktarı, toplam imha edilen miktarın % 33,18'idir. 100 kg. yaş çaydan ortalama 20 kg. kuru çay elde edildiğinden hareketle 1979 yılında imha edilen miktardan elde edilecek kuru çayın miktarı 18.348 ton olacaktır. Bu miktar ise Türkiye'de 1979 yılında tüketilen kuru çayın (74.776 ton) % 24,54'ü kadardır.

Yaş çay yaprağı imhalarının devlete yüklediği mali yük yanında kuru çay maliyetini artırıcı etkisi de vardır. Tablo 6.11'de yaş çay yaprağına verilen fiyatın toplam maliyet içinde önemli bir bölümü oluşturduğu görülmektedir. Yaş çay imhası bu açıdan üretim maliyetini artırıcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6.11. Kuru Çay Maliyeti İçinde Yaş Çay Yaprığı Fiyatlarının Oranı (1967-1980)

Yıllar	Kuru Çay Maliyeti (TL/kg)	Yaş Çay Yaprığı Fiyatı (TL/kg)	Toplam Maliyet İçinde Yaş Çay Yaprığı Fiyatının Oranı (%)
1967	20.62	3.50	16,97
1968	21.34	3.50	16,40
1969	22.25	3.50	15,73
1970	24.68	3.50	14,18
1971	28.07	4.00	14,25
1972	32.13	4.00	12,45
1973	34.40	4.50	13,08
1974	36.65	6.25	17,05
1975	51.61	7.50	14,53
1976	63.62	8.50	13,36
1977	74.40	10.00	13,44
1978	98.69	12.00	12,16
1979	130.46	14.50	11,11
1980	239.21	25.00	10,45

Kaynak: Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

1967 yılından itibaren başlayan yaş çay yaprağı imha nedenleri şöyle sıralanabilir (Anonymous 1982 b).

i- Kapasite yetersizliği ve Mayıs ayındaki üretim fazlalığı

ii- Ürün alım politikasının yıllara göre değişiklikler göstermesi

iii- İşletme organizasyonundaki aksaklıklar.

6.3.1.4. Destekleme alım maliyeti ve alımların enflasyonist etkisi

Çay destekleme alımları uzun yıllar boyunca devlete büyük bir mali yük getirmiştir. Çay-Kur'un asıl finansman kaynağını T.C.Merkez Bankası oluşturmuş, yaş çay yaprağı alımları buradan sağlanan kredilerle gerçekleştirilmiştir. Kredilerin geri ödenemediği durumlarda, bu sonuç devlete mâl edilmiş, T.C.Merkez Bankası veya bütçe yoluyla bu zararın karşılanmasına gidilmiştir (Eraktan 1988 a).

Çay-Kur faaliyete geçtiği 1973 yılından 1980 yılına kadar sürekli zarar etmiş, 1981 yılından sonra alımların bir programa bağlanması ile kâra geçmiştir. Çay-Kur'un görev zararları hazineye borç kaydedilerek, bu yolla Çay-Kur'a bir tür subvansiyon verilmiştir. Tablo 6.12'de 1973-1980 yılları, Çay-Kur'un zararı ve hazineye kaydedilen borç miktarları verilmiştir. 1975 yılında zararın tamamı görev zararı olarak hazineye mâledildiğinden dönem kârsız ve zararlı kapanmıştır.

Alım politikasındaki tutarsız ve dengesiz uygulamalar, alım garantisi, üretim alanlarının genişlemesi gibi nedenlerle çay üretimi sürekli artmıştır. Büyük miktarlara ulaşan alımlar, Çay-Kur'un T.C.Merkez Bankası'na olan borçlarını çoğaltmıştır. T.C.Merkez Bankası verdiği düşük faizli kredilerle, Çay-Kur'a kredi subvansiyonu sağlamıştır.

Tablo 6.12. Çay-Kur'un Faaliyet Zararı ve Hazineye Borç Kaydedilen Miktarlar (1973-1980)

Yıllar	Zarar (Milyon ₺)	Hazineye Kayde- dilen Miktar (Milyon ₺)
31.12.1973	830	-
31.12.1974	562	-
31.12.1975	-	372
31.12.1976	14	543
31.12.1977	7	1.436
31.12.1978	8	1.607
31.12.1979	14	4.570
31.12.1980	1.162	1.436

Kaynak: Çay-Kur, Yıllık Faaliyet Raporları, 1984-1988

Kredilerin geri ödenememesi, T.C.Merkez Bankası'nın kredi hacmini daralttığı gibi (Destekleme alımları kredilerinden dolayı diğer krediler yeterince karşılanamamıştır) T.C.Merkez Bankası kredileri tedavüldeki para miktarı artırılarak karşılanmıştır (Bulmuş 1978). Çay-Kur'un rasyonel çalışmaması, depolama giderleri, yaş çay yaprağı imhası, yurt içi tüketim fazlası üretimin maliyet fiyatının altında dış satımının yapılması nedenleriyle destekleme politikası büyük zararlara yol açmıştır.

Tablo 6.13'de T.C.Merkez Bankası'nın Çay-Kur'a yaş çay yaprağı destekleme alımları için verdiği kredi miktarları gösterilmiştir.

Çay-Kur 1976 yılına kadar bankalar aracılığı ile kredi alabilirken, bu yıldan sonra Hazine Kefaletini Haiz Bonolar karşılığında T.C.Merkez Bankası kredilerinden yararlandırılmıştır. 1980 yılından sonra ise Çay-Kur'un finansman talebi kendi kaynakları ve reeskontabl krediler yoluyla karşılanmıştır (Anonymous 1988 d).

Tablo: 6.13. T.C.Merkez Bankası'nın Çay-Kur'a
Verdiği Krediler (1975-1988)

Yıllar	Ayrılan Kredi Miktarı (Milyon ₺)	Azami Kullan- ma (Milyon ₺)	Faiz Oranı
1975 *	777	726	1
1976	1.300	1.298	1
1977	3.300	3.278.7	1
1978	5.600	5.591.1	1
1979	11.600	11.560.1	1
1980	12.860	12.805.9	10
1981	15.360	15.161.7	13.50
1982	15.360	15.203	13.50
1983	15.360	11.941.5	13.50
1984	15.360	11.929	21.50
1985	-	-	-
1986	-	-	-
1987	20.000	18.667	45
1988 **	20.000	19.216	54

* 1975 yılında Ziraat Bankası Kredileri
Kullanılmıştır (Anonymous 1975).

** 10.6.1988 tarihine kadar.

Kaynak: Anonymous 1976 b.
Anonymous 1988 d.
Bulmuş 1978

Yaş çay yaprağı, 1985 yılından itibaren destekleme alımlarından çıkarılmış ve destekleme alımları kurum alımları şekline dönüşmüştür. 1986 yılından itibaren olumsuz

etkileri yüzünden destekleme alımlarının finansmanında düşük faizli T.C.Merkez Bankası kaynaklarından yararlanma olanağı kaldırılmıştır (Anonymous 1986 c). Tablo 6.13'den de görüldüğü gibi kurum alımları için Çay-Kur 1985 ve 1986 yıllarında finansman talebini kendi kaynaklarından karşılamış, 1987 ve 1988 yıllarında ise normal faiz haddinden kredi kullanımını gerçekleştirmiştir.

6.3.1.5. Yaş çay yaprağı alımlarında kontenjan uygulaması

Yaş çay yaprağı üretimindeki aylık dalgalanmaları en aza indirmek ve yığılım dönemlerindeki yaş çay yaprağı imhasını önlemek için 1974 yılı kampanya döneminde kontenjan uygulaması başlatılmıştır. Kontenjan, yaş çay yaprağı alımında dekar başına miktar sınırlaması olup, üreticinin bir günde Çay-Kur'a verebileceği ürün miktarının belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Kontenjan uygulaması ilk olarak 1974 yılında başlamış, 1981 yılına kadar ara ara uygulanmaya çalışılmıştır. Tablo 6.14'de 1974-1980 yılları için ürün alım politikasında uygulanması planlanan esaslar gösterilmiştir.

Tablo: 6.14. Ürün Alım Politikasında Uygulanacak Esaslar (1974-1980)

Yıllar	Evsafsız Alım Oranı (%)	Miktar Kısıtlaması (kg/dk)	Makas Uygulaması	Budama Avansı (TL/dk)	Tesvik Primi
1974	15	25 *	Serbest	500	
1975	15	-	Serbest	500	
1976	25	-	Yasak	1000	
1977	15	-	Yasak	3000	
1978	15	25	Serbest	3000	
1979	15	25	Serbest	5000	
1980	15	-	Serbest	10000	^

* Kampanya dönemi boyunca dekar başına 450 kg. ürün teslim etme sınırlaması

Kaynak: Anonymous 1974 a, 1975, 1976 c, 1977, 1978, 1979 a, 1980.

1974 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslara ilişkin kararnamede, dekar başına her üreticiden kampanya döneminde 450 kg. ürün satın alınacağı belirtilmiştir. Üreticinin günlük teslim edebileceği ürün miktarı ise dekar başına 25 kg. olarak saptanmıştır (Anonymous 1974 a). Satın alınacak ürün tanımı için 2.5 yaprak normu, kaba yaprak alımı için de % 15 oranı kabul edilmiştir. Dekar başına getirilen 450 kg. sınırlaması kaçak çaylıkları olan üreticilerle, sahil bölgesinde verimi yüksek çaylıkları olan üreticileri zor durumda bırakmıştır. Aynı kampanya döneminde kontenjan uygulamasından vazgeçilmiştir (Anonymous 1974 b). Kaba yaprak alımı oranında (% 15) başarı tam sağlanamamış, alınan hammadde bu limitin çok üzerinde olmuştur.

1976-1980 yılları Türkiye'de var olan sürekli seçim ekonomisi koşulları ve sık sık değişen iktidarlar, sektördeki yönetimin de sık sık değişmesine yol açmıştır (Anonymous 1982 b). Kaliteli ürün alımı ve üretimi politikası yerine plansız bir politikayla üreticiden fazla miktarda ve norm dışı yaprak alımına gidilmiştir. İmha- ların en çok bu dönemde görülmesi bu politikanın açık bir sonucudur.

Çözülenemeyen yaprak satın alma sorunu çay işletmelerinin üretimini aksattığı kadar üretici-devlet ilişkilerini de etkilemiştir. Bu konuya kalıcı çözümler getirileceği yerde, her yıl değişen, kısa vadeli önlemler alınmış ve uygulamaya gidilmiştir. Uygulama olanağının güç olduğu bilinen, uygulanamayan, politik ve sosyal baskılar sonucu vazgeçilen önlemler alınmıştır. Bu önlemler, o yılın çay kampanyasını etkilediği gibi, daha sonra alınacak önlemlerin olasılıklarını da azaltmıştır. 1974 yılındaki kontenjan uygulaması kararından aynı kampanya döneminde vazgeçilmesi bu duruma bir örnektir.

Kontenjan uygulaması 1974-1980 yıllarında amacına erişememiş, aylık dalgalanmalar ve Mayıs ayı yığılımı devam etmiştir. Kontenjan uygulamasının konulduğu 1974, 1978, 1979 yıllarında Mayıs ayı alımları sırasıyla % 40,21, % 32,04 ve % 33,25 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6.9).

1978 yılı öncesine kadar % 30'u bulan norm dışı yaprak alımı 1978 yılında % 26, 1979 yılında % 24 olmuştur. (Özyurt 1987). Yasal gerekliliğe karşın norm dışı yaprak alımlarında yöneticilerin ve hükümetlerin politik uygulamaları etken olmuştur.

1980 yılında norm dışı yaprak alımı (% 18) ve Mayıs ayı alımları (% 18,26) önceki yıllara göre daha azdır. Bunun nedeni uygulamaya geçirilemeyen önlemlerin bir bölümünün gerçekleştirilmesidir. 1980 yılı kampanyasında alım kontenjanı her üretici için önceki yıllardaki satış ve verimliliklerine göre bulunmuştur (Aksoylu 1982). 1980 yılında kaba yaprak alım oranının azalması sonucu, yaş çay yaprağı üretimi, 1979 yılına göre düşüş göstermiş, üretim 476.066 ton olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6.8). Aynı yıl yaş çay yaprağı imhası, 1979 yılına göre % 56,15 oranında azalmıştır (Tablo 6.10).

Çay-Kur 1981 yılı kampanyasında çay alım politikası için aldığı bütün önlemleri, hiç ödün vermeden uygulamıştır. Ürün alımında norm dışı ürün alım oranı kabul edilmemiş, yüzde yüz, 2,5 yaprak alma ilkesi benimsenmiştir. Üreticinin günlük teslim edebileceği ürün miktarı dekara 10 kg. olarak belirlenmiş ve makas yasaklanmıştır (Anonymous 1981). Kampanya döneminde 350.000 ton yaş çay alımı yapılması kararlaştırılmıştır (Anonymous 1982 b). Buna bağlı olarak 1980 yılında, 2200 olan alım yeri sayısı 1445'e indirilmiştir (Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları).

Bu önlemlerin uygulanması sonucu 1981 yılında yaş çay imhası olmamıştır. Hedeflenen 350.000 tonluk üretime (alımlar Kasım ayında da devam ettiği halde) erişilememiş, toplam yaş çay alımları 192.302 ton olmuştur (Tablo 6.8). Dekara 10 kg. sınırlaması, üreticinin hasat zamanı gelen yaprağını toplayamamasına neden olmuş, işletmelerdeki yaş çay imhası çay bahçesinde gerçekleşmiştir.

1982 yılı kampanyasında ise dekara ürün alımı 16 kg.a yükseltilmiş, kapasiteye göre bu miktarın azaltılabileceği kararlaştırılmıştır (Anonymous 1982 c). 1981 yılındaki uygulamanın sonuçları doğrultusunda yaprak alımında kararname dışına çıkılmış, kampanya sonuna doğru yaprak alımının kontrolü bile kaldırılmıştır.

1983-1988 yıllarında da Çay-Kur'ca uygulanmasına devam edilen kontenjan uygulaması kaliteli yaprak alımında bir iyileşme getirmemiş, 2,5 yaprak normu aşılarak kaba yaprak alımı devam etmiştir (1983 yılından itibaren kontenjan dekara 20 kg. olarak belirlenmiştir). Kontenjan uygulamasının sektöre getirdiği rahatlık yaş çay yaprağı imhalarına son vermiş olmasıdır. Uygulama ile üretimin belirli aylara yığılması önlenmiş ve üretim diğer aylara kaydırılmıştır. Ancak zamanında toplanamayan yaş çay yaprağı çay bahçesinde beklediği için norm değerini yitirmiş, bu da kuru çayın kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir. Çay-Kur kampanya dönemi süresince üreticinin getirdiği bütün yaş çay yaprağını satın aldığı için (günlük kontenjan miktarı kadar) kontenjan uygulaması, üreticinin gelirinde bir azalmaya yol açmamıştır.

6.3.1.6. Özel sektörün yaş çay yaprağı alımları

1984 yılından sonra, çayda devlet tekelinin kaldırılmasıyla sayıları hızla artan özel sektör çay fabrikaları, kapasite sorununa bir ölçüde çözüm getirmiştir.

Özel sektörün yaş çay yaprağı alımları 1985-1987 yılları arasında artış göstererek Çay-Kur'un alımlarında bir azalmaya yol açmıştır. Tablo 6.15'de özel sektör ve Çay-Kur'un yaş çay yaprağı alımları verilmiştir.

Tablo 6.15. Çay-Kur ve Özel Sektör Yaş Çay Yaprığı Alımları (1985-1987)

Yıllar	Çay-Kur Alımları (Ton)	Toplam Alımlar İçinde Çay - Kur'un Oranı (%)	Özel Sektör Alımları (Ton)	Toplam Alımlar İçinde Özel Sektörün Oranı (%)
1985	602.444	95,63	27.530	4,37
1986	669.773	92,41	54.998	7,59
1987	566.608	83,04	115.701	16,96

Kaynak: Anonymous 1988 c.

Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları

Tablo 6.15'den de görüldüğü gibi 1985-1987 yılları itibariyle Çay-Kur'un yaş çay yaprağı alımları azalırken, özel sektörün alımları artmaktadır. 1985 yılında Çay-Kur alımlarının toplam alımlar içindeki oranı % 95,63 iken, 1987 yılında bu oran % 83,04'e düşmüştür. Özel sektör, alımlarını 1987 yılında bir önceki yıla oranla yaklaşık 2 kat artırmıştır. Özel sektörün fabrika sayılarındaki artış alımlarındaki payını da yükseltmektedir.

Çay sanayiinde, kapasite açısından bir artış sağlayan özel sektör fabrikaları, alımlardaki kontenjan uygulamasını ortadan kaldıramamıştır. Yaş çay yaprağı üretiminin en yoğun olduğu dönemlerde özel sektör fabrikaları da kendilerine kayıt yaptıran üreticilere küçük miktarlarda, (dekara ortalama 5-10 kg.) kontenjan tanımaktadırlar. Çoğu zaman bu kontenjanlar sembolik olarak kalmakta, fabrikalar ikili görüşmelerle günlük kapasitesi için

gereksinimi olan yaş çay yaprağını satın alabilmektedir. Özel sektörün alım garantisi olmadığı için üreticide daha çok, öncelikle Çay-Kur'a, artan yaprağını özel sektöre verme eğilimi vardır.

Çay tekeli döneminde hükümetlerin politikasına bağlı olarak yaş çay yaprağı alımlarının üreticiye ödenmesi, geciktirilmiştir (Ozyurt 1984). Ürün fiyatlarındaki yetersizliğin yanında ürün bedellerinin taksitli ve geç ödenmesi, çay üreticileri için bir sorun olmuştur. Enflasyonu kontrol altına almak, ödemelerin zamanında yapılmamasına gerekçe olarak gösterilmiştir. Ancak karşılığı yaş çay olarak önceden teslim edilen paranın üreticiye ödenmesinin enflasyonu yükseltmeyeceği açıktır. Çay-Kur üreticiye yaş çay yaprağı ödemelerini şöyle gerçekleştirmektedir. Mayıs ayına ait alımların ödemeleri Temmuz'da, Haziran ayı alımlarının ödemeleri Eylül-Ekim aylarında, sonraki aylarda teslim edilen yaş çay yaprağı bedellerinin ödenmesi ise 7-8 ay sonrasına kalabilmektedir (Karakaş 1989).

Özel sektör fabrikalarının ödemeleri de genellikle belirli bir program içinde olmamaktadır. Hammaddenin azaldığı dönemlerde kapasite gereksinimini karşılayabilmek için avans şeklinde ödemeler yapılmaktadır. Yaş çay yaprağı bedellerinin ödenmesi ise ileri bir tarih için senet düzenlemesi biçiminde olmaktadır (Vadesi 1,5 yıla kadar uzayan senetler bile görülmektedir). Satın aldığı yaş çay yaprağının bedelini peşin ödeyen özel sektör firmaları da bulunmaktaysa da, bunların satın aldığı çay miktarı çok düşük olduğu için, genel görünümü değiştirmemektedir.

3092 sayılı yasanın çıkarılma amacı olarak yasa gerekçesinde, üreticiyi korumak, daha iyi koşullara ulaştırmak, tüketiciye daha kaliteli üretim verebilmek bakımından, serbest piyasa ekonomisi koşulları içerisinde çay sanayinin özel sektöre açılmasında yarar görüldüğü belirtilmiştir (Anonymous 1985 e).

Özel sektörün, karlılığı ön planda tutacağı için, üreticiyi korumak gibi sosyal bir yükümlülüğü üstlenmeyeceği açıktır. Serbest piyasa ekonomisinde devlet müdahalesinin en aza indirilmesi gerekli ise de, tarımın kendine özgü özelliklerinden dolayı devletin tarım sektörünü koruyucu önlemleri alması gerekmektedir. Yaş çay yaprağının depolanamayışı, üreticilerin pazarlama organizasyonlarının bulunmayışı nedenlerinden dolayı üreticinin korunması açısından, çay tarımı ve sanayiinde Çay-Kur'un etkinliği devam etmelidir. Bunun yanında özel sektör tüketiciye kaliteli çay üretimi konusundaki beklentilere de bir yanıt vermemiştir. Piyasaya farklı kalitelerdeki çayı istediği fiyatlarda sunabilmekte ve bu konuda bir denetim yapılmamaktadır.

6.3.2. Fiyat politikası

6.3.2.1. Hukuki durum

Alımı yapılacak yaş çay yaprağı fiyatlarının belirlenmesindeki ilk yasal düzenleme 1940 tarihli 3788 sayılı yasa ile gerçekleştirilmiştir. Yasanın 11. maddesine göre, çay üreticisinden satın alınacak yaş çay yaprağı fiyatlarının her yıl seçilecek 5 kişilik bir heyet tarafından saptanması kararlaştırılmıştır. Bu heyet, bölgesel Ziraat Odasının seçeceği çay üreticilerinden iki, Ticaret Odasından bir, ZV ve DZİK temsilcisi olan birer kişiden oluşturulmuştur. Heyetin oluşumu ve çalışması ZV tarafından yürütülmüştür.

Yaş çay yaprağı fiyatının belirlenmesi 1942 yılında 4223 yasa ile değiştirilmiş, fiyatı belirleyen heyete Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) ile İUM (TGM) temsilcileri de alınmıştır. Bilindiği gibi 4223 sayılı yasa çayın pazarlanmasını İUM'ne vermiştir. Fiyat belirleme heyetine bu müdürlükle bağlı olduğu vekaletin temsilcileri bu nedenle alınmıştır. Heyetin

oluşumu ve çalışması ZV ve Gümrük ve İnhisarlar Vekaletince yürütülmüştür. 1949 yılında DZİK'nun görev ve yetkileri TGM'ne geçince, fiyat belirleme heyetinin sayısı altıya inmiştir.

Fiyatların belirlenmesinde Çay Araştırma Enstitüsünce hesaplanan maliyetler yerine, ilgili Bakanlıklarca daha önce kararlaştırılan fiyatlara uyması için maliyetlerde değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir (Kesim 1987). Yani maliyetlere göre fiyat yerine, fiyatta göre maliyetler belirlenmiştir.

1971-1973 yılları arasında yaş çay yaprağı alım fiyatı, Tarım ile Gümrük ve Tekel Bakanlıklarının önerileri doğrultusunda Bakanlar Kurulunca belirlenmiştir.

1973 yılından itibaren yaş çay yaprağı fiyatları, Çay Kurumu genel müdürü, iki genel müdür yardımcısı, birer de Tarım, Maliye, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları ile Ziraat Odaları Birliği temsilcisinden oluşan Çay Kurumu Yönetim Kurulunun teklifi ile Bakanlar Kurulu kararnemeleriyle belirlenmiştir (1). Yönetim Kurulunda, çay üreticileri yardımlaşma kooperatiflerinin kuracakları kooperatifler birliğinin seçecekleri iki üyenin de olması yasa da belirtilmiştir. Fakat kooperatifler üst örgütlenmesini tamamlayamadıkları için yönetim kuruluna bu üyeler seçilmemiştir. Alım fiyatlarının belirlenmesinde maliyetlerden çok enflasyon oranı ile bir önceki yılın fiyatı dikkate alınmış ve politik eğilimler sürekli ağır basmıştır.

Yaş çay yaprağı 1984 yılından sonra destekleme alımları kapsamında çıkarıldığı için, alım fiyatlarını Çay-Kur yönetim kurulu belirlemektedir. Fiyatların belirlenmesi yine de hükümetin kararları doğrultusunda olmaktadır.

(1) KİT hakkındaki yasa (440 sayılı) ilke olarak bu kurumların ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını serbest olarak belirleyebileceğini öngörmüştür. Eğer üretilen mal ve hizmetler temel mal ve hizmetler ise bunların fiyatlarının gerektiğinde hükümet tarafından saptanabileceğini de bir kurala bağlayan yasa gereği çay alım fiyatlarını, (tekel maddesi olduğu için) hükümet belirlemiştir.

6.3.2.2. Yaş çay yaprağı fiyatlarındaki gelişmeler (1938-1987)

Çay tarımı Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesinde yerleşmiş, uygulanan politikaların ışığında çay, bölgenin tek ürünü olma özelliğini kazanmıştır.

Tablo 6.16 ve Tablo 6.17'de Türkiye'deki yaş çay yaprağı fiyatlarının 1938-1987 yılları arasındaki gelişimi verilmiştir. Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi (TEFGİ) ile karşılaştırma yapabilmek için çay fiyatlarındaki 50 yıllık gelişmeler iki ayrı dönemde incelenmiştir.

Tablo 6.16'da, 1938 yılında 60 kr. olan cari çay fiyatlarının 1962 yılında 3 İ'na yükselerek, 5 kat arttığı görülmektedir. Bu dönemde TEFGİ 100 den 1289 a artarken, çay fiyatları indeksi 100 den 500'e yükselmiş, artış, fiyatlar genel düzeyindeki artıştan daha düşük olmuştur. Sabit çay fiyatlarına bakıldığında çay fiyatlarının gerçekte artmadığı, hatta azaldığı görülmektedir. 1938 yılında 60 kr. olan fiyat 1962 yılında 23 kr.a inmiştir. Yani bu dönemde çay fiyatları aslında % 62 oranında azalmıştır. TEFGİ karşısında çay fiyatları düştüğü halde çay üretim alanları genişlemiş, üretim artmıştır. Buna neden, çay üreticisinin desteklenmesi amacıyla çay tarımının başlangıç ve gelişme yıllarında belirlenen alım fiyatlarının birçok tarımsal ürüne oranla yüksek olmasıdır (Aytaç 1983). Devlet fiyat desteklemesi ve alım garantisi ile üreticiyi çay tarımına yönlendirmek ve gelir düzeyini yükseltmeyi amaçlamıştır (Dölen ve Piriçcioğlu 1985).

Tablo 6.17'de 1963-1987 yıllarındaki gelişmelere bakıldığında cari çay fiyatlarının 3 İ'den 220 İ'ye yükseldiği görülmektedir. TEFGİ'nin çay fiyatları indeksinden yaklaşık 3 kat daha fazla arttığı bu dönemde, sabit çay fiyatları % 65,7 oranında azalmıştır. Yani 1987 yılı yaş çay yaprağı fiyatının gerçek satın alma gücü 220 İ

Tablo 6.16. Yaş Çay Yaprağı Fiyatlarındaki Gelişmeler (1938-1962)

YILLAR	Toptan Eşya Fiyatları Genel ind. (1938=100)	Yıllık Artış (%)	Cari Çay Fiyatları (krş/kg)	Basit indeks (1938=100)	Sabit Çay Fiyatları (krş/kg)	Basit indeks (1938=100)
1938	100	-	60	100	60	100
1939	101	1.0	60	100	59	98
1940	127	25.7	60	100	47	78
1941	175	37.8	60	100	34	56
1942	340	94.3	150	250	44	73
1943	590	73.5	150	250	25	42
1944	459	77.8	180	300	39	65
1945	444	-3.3	180	300	41	68
1946	427	-3.8	180	300	42	70
1947	433	1.4	180	300	42	70
1948	466	7.6	180	300	39	65
1949	503	7.9	150-200	250-333	30-40	50-67
1950	452	-10.1	160-190	267-317	35-42	58-70
1951	482	6.6	160-190	267-317	33-39	55-65
1952	486	0.8	160-190	267-317	33-39	55-65
1953	497	2.3	160-190	267-317	32-38	53-63
1954	549	10.5	170-210	283-350	31-38	52-63
1955	591	7.7	185-210	308-350	31-36	52-60
1956	691	16.9	195-210	325-350	28-30	47-50
1957	818	18.4	250	417	31	52
1958	942	15.2	250	417	27	45
1959	1130	20.0	300	500	27	45
1960	1191	5.4	300	500	25	42
1961	1223	2.7	300	500	25	42
1962	1289	5.4	300	500	23	38

Kaynak: Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları
Tufan, 1988 b.

Tablo 6.17. Yaş Çay Yaprağı Fiyatlarındaki Gelişmeler (1963-1987)

Yıllar	Toptan Eş- ya Fiyatla- rı Genel İndeksi (1963=100)	Yıllık Artış (%)	Cari Çay Fiyat- ları (TL/kg)	Basit İndeks (1963=100)	Sabit Çay Fiyat- ları (TL/kg)	Basit İndeks (1963=100)
1963	100.0	-	3.00	100.0	3.00	100
1964	101.2	1.2	3.00	100.0	2.96	98.6
1965	109.4	8.1	3.00	100.0	2.74	91.3
1966	114.7	4.8	3.50	116.6	3.05	101.6
1967	123.4	7.6	3.50	116.6	2.84	94.6
1968	127.3	3.2	3.50	116.6	2.75	91.6
1969	136.5	7.2	3.50	116.6	2.56	85.3
1970	145.7	6.7	3.50	116.6	2.40	80.0
1971	168.9	15.9	4.00	133.3	2.37	79.0
1972	199.3	18.0	4.00	133.3	2.00	66.6
1973	240.1	20.5	4.50	150.0	1.87	62.3
1974	311.8	29.9	6.25	208.3	2.00	66.6
1975	343.2	10.1	7.50	250.0	2.19	73.0
1976	396.6	15.6	8.50	283.3	2.14	71.3
1977	492.1	24.1	10.00	33.3	2.03	67.6
1978	750.8	52.6	12.00	400.0	1.60	53.3
1979	1230.7	63.9	14.50	483.3	1.18	39.3
1980	2550.6	107.2	25.00	833.3	0.98	32.6
1981	3488.4	36.8	41.00	1366.6	1.18	39.3
1982	4369.2	25.2	55.00	1833.3	1.26	42.0
1983	5708.0	30.6	72.50	2416.6	1.27	42.3
1984	8677.5	52.0	101.00	3366.6	1.16	38.6
1985	12144.7	40.0	140.00	4666.6	1.15	38.3
1986	15387.6	26.7	177.00	5900.0	1.15	38.3
1987	21386.7	139.0	220.00	7333.3	1.03	34.3

Kaynak: Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları
 Anonymus 1988 e
 Tufan 1988 b

değil, 1.03 TL. olmuştur. Çay destekleme fiyatlarının yıllar itibarıyla artmasına karşın TEFGİ'ndeki aşırı yükselmeler nedeniyle çay fiyatlarının satın alma gücü önemli ölçüde azalmıştır.

Çayın, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen en kârlı ürün durumuna gelmesinin nedeni yaş çay yaprağı fiyatlarındaki artışlar olmamıştır. Fiyatlar genel düzeyindeki artışın, yaş çay yaprağı fiyatlarındaki artışlardan çok daha fazla olduğu (sabit fiyatların azaldığı) Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen fındık ve mısırın sabit fiyatlarında pek düşme olmadığı Tablo 6.18' de görülmektedir. Çay sabit fiyatları % 58 oranında azalırken, fındık fiyatları % 3,5 oranında artmış, mısır fiyatları ise % 7,1 oranında azalmıştır. Fiyatlardaki bu değişimlere bakıldığında çay üreticilerinin çay fiyatlarına bağlı olarak gelirlerinin azaldığı, çay tarımının kârlı olmaktan çıktığı sonucuna varılmaktadır. Buna karşın yıllar itibarıyla çay üretim alanlarının giderek genişlediği, çayın Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen ürünler arasında en fazla gelir getiren ürün durumunu koruduğu görülmektedir. Bu durumun asıl nedeni, ürün niteliğinde olmayan (norm dışı kaba yaprak alımı) yaprakların satın alınmasından, yani alım politikasından kaynaklanmaktadır. Norm dışı yaprak alımının yapılmadığı 1981 yılında yaş çay yaprağı üretiminin 1980 yılına göre % 60 azaldığı ve buna bağlı olarak da üretici gelirlerinin büyük ölçüde düştüğü görülmüştür. 1980 yılında 22.885 TL/dk. olan üretici geliri 1981 yılında 15.059 TL/dk. olmuş, üretici geliri bir önceki yıla oranla % 34 oranında azalmıştır. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi çay üretimi fiyat politikasından daha çok alımlardaki uygulama ile özendirilmiştir (Kesim 1987). Çayda ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen fındık ve mısırdaki birim alandan elde edilen gelirler karşılaştırıldığında, çay üretiminin daha fazla gelir getirdiği görülmektedir. Tablo 6.19'dan da anlaşılacağı gibi 1 dekar çaylıktan alınan gelir,

Tablo 6.18. Doğu Karadeniz Bölgesinde Yetiştirilen Başlıca Ürün Fiyatlarındaki Değişimler (1965-1986)

Yıllar	ÇAY		FINDIK		MISIR		Toptan Eş-ya Fiyat-ları Ge-nel Endek-si (1965=100)
	Cari Fiyat-lar (TL/kg)	Sabit Fiyat-lar (TL/kg)	Cari Fiyat-lar (TL/kg)	Sabit Fiyat-lar (TL/kg)	Cari Fiyat-lar (TL/kg)	Sabit Fiyat-lar (TL/kg)	
1965	3.00	3.00	4.89	4.89	0.70	0.70	100.00
1970	3.50	2.63	6.42	4.82	0.95	0.71	133.18
1975	7.50	2.39	12.88	4.11	2.61	0.83	313.71
1980	25.00	1.07	81.90	3.51	13.10	0.56	2331.44
1986	177.00	1.26	712.00	5.06	91.00	0.65	14065.45

Kaynak: Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları

- Anonymous 1974 c
- Anonymous 1979 b
- Anonymous 1988 a
- Tufan 1988 b

Tablo 6.19. Çay Fındık ve Mısır'da Birim Alandan Elde Edilen Brüt Gelirler (1965-1986)

Yıllar	Çay * (TL/dk)	Fındık ** (TL/dk)	Mısır (TL/dk)
1965	1196.1	391.2	102.9
1970	2464.4	710.7	152.5
1975	6925.5	1616.4	522.0
1980	22885.0	6633.9	2786.4
1986	183796.8	68067.2	37373.7

* Çay verim miktarı üretim miktarının aynı yılların ekilişlerine değil de verim çağına girmiş (dört yıl önceki) ekilişlere oranı yoluyla bulunmuştur.

** Fındık üretim alanları 1 dekada 80 ocak bulunduğu varsayılarak hesaplanmıştır.

Kaynak: Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları

- Anonymous 1976 d
- Anonymous 1987 c

fındık ve mısıra göre daha fazladır. 1 dekardan elde edilen çay geliri fındığın yaklaşık 3, mısırın ise yaklaşık 5 katıdır. Gerçek çay üretim alanlarının bilinmemesi ve alım politikalarındaki uygulamalardan dolayı birim alandan elde edilen verimin yüksek çıkması, üretici gelirinin daha yüksek hesaplanmasına yol açmaktadır. Fakat üretici gelirinin kaba yaprak alımları nedeniyle yüksek olduğu açık bir sonuçtur. Bu nedenle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çay üretim alanları diğer ürünler aleyhine genişlemiş ve bölgede monokültüre dayanan bir tarımsal yapı oluşmuştur.

Yaş çay yaprağı fiyat politikasında alınması gereken önlemler şöyle sıralanabilir:

i- Elde edilen ürünün kalitesinin artırılması için (1949-1956 yılları arasında uygulanan fiyat politikası gibi) kaliteli ürüne iyi fiyat belirlenmesi gerekmektedir.

ii- Alımlar politik eğilimlerden arındırılmalı, üretici gelirinin düşmemesi için verimli ve kaliteli ürün veren çeşitlerle yeni tesislere gidilmelidir. Birim alandan elde edilen verim artışı üretici gelirini de artıracaktır.

6.3.3. Dışalım ve dışsatım politikası

Türkiye'de çay dış alımı için ilk yasal düzenleme 2.7.1932 tarihinde kabul edilen çay şeker ve kahve ithalinin bir elden idaresi hakkındaki 2054 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir. Yasanın 1. maddesinde, hükümete çay dış alımı için yetki verilmiştir (Anonymous 1932). Yasadan önce serbest olan dışalığa böylelikle bir düzenleme getirilmiştir. Hükümete verilen bu yetki bir devlet tekeli niteliğinde değildir. Yasada dışalım yapmak isteyenlere, dışalım değerinde (Hükümet tarafından belirlenecek) bir Türk malının dışsatımını yapmak koşuluyla izin verilmiştir.

1930'larda başlayan dünya ekonomik buhranı yıllarında Türkiye'de politik açıdan kendine yeterlilik kavramı ağırlık kazanmıştır. Bu yıllarda dış ticarete müdahalecilik yoğunlaşarak, serbest dövizle ticaretten takas ve kliring anlaşmalarıyla yürütülen ticarete kayılmıştır (Eraktan 1988 b). Çay dışalımına getirilen takas sisteminde, ithalatçıya dışarıdan aldığı çay değerinde malın dışsatımını yapma zorunluluğu getirilmiştir. Türkiye, çay dışalımı için döviz gereksinimini azaltıcı takas sistemini 1942 yılına kadar uygulamıştır. 1942 tarihli 4223 sayılı yasa ile her çeşit çayın tüketim amacıyla dış alımının yapılması devlet tekeli altına alınmıştır.

1963 yılına kadar ülke tüketimini karşılamak için yapılan dış alımlara bu tarihten sonra son verilmiştir. Çay üretimi böylelikle ülke düzeyinde bir ithal ikamesi sağlamış, tüketim yurt içi üretimden karşılanır hale gelmiştir.

1980'lerden sonra Türkiye, dışalımlarda liberasyona gitmiştir. Çayın dışalımı 1984 yılında izine bağlı mallar listesine alınarak, dışalımda devlet tekeli kalkmıştır (Anonymous 1984 d). 1985 yılında başlayan çay dış alım miktarları tüketicinin Türk çayının içim özelliğine alışmış olmasından dolayı sınırlı kalmıştır (Tablo 6.20). 1987 yılında çay dışalımı, Çernobil nükleer reaktör kazasından sonra Türk çaylarının radyasyondan etkilenmesi ile, bazı tüketicilerin dışalım çayının tüketimine yönelmeleriyle artış göstermiştir.

Tablo: 6.20. Dış Alım Miktar ve Değerleri (1985-1988)

Yıllar	Miktar (kg)	Değer * (Milyon TL)
1985	31.097	73.521
1986	40.090	87.085
1987	261.482	664.621
1988 **	165.768	400.260

* TL değeri araştırmacı tarafından Dolar'ın TL.sına çevrilmesiyle hesaplanmıştır.

** Ocak-Kasım 1988 dönemi verilerini içermektedir.

Kaynak: T.C.Başbakanlık, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Kayıtları.

Tablo 6.21. Yıllar İtibarıyla Dışalım Miktar ve Değerleri (1924-1962)

Yıllar	Dış Alım Miktarı (Ton)	Zincirleme İndeks (%)	Dış Alım Değeri (000 TL)
1924	719	-	1.168
1925	906	126	1.573
1926	980	108	1.510
1927	850	87	1.411
1928	1.144	135	1.826
1929	1.022	89	1.628
1930	860	84	1.241
1931	892	103	1.077
1932	754	85	663
1933	1.078	143	804
1934	674	63	623
1935	604	90	449
1936	1.153	191	843
1937	959	83	868
1938	942	98	837
1939	1.004	107	861
1940	955	95	1.193
1941	1.133	119	2.525
1942	656	58	1.831
1943	638	97	1.598
1944	166	26	314
1945	356	214	438
1946	790	222	1.272
1947	1.171	148	4.365
1948	1.144	98	4.952
1949	1.320	115	5.196
1950	1.670	127	6.115
1951	1.794	107	6.977
1952	2.227	124	7.336
1953	2.513	113	7.782
1954	2.572	102	9.965
1955	2.138	83	11.224
1956	2.709	127	12.837
1957	3.518	130	14.832
1958	2.796	79	11.452
1959	5.912	211	22.165
1960	4.138	70	23.478
1961	4.440	107	55.452
1962	3.692	83	40.762

Kaynak: DİE Dış Ticaret İstatistikleri ve İstatistik Yıllıkları

Tablo 6.21'de 1924-1962 yılları arasındaki dış-alım miktar ve değerleri verilmiştir. 1942-1945 yılları arasında dışalılar, II. Dünya Savaşının getirdiği koşullardan dolayı düşme göstermiştir.

Tablo 6.22 de 1959-1962 yılları çay üretim ve tüketim miktarları karşılaştırılmıştır. Bu yıllar arasında ülke tüketimine göre bir dışalım politikası oluşturulmadığından, tüketim fazlası stoklar birikmiştir. Bu stoklar 1963 yılından itibaren dışalıma son verilerek eritilmiştir.

Türkiye 1963 yılından itibaren, çay üretim ve tüketim dengesini kurmuş, arz fazlalığı yıllarında ise dış-satıma gitmiştir. 1963'ü izleyen yıllarda sürekli arz fazlalıklarıyla karşılaşmış ve çay dışsatımı devam etmiştir (Anonymous 1987 d). Destekleme alım politikasının etkisiyle meydana gelen üretim artışları, stokların çoğalmasına neden olmuştur. Çayın uygun koşullarda depolanamamasının kalite kaybına yol açması, uzun süre depolanamaması ve her yıl artan stoklar dışsatımın yapılma nedenleri arasında yer almaktadır (Aytaç 1983).

Tablo: 6.22. 1959-1962 Yılları Arası Çay Üretimi ve Tüketimi

Yıllar	Toplam Çay Üretimi (Ton)	Dışalım Miktarı (Ton)	Yurtiçi Tüketim (Ton)	Toplam Çay Arzı (Ton)	Arz Talep Dengesi
1959	4.153	5.912	6.940	10.065	+ 3.125
1960	5.757	4.138	7.754	9.895	+ 2.141
1961	5.663	4.440	8.406	10.103	+ 1.697
1962	8.644	3.692	9.982	12.336	+ 2.354

Kaynak: Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları
DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 6.23'de 1963-1987 yılları çay dış satım miktarları ve Türkiye'deki çay arz talep dengesi verilmiştir. Dış satım verileri incelendiğinde Türkiye'de çay dış satım miktarlarının yıllara göre oldukça düzensiz bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu da, Türkiye'nin belirli bir çay dış satım politikası oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Stokların birikim gösterdiği 1971-1974 yılları arasında dış satıma gidilerek stoklar azaltılırken, stokların çok fazla arttığı 1977-1980 yılları arasında dış satım daha az gerçekleşmiştir. Bu stoklar, 1981 yılı alım politikası önlemleriyle büyük ölçüde eritilmiştir. Tablodan, 1986 yılı sonrasında stokların çok fazla arttığı görülmektedir. Bu stokların 58.070 tonu radyasyonlu çay olup imha edilmek için bekletilmektedir (Anonymous 1988 f, 1988 g). Tablo 6.23'e göre çizilen Grafik 6.5'de dış satım miktarlarının düzensiz geliştiği, dış satımın 1975 yılına kadar arz fazlalıklarına bağlı olarak yapıldığı görülmektedir.

Türk çaylarının kalite ve standardizasyon eksikliği ve dış pazarların isteklerine yanıt veremeyişi, 1963-1981 yıllarında dış satım birim fiyatlarının ortalama maliyetlerin altında kalmasına neden olmuştur. Sadece 1975 ve 1976 yıllarında dış satımdan, maliyetlerin üzerinde satış yapılarak bir gelir elde edilmiştir. Dış satım miktarının önceki yıllara oranla çok düşük gerçekleştiği bu yıllarda gelir sağlanmasının nedeni, kaliteli çayın dış satımının yapılması olarak açıklanabilir. Maliyetlerin altındaki satışlardan dolayı oluşan zarar 1979 yılına kadar, Hazine'den karşılanmıştır (Anonymous 1978). 1982 yılından itibaren ise dış satımdan yeniden gelir elde edilmeye başlanmıştır. Tablo 6.24'den çay dış satımının uzun yıllar devlete mali bir yük getirdiği açıkça görülmektedir.

Türkiye'de 1983 yılından itibaren çay üretim ve tüketim değerleri birbirine oldukça yaklaşmıştır (Tablo 6.23). Çay üretim alanlarının sınırına gelmiş olması,

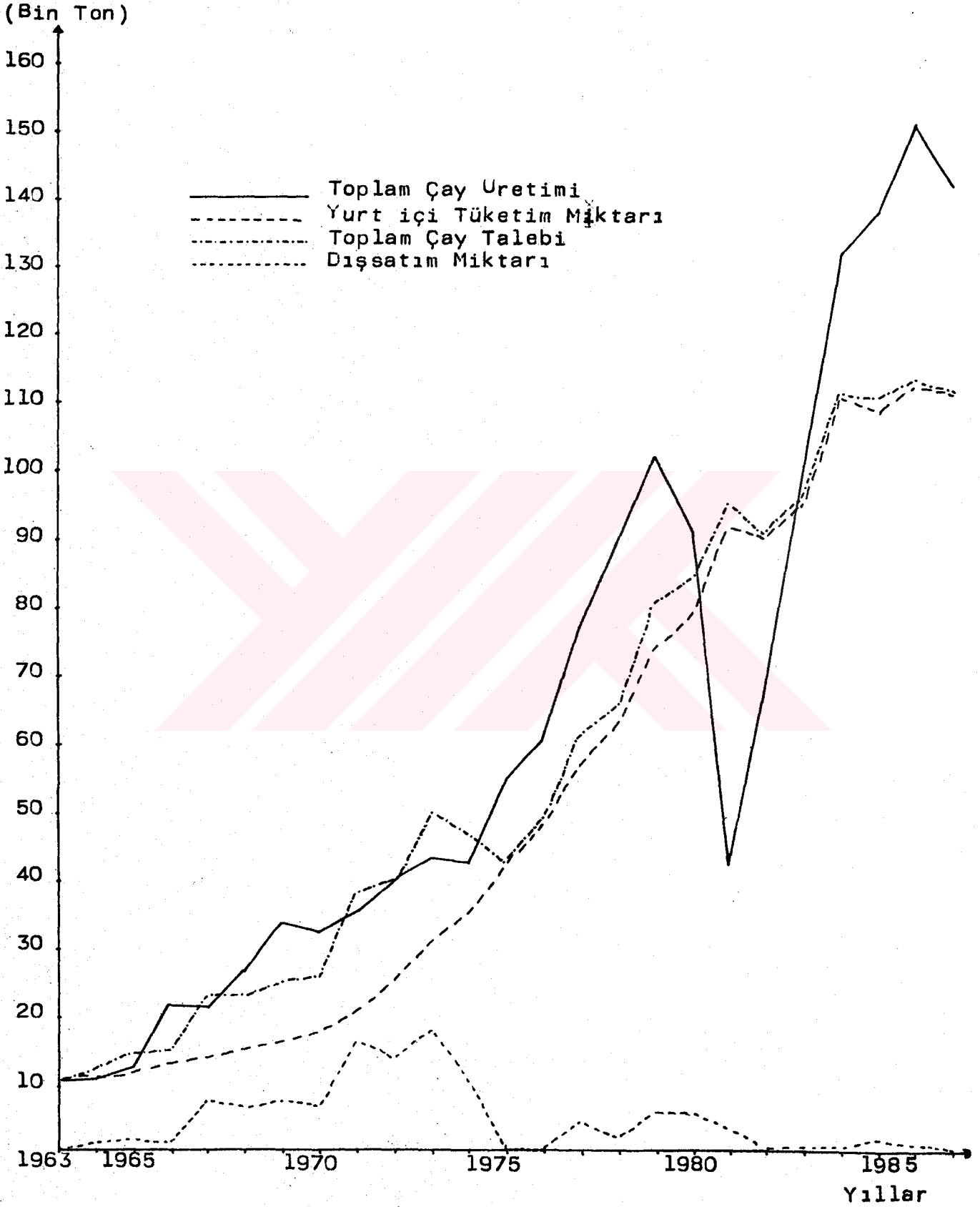
Tablo 6.23. Çay Dışsatımı Ve Türkiye'de Arz Talep Dengesi
(1963-1987)

Yıllar	Toplam Çay Üretimi (Ton) A	Dış Satım Miktarı (Ton) B	Yurtiçi Tüketim (Ton) C	Toplam Çay Talebi D=B+C	Arz Talep Dengesi E=A-D	Arz Talep Dengesi (Kümülatif)
1963	10.251	1	10.251	10.252	- 1	- 1
1964	10.556	1.540	10.788	12.328	- 1.772	- 1.773
1965	13.650	2.594	12.206	14.800	- 1.150	- 2.923
1966	22.241	1.535	13.880	15.415	6.826	3.903
1967	22.190	8.567	14.735	23.302	- 1.112	2.791
1968	27.751	7.352	15.962	23.314	4.437	7.228
1969	34.530	8.301	16.962	25.263	9.267	16.495
1970	33.431	7.843	18.114	25.957	7.474	23.969
1971	35.842	17.497	20.926	38.423	-2.581	21.388
1972	40.498	14.891	25.435	40.326	172	21.560
1973	43.892	18.807	31.343	50.150	-6.258	15.302
1974	42.830	11.485	35.593	47.078	-4.248	11.054
1975	55.489	25	42.592	42.617	12.872	23.926
1976	61.038	56	48.944	49.000	12.038	35.964
1977	77.434	4.190	57.089	61.279	16.155	52.119
1978	89.170	2.160	63.743	65.903	23.267	75.386
1979	102.076	5.705	74.776	80.481	21.595	96.981
1980	91.788	5.243	79.252	84.495	7.293	104.274
1981	42.606	3.315	92.180	95.495	-52.889	51.385
1982	68.038	380	90.695	91.075	-23.037	28.348
1983	100.781	567	95.936	96.503	4.278	32.626
1984	132.561	582	110.667	111.249	21.312	53.938
1985	138.484*	1.859	108.936	110.795	27.689	81.627
1986	151.261*	798	112.452	113.250	38.011	119.638
1987	142.885*	177	111.737	111.914	30.971	150.609

*: Çay-Kur ve özel sektör üretimi olup, özel sektörün üretimi araştırmacı tarafından hesaplanmıştır. (100 kg. yaş çay yaprağından ortalama 20 kg kuru çay elde edileceği varsayımından hareket edilmiştir).

Kaynak: T.C.Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Kayıtları

Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

Grafik 6.5. Türkiye'de Çayın Arz ve Talep Durumu(1963-1987)

Tablo: 6.24. Türkiye'nin Dışsattım Miktarı, Değer ve Maliyetleri (1963-1987)

Yıllar	Dışsattım Miktarı (kg)	Dışsattımı Yapılan Çayın		Dışsattımı Yapılan Çayın		Toplam Maliyeti (TL)	Fiyat Maliyet farkı	Net Dışsattım Kıymet farkı
		Birim (TL/kg) Fiyatı	Toplam Değeri (TL)	Birim (TL/kg) Maliyeti	Toplam Maliyeti (TL)			
1963	1.000	1.52	1.516	16.96	16.960	15.44	- 15.444	-
1964	1.539.837	5.13	7.897.789	17.50	26.947.148	- 12.37	- 19.049.359	-
1965	2.594.098	3.22	8.359.194	17.30	44.877.895	- 14.78	- 36.518.701	-
1966	1.534.890	3.95	6.069.305	19.11	23.331.748	- 15.16	- 17.262.443	-
1967	8.566.708	1.98	16.920.969	20.62	176.645.519	- 18.64	- 159.724.550	-
1968	7.352.024	2.45	18.048.558	21.34	156.892.192	- 18.89	- 138.843.634	-
1969	8.301.078	2.47	20.522.071	22.25	184.698.986	- 19.78	- 164.176.915	-
1970	7.843.350	2.73	21.390.525	24.68	193.573.878	- 21.95	- 172.183.353	-
1971	17.496.717	3.29	57.520.477	28.07	491.132.846	- 24.78	- 433.612.369	-
1972	14.891.347	3.58	53.267.908	32.13	478.458.979	- 28.55	- 425.191.071	-
1973	18.807.426	2.77	52.119.783	34.40	646.975.454	- 31.63	- 594.855.671	-
1974	11.485.441	5.87	67.402.839	36.65	420.941.413	- 30.78	- 553.538.574	-
1975	25.346	80.82	2.048.539	51.61	1.308.107	- 29.21	+ 740.432	-
1976	55.728	71.33	3.975.091	63.62	3.545.415	- 7.71	+ 429.676	-
1977	4.190.385	32.12	134.614.984	74.40	311.764.644	- 42.28	- 177.149.660	-
1978	2.159.604	34.70	74.940.439	98.69	213.131.319	- 63.99	- 138.190.880	-
1979	5.705.060	41.67	237.721.118	130.46	744.282.128	- 88.79	- 506.561.010	-
1980	5.242.939	113.90	597.181.239	239.21	1.254.163.438	- 125.31	- 656.982.199	-
1981	3.315.002	242.87	805.129.774	397.43	1.317.481.245	- 154.56	- 512.351.471	-
1982	380.378	524.51	199.510.615	420.12	159.804.405	+ 104.39	+ 39.706.210	-
1983	566.820	673.71	381.871.495	486.47	275.740.925	+ 187.24	+ 106.130.560	-
1984	592.048	1.026.11	597.245.177	635.49	369.885.684	+ 390.62	+ 227.359.493	-
1985	1.859.027	1.348.19	2.506.316.792	914.80	1.700.637.900	+ 433.39	+ 805.678.892	-
1986	798.190	1.457.24	1.163.151.765	1.180.20	942.023.838	+ 277.04	+ 221.127.927	-
1987	177.173	2.276.41	403.318.894	1.572.94	278.682.499	+ 703.47	+ 124.636.395	-

TL değeri araştırmacı tarafından Dolar'ın TL'ine çevrilmesiyle hesaplanmıştır.

Birim Fiyat = $\frac{\text{Dışsattım Toplam Değeri}}{\text{Dışsattım Miktarı}}$

Kaynak: T.C. Merkez Bankası Dosyaları
- T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Kayıtları
- Çay-Kur, Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları.

ay bahçelerinin çoğunun ekonomik ömrünün sonuna gelmiş olması ve tohumla tesis edilmiş olmalarından dolayı verimin düşmesi, kalitesiz bir üretim elde ediliş i Türkiye'nin dışsatıma yönelik bir üretim politikası oluşturmasını engellemektedir. Alım politikasında verilen ödümlerle ülke tüketimi karşılanabilirken elde edilen kaliteli çayın dışsatımına gidilmesi, kalitesiz çayın yurt içinde tüketime sunulması, ülke tüketicisi açısından haksız birdurum yaratacaktır. 1989 yılı programında dışsatım için elle yapılacak ürün hasadına farklı fiyat uygulaması getirilmesi planlanmıştır. (Anonymous 1988 h). Aynı planlamanın ülke tüketimi için de getirilmesi, kaliteli üretimle ülke gereksinimi karşılandıktan sonra dışsatıma gidilmesi amaçlanmalıdır.

7- SONUÇ

Bu araştırmada Türkiye'nin çay politikası, çay üretiminin başladığı yıllardan itibaren ele alınarak incelenmiştir.

ay tarımı Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik hayatına önemli katkılar yapmış, bölgede monokültüre dayanan bir tarım yapısının oluşmasına yol açmıştır. 1987 yılı verilerine göre 189.707 üretici tarafından 806.981 dekar alanda çay tarımı yapılmaktadır. 1987 yılı kampanya döneminde 682.309 ton yaş çay yaprağı alımı yapılmış ve üreticiye 150 milyar TL. denmiştir. 1987 yılı verilerine göre çay sanayiinin gıda sanayii içindeki payı % 6,31'dir (zel sektör hariç).

Araştırmada elde edilen bulgular, maddeler halinde aşağıda verilmiştir:

1- Türkiye'de çay üretimi ile ilgili ilk yasal düzenleme 1924 yılında yapılmıştır. 407 sayılı yasa ile üreticiler üç yıl içinde hükümetin ücretsiz vereceği fidanları dikmekle zorunlu tutulmuştur. 407 sayılı yasanın süresi 1927 yılında 1029 sayılı yasa ile üç yıl daha uzatılmıştır. Yasanın yaptırım gücü olmasına karşın çay tarımı üretici tarafından benimsenmemiştir. Bunun en önemli nedeni, üreticinin desteklenmesi yerine zorunlu tutulması olmuştur. Yaş ay yaprağını nasıl değerlendireceğini bilmeyen üretici çay yetiştiriciliğine yönelmemiştir. Üreticinin zorunlu tutulduğu 1924-1930 yılları arasında çay üretimi başlatılamamış ve kurulan çay bahçeleri de zamanla sklmştir. 1930-1940 yılları arasında çay üretiminin başlatılabilmesi için hükümet düzeyinde bazı öneriler getirilmişse de, sonuç alınamamıştır.

ay üretimi 1940 yılında kabul edilen 3788 sayılı yasa ile zendirilmeye başlanmıştır. Bu yasayla ay

Üreticilerine, faizsiz kredi, karşılıksız tohum, gübre, ilaç verilmesi ile vergi bağışıklığı getirilmiştir. Üreticiye verilen bu subvansiyonlar ve ürün alımlarının devlet tekeliyle güvence altına alınması, üreticinin çay üretimine yönelmesini sağlamıştır. Yasayla çay üretim alanlarının açılması Bakanlar Kurulu'nun yetkisine bırakılmıştır. Çay bahçelerinin kurulduktan sonra miras, satım veya isteğe bağlı olarak sökülmemesi için bazı yaptırımlar da getirilmiştir. Çay üretim alanlarının genişlemesi için 1951, 1953 ve 1956 yıllarında üç yasa daha çıkarılarak üreticilere verilecek kredi miktarı artırılmıştır. Bu yasalarla kurulması kararlaştırılan çay bahçelerinin genişliği 235.000 dekar olmuştur. Çay üreticisini destekleyen bu yasalar yanında, yaş çay yaprağına diğer ürünlere oranla yüksek fiyat verilmesi, birim alandan elde edilen gelirin yüksek oluşu ve destekleme alımları ile çay üretim alanları hızla genişlemiştir. Devletin özendirici önlem ve uygulamaları çayın garantili bir gelir kaynağı olmasına yol açmıştır. 1940 yılında 7301 dekar olan üretim alanı 1960 yılında 134.880 dekara ulaşmış, büyük bir artış göstermiştir.

Çay üretim alanlarının yasalar ve kararnamelerle Ordu'ya kadar genişletilmesi üzerine 1960 yılında, çay yetiştirilen alanların ekolojik koşullara uygun olmayan yerlere doğru genişletilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlar çay üretim alanları 200.000 dekar olarak sınırlandırılmıştır. Çay üretiminin başladığı yıllarda gerekli denetim yapılabilirken giderek denetim azalmış, ruhsatlı ve ruhsatsız çaylıklar artış göstermiştir. Kurulacak çaylık alanların üst sınırı yasalarla belirtildiği halde gerekli denetim yapılmadığından (ya da politik nedenlerle yapılmak istenmediğinden) çay üretim alanları yasal sınırların hep üzerinde olmuştur. Hükümetlerin oy kaygısı, çay üreticilerinin sosyal baskısı gibi politik ve sosyo ekonomik nedenler bu denetimin gerçekleştirilmemesinde etkili olmuştur. Çay üreticisine bu konuda ilk af

1968 yılında getirilmiş, kayıt dışı 65.000 dekar çaylık alan, çay üretim alanı içine alınmıştır. Bundan sonra af politikası sürekli bir nitelik kazanmış, 1973, 1974, 1982 ve 1985 yıllarında toplam 483.610 dekar çaylığa daha ruhsat verilmiştir. Uygulanan af politikası çay üreticisine bir serbestlik getirmiştir. Kaçak çaylığına af getirileceğinden emin olan üretici yeni çaylık tesisinde bir sakınca görmemiştir. Politik eğilimlerden yola çıkılarak üreticinin kaçak çaylığına ruhsat verilmiş, bir bakıma çay üretim alanlarının genişlemesi, bu uygulama ile desteklenmiştir. 1960 yılı sonrasında, bir yandan üretim alanlarının sınırlandırılması, diğer yandan yeni tesislere uygulanan bu af politikası birbiriyle çelişmektedir. Bu durum, çay üretim politikasının politik eğilimlere açık olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de çay üretim alanlarının sınırına gelinmiş olduğu için, miktar olarak alan artışı yerine var olan çaylıkların ıslahı ve verimli çeşitlerle yetiştiricilik gereklidir. Böylece birim alandan elde edilen verim artışı ile üretim artışı sağlanabilecektir. Ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesi'nin monokültür tarım yapısını değiştirecek kültür bitkilerinin yetiştirilebilmesi olanağı da doğacaktır.

2- Çayın pazarlanmasının devlet tekeli altına alınması Türkiye'de 1932 yılından sonra benimsenen devletçilik politikasının bir sonucudur. 3788 sayılı yasa ile (1940 yılı) çayın satın alınması, işlenmesi ve pazarlanması devlet tekeline alınmıştır. Oluşan pazar yapısı monopson bir piyasa olup, çok sayıda çay üreticisinin karşısında bir tek alıcı bulunmaktadır. Çay tekeli yasal bir tekel olup, II. Dünya Savaşı yıllarında devlete gelir kaynağı yaratmak için yasa ile düzenlenmiştir. 1938-1948 yılları arasında yaş çay yaprağı alımlarını DZİK, pazarlamasını İUM (TGM) gerçekleştirmiş, 1949 yılında DZİK'nun görevleri TGM'ne devredilmiştir. Çay tarımı ve sanayinin

Tekel'e geçmesiyle çayın pazar yapısı iki yanlı monopol haline gelmiştir. Çay tüketicisi açısından piyasada çayın arzını gerçekleştiren tek bir satıcı, (Tam monopol) çay üreticisi açısından ise piyasada yaş çay yaprağını talep eden tek bir alıcı (Monopson) vardır. Türkiye'de çay işleme ve pazarlaması ile TGM'nün, çay tarımı ile de Tarım Bakanlığı'nın ilgilenmesi koordinasyon eksikliğine neden olmuştur. Bu nedenle 1971 yılında, 1497 sayılı yasa ile çay tekeli el değiştirerek, tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İDT (Çay Kurumu) kurulmuştur. Çay-Kur'un kurulmasıyla çay tarımı ve sanayii tek merkezde toplanmıştır. 1980 ekonomik önlemleri sonucunda KİT'ne getirilen düzenlemelerle Çay-Kur yeniden örgütlenmiştir. Yeni düzenlemeler, Çay-Kur'un özel sektöre devrini kolaylaştıracak düzenlemeler biçiminde olmuştur. Bu düzenlemeler sonucu Çay-Kur kuru çayın yurt içi pazarlamasını da üstlenmiş, TGM'nün çayın pazarlamasındaki görev ve yetkileri sona ermiştir.

Çayda devlet tekeli 3092 sayılı yasa ile 1984 yılında kaldırılmıştır. Bu yasanın çıkarılmasına dönem hükümetinin serbest piyasa ekonomisi politikası çerçevesinde, bazı KİK'ndan devlet tekeli kaldırılmak istemesi neden olmuştur. 3092 sayılı yasa ile çay tarımı, üretimi, işletmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Gerçek ve tüzel kişilerin çay üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmasının serbest bırakılmasıyla, özel sektör yaş çay yaprağının üretiminden tüketiciye ulaştırılmasına kadar geçen aşamalardan herhangi birinde faaliyette bulunabilecektir. Özel sektör yaş çay yaprağını üreticiden alıp işleyebileceği gibi, yalnızca paketleme ya da pazarlama hizmetlerini de yapabilecektir. Çay üretim alanlarının Bakanlar Kurulu'nca belirlenmesi yürürlükte kaldığından (Çay üretim alanları bir açıdan çay arzını da oluşturduğu

için) çay üretiminde tekelden sonra da devletin etkinliği korunmuştur. Devlet tekelinin kalkmasıyla çayın pazar yapısı da değişmiştir. Yasadan önce yaş çay yaprağı piyasasında tek alıcı varken (Monopson), yasayla pazar yapısı oligopson (Sınırlı sayıda alıcı) piyasasına dönüşmüştür.

1988 yılı verilerine göre 53 tane özel sektör fabrikası 2887 ton/gün kapasite ile yaş çay yaprağı alımlarını yapmakta olup, küçük kapasiteli fabrikalardır. 1988 yılı sonuna kadar özel sektöre 6392 ton/gün yatırım kapasitesi için de teşvik belgesi verilmiştir. Çay-Kur'un 6070 ton/gün'lük işleme kapasitesini aşan 6392 ton/gün kapasite kullanımı faaliyete geçtiğinde, çay sanayiinde atıl kapasite sorunu doğacaktır. Çay üretiminin altı ay devam etmesi, üretim alanlarının sınırına gelmiş olması, çaylıkların verimden düşmesi ve bir de kapasite fazlalığı, atıl kapasiteyi oluşturacaktır. Yaş çay yaprağı alımları yaklaşık 700.000 ton olduğuna göre Çay-Kur'un 6070 ton/gün kapasite kullanımının bu miktarı 115 gün gibi bir sürede işleyebileceği düşünülebilir. Bu kampanya dönemi 6 ay devam ettiğinden 115 günlük bir işleme süresi çay sanayi için yeterli olacaktır. Halbuki yaş çay yaprağı üretimi kampanya dönemi içinde düzenli bir dağılım göstermemektedir. Üretim 3 sürgün dönemine (Mayıs, Temmuz, Ağustos) yığılmakta ve işleme kapasitesi yeterli olmamaktadır. Üretimin bu özelliğini ortadan kaldırmak olası değilse de farklı zamanlarda toplama olgunluğuna gelen çeşitlerin yetiştiriciliği ile kapasite sorunu bir ölçüde çözümlenebilir. Çay sanayiinde atıl kapasite ile çalışma, maliyeti artırıcı bir unsur olduğundan bu durum kuru çay fiyatları ile tüketiciye yansımacaktır. Çay sanayiinin kapasite gereksinimi için bir araştırma yapılmamıştır. Yeni yatırımlara izin verilmeden önce böyle bir araştırmanın yapılması gerekmektedir. Aksi halde fabrika

sayısındaki hızlı artış karşısında hammadde yetersizliği sorunu doğacak ve bundan özellikle küçük kapasiteli çay işletmeleri zarar görecektir.

Üretici olmayıp, çay harman ve paketlemesini yapan firmalar kuru çayın pazarlama aşamasında faaliyet göstermektedir. Harman ve paketleme yapan bazı firmalarda, Çay-Kur ambalajlarının taklit edilmesi veya çok düşük kaliteli çayın piyasaya sürülme eğilimi gözlenmektedir. Bu konuda yasal yaptırımların ve denetimlerin düzenlenmesi, çay tüketicisinin korunması için gerekmektedir.

3- Çay üreticilerine alım garantisi, 1940 yılında 3788 sayılı yasa ile getirilmiştir. Yaş çay yaprağı alımlarında üreticinin karşısında devletin alıcı olması, üretici açısından bir güvence oluşturmuş ve üreticiyi çay üretimine yönlendirmiştir. Yaş çay yaprağına belirli bir fiyattan gerçekleştirilen destekleme alımları, çayda devlet tekelinin kaldırıldığı 1984 yılına kadar devam etmiştir. 1984 yılından sonra alımlar Kurum Alımları olarak gerçekleştirilmektedir. Yaş çay yaprağı alımlarında destekleme alımları kaldırılmış da olsa, Çay-Kur bir fiyat belirleyerek, alım garantisi ile piyasaya girdiği için, piyasaya bir müdahale söz konusu olmaktadır. Özel sektör yaş çay yaprağı alım fiyatlarını Çay-Kur'un fiyatlarına göre ayarladığından (oligopol piyasa koşulları nedeniyle) piyasa Çay-Kur'un alımları ile yönlendirilmektedir. Çay-Kur'un yaş çay yaprağı alımlarında yasal açıdan bir belirsizlik söz konusudur. Devlet tekeli kaldırıldıktan sonra Çay-Kur için alım zorunluluğunun devam etmesi hukuki açıdan çelişkilidir.

Çay üretiminin başladığı ilk yıllarda alımlar bir program içinde gerçekleştirildiği için sorun yaratmamıştır. İzleyen yıllarda ise devletin destekleme politikası ile çay üretim alanları genişlemiş ve giderek denetimsiz

bir artış göstermeye başlamıştır. Bu artış üzerine çay sanayinin işleme kapasitesi yetersiz kalmıştır. Fiyatlarla gerçekleştirilemeyen desteklemenin alımlarla yerine getirilmeye çalışılması ile üreticiden fazla miktarda ürün alımı yapılmıştır. Yetersiz işleme kapasitesi yaş çay yaprağı imhalarına neden olurken, politika gereği yapılan kaba yaprak alımları ürün normunun bozulmasına ve kalitenin düşmesine yol açmıştır. Türkiye'de yaş çay yaprağı alımlarında imha, 1967 yılında başlamış ve 1981 yılına kadar devam etmiştir. Kuru çay maliyetini artırıcı etkisi olan imhalar, kapasite yetersizliği, Mayıs ayındaki üretim fazlalığı, ürün alım politikasının yıllara göre değişiklikler göstermesi ve işletme organizasyonundaki aksaklıklar gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Ürün imhası ve büyük miktarlara ulaşan alımlarla ortaya çıkan destekleme alım zararları Çay-Kur'un T.C.Merkez Bankası'ndan aldığı kredileri geri ödeyememesine neden olmuştur. Çay-Kur'un görev zararları Hazine'den karşılandığı için devlete büyük bir mali yük getirmiştir. Yaş çay yaprağı imhalarını önlemek ve üretimdeki aylık dalgalanmaları en aza indirmek için, 1974 yılında bir dekardan alınacak ürüne günlük kontenjan uygulaması getirilmiştir. Üreticinin bir günde Çay-Kur'a teslim edebileceği ürün miktarı sınırlandırılarak bir kontenjana bağlanmıştır. 1974 yılında başlatılan kontenjan uygulaması politik eğilimlerle devamlı uygulanamamış, ancak 1981 yılından itibaren bir süreklilik kazanmıştır. Kontenjan uygulaması ile üretimin belirli aylara yığılması (Özellikle Mayıs ayı) önlenmiş ve üretim diğer aylara da kaydırılmıştır. Ancak zamanında toplanamayan yaş çay yaprağı çay bahçesinde beklediği için norm değerini yitirmiş, kuru çayın kalitesi düşmüştür. Çay-Kur kampanya dönemi süresince üreticinin getirdiği bütün yaş çay yaprağını satın aldığı için, (günlük kontenjan miktarı kadar) kontenjan uygulaması üreticinin gelirinde bir azalmaya yol açmamıştır.

Özel sektörün sayıları hızla artan çay fabrikaları da, alımlarda kontenjan uygulamaktadırlar. Bu, çoğunun küçük kapasiteli fabrikalar olmalarından kaynaklanmaktadır. Özel sektörün alım garantisi olmadığı için, üreticide daha çok öncelikle Çay-Kur'a daha sonra özel sektöre yaprağını verme eğilimi görülmektedir. Özel sektör alım ödemelerini de belirli bir program içinde yürütmemektedir. Kârlılığını ön planda tutan özel sektörün üreticiyi korumak gibi bir sosyal görevi üstlenmeyeceği açıktır. Bu nedenle, özellikle çay üreticisinin korunması açısından çay tarımı ve sanayiinde Çay-Kur'un etkinliği sürdürülmelidir.

Yaş çay yaprağı alım politikasında, alımı yapılacak ürün normunun kesin bir kurala bağlanması gerekmektedir. Herşeyden önce alımlar politik uygulamalardan arındırılmalı, ürün normuna uymayan yaprakların alımından vazgeçilmelidir. Türkiye'deki çay üretim alanları genişliğinin ülke gereksinimini karşıladığı düşünülüyorsa da, çay üretimi daha çok kaba yaprak alımlarından dolayı artmaktadır. Çay üretim ve tüketiminde 1981 yılından sonra denge kurulmuştur. Çay tüketiminin hızla arttığı Türkiye'de, çay üretiminin de artırılması gerekmektedir. Çay üretim alanlarının sınırına gelinmiş olduğundan, birim alandan elde edilen verim artırılmalıdır. Tesis kolaylığı nedeniyle çaylıkların tohumla kurulmuş olması verimsiz ve kalitesiz ürün vermelerine yol açmaktadır. Bu tip çaylıkların verimi yüksek fidanlarla yeniden kurulması halinde çay üretimi artacaktır. Fidanla yetiştiricilik masraflı olduğundan, fidan üretimi ve üreticiyi destekleyecek kredi uygulamalarına ağırlık verilmelidir. Fidanla yetiştiricilikte verimlilik artacağı gibi sürgün dönemlerindeki ürün yığılımının da önüne geçilebilecektir (Farklı zamanlarda toplama olgunluğuna gelen çeşitlerle).

4- Türkiye'de yaş çay yaprağı fiyatları 1971 yılına kadar, oluşturulan fiyat belirleme komisyonları tarafından, bu tarihten 1985 yılına kadar da Bakanlar Kurulu'na saptanmıştır. Bu fiyatların belirlenmesinde politik eğilimlerin sürekli ağır bastığı görülmüştür. Yaş çay yaprağı alım fiyatlarını 1985 yılından itibaren Çay-Kur belirlemekle birlikte, fiyatlar yine de hükümetin kararları doğrultusunda olmaktadır. Alım fiyatlarının belirlenmesinde maliyetlerden çok enflasyon oranı ile bir önceki yılın fiyatı dikkate alınmaktadır.

Çayın Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen en kârlı ürün durumuna gelmesinin nedeni yaş çay yaprağı fiyatlarındaki artışlar olmamıştır. Çay üretiminin başlangıç yıllarında, diğer ürünlere oranla çay için belirlenen yüksek fiyat, daha sonra fiyatlar genel düzeyinin daha fazla artması ile etkisini yitirmiştir. Yıllar itibariyle çay fiyatlarındaki değişiklikler incelendiğinde, üretici gelirlerinde bir azalma olacağı sonucuna varılmaktadır. Üretici gelirlerindeki artışın asıl nedeni, alım politikasındaki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Çay üretimi fiyat politikasından daha çok, norm dışı yaprak alımı ile özendirilmiştir. Bu durum, norm dışı yaprak alımının yapılmadığı 1981 yılında, bir önceki yıla göre üretici gelirlerinin % 34 oranında azalmasından da açıkça görülebilmektedir. Sonuç olarak çay üretim alanlarının yıllar itibariyle genişlemesi, çayın gelir getirici ürün özelliğini koruduğunu göstermektedir.

Yaş çay yaprağı fiyat politikasında, elde edilen ürünün kalitesinin artırılması için kaliteli ürüne yüksek fiyat belirlenmesi gerekmektedir. Böylece üretici, gelirini artırabilmek için norm dışı yaprak veremeyeceğinden, kaba yaprak alımlarını da aza indirmek söz konusu olabilecektir. Kaba yaprak alımlarının yapılmaması ülke gereksiniminin karşılanamaması sorununu yaratacaktır. Çay üretiminin düşmesini engellemek için, birim alandan elde

edilen verim artırılmalı ve eski çaylıklar verimli çeşitlerle değiştirilmelidir. Uygulamadan kaldırılmış olan Çay Tarımını Geliştirme ve Yeni Çaylık Tesisi Projesi, bu amaca yönelik bir proje olduğu için yeniden uygulamaya alınmalıdır.

5- Türkiye'de çay dışalımını için ilk yasal düzenleme, 1932 yılında 2054 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir. Yasa ile çayın dışalımını için hükümete yetki verilmiştir. Devlet tekeli niteliğinde olmayan bu düzenlemede, dışalım yapmak isteyenlere takas sistemi ile dışalım yapma hakkı da verilmiştir. Türkiye çay dışalımını için döviz gereksinimini azaltıcı takas sistemini 1942 yılına kadar uygulamıştır. Çay dışalımını 1942 yılında 4223 sayılı yasa ile devlet tekeli altına alınmıştır.

1963 yılına kadar devlet tekelinde gerçekleştirilen çay dış alımlarına, ülke üretimi tüketimi karşılar hale geldiği için, bu yılda son verilmiş ve ithal ikamesi sağlayıcı bu politika 1984 yılına kadar devam etmiştir. Bu yılda dışalımlara getirilen liberasyon ile, çay dışalımında devlet tekeli kaldırılmıştır.

Türkiye, 1963 yılından itibaren çay üretim ve tüketim dengesini kurmuş, arz fazlalığı yıllarında dışsatıma gitmiştir. Destekleme alım politikasıyla yaratılan stokları eritmek için maliyetlerin altında yapılan dışsatımlar, devlete mali bir yük getirmiş ve bu zararlar 1979 yılına kadar Hazine'den karşılanmıştır. Arz fazlalıklarına bağlı olarak yapılan dışsatımlar, Türkiye'nin bir dışsatım politikası oluşturmadığını göstermektedir. 1982 yılından itibaren kaliteli üretimin dışsatımına gidilmişse de, dışsatım miktarları fazla bir gelişme göstermemiştir. Kuru çayın üretiminde uluslararası standartlara uygun üretim yapılmadığı ve pazarlamanın bütün aşamalarında kaliteyi koruyucu önlemler alınmadığı için dış

pazarlarda Türk çayının pek yeri olmamaktadır. Türkiye öncelikle yurtiçi tüketime yönelik kaliteli üretim için bir üretim politikası oluşturmalıdır. Ancak ülke gereksiniminin fazlası durumunda dışsatım düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

- AÇIL, F., 1957. Türkiye Çay İşletmeleri. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 129. Çalışmalar:79. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 6-8.
- AKSOY, S., 1984. Tarım Hukuku, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 907. Ders Kitabı: 254. Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara: 152-155.
- AKSOYLU, R.A., 1982. Çay ve Rize İçin Varolma Savaşı. Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi. Yayınlanmamış Bitirme Tezi. Erzurum:19,44.
- ALTIN, C., 1986. Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi. Dünyada ve Türkiye'de Çay Üretim ve Tüketimi Semineri. Bayrak Matbaacılık.İstanbul: 181.
- ANONYMOUS, 1924. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 59.
- ANONYMOUS, 1927. T.C.Resmi Gazete Sayı: 596.
- ANONYMOUS, 1932. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 2143.
- ANONYMOUS, 1939. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. Cilt:6, Ankara: 1,10.
- ANONYMOUS, 1940. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 4474.
- ANONYMOUS, 1942 a. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 5114.
- ANONYMOUS, 1942 b. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. Cilt: 25. Ankara: 191.
- ANONYMOUS, 1949. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 7231.
- ANONYMOUS, 1951. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 7748.
- ANONYMOUS, 1952. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 8058.
- ANONYMOUS, 1953. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 8458.

- ANONYMOUS, 1956. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 9346.
- ANONYMOUS, 1961. Çay Hakkında Rapor. Türkiye İş Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü. Hizmete Özel Rapor. Ankara: 2.
- ANONYMOUS, 1963. 1963 Yılı Programı Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967. Yayın No: DPT: 117. T.C. Ziraat Bankası Matbaası. Ankara : 137.
- ANONYMOUS, 1968 a. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. Cilt: 5. Ankara: 426-622.
- ANONYMOUS, 1968 b. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 12994
- ANONYMOUS, 1969. 1969 Yılı Programı II. Beş Yıl 1968-1972. Yayın No: DPT: 748. Ankara: 174.
- ANONYMOUS, 1970. 1970 Yılı Programı II. Beş Yıl 1968-1972. Yayın No: DPT: 837. Ankara: 222.
- ANONYMOUS, 1971 a. T.B.M.M. Tutanak Dergisi. Cilt: 14. Ankara: 2.
- ANONYMOUS, 1971 b. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 14046.
- ANONYMOUS, 1973. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları: Çay Ziraatı Alt Komite Raporu. Yayınlanmamış: 8.
- ANONYMOUS, 1974 a. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 14873.
- ANONYMOUS, 1974 b. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 14959.
- ANONYMOUS, 1974 c. Türkiye İstatistik Yıllığı. DİE Matbaası. Ankara: 459.
- ANONYMOUS, 1975. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 15219.
- ANONYMOUS, 1976 a. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çay Tarımı ve Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayınlanmamış: 25,60.

- ANONYMOUS, 1976 b. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 15676.
- ANONYMOUS, 1976 c. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 15578.
- ANONYMOUS, 1976 d. Tarım İstatistikleri Özeti 1975. DİE Basımevi. Ankara: 9,11,15.
- ANONYMOUS, 1977. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 15943.
- ANONYMOUS, 1978. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 16273.
- ANONYMOUS, 1979 a. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 16616.
- ANONYMOUS, 1979 b. Türkiye İstatistik Yıllığı 1979. DİE Matbaası. Ankara: 383.
- ANONYMOUS, 1980. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 16979.
- ANONYMOUS, 1981. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 17326.
- ANONYMOUS, 1982 a. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 17638.
- ANONYMOUS, 1982 b. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çay Tarımı ve Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayınlanmamış: 14-35
- ANONYMOUS, 1982 c. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 17678.
- ANONYMOUS, 1983 a. Ekonomi Ansiklopedisi. Cilt: 3. Paymaş Yayınları. İstanbul: 1101
- ANONYMOUS, 1983 b. T.C.Resmi Gazete, Sayı: 18051.
- ANONYMOUS, 1984 a. T.C.Resmi Gazete, Sayı: 18341.
- ANONYMOUS, 1984 b. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 18559.
- ANONYMOUS, 1984 c. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 18610.
- ANONYMOUS, 1984 d. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 18620.
- ANONYMOUS, 1985 a. T.C.Resmi Gazete. Sayı: 18852.
- ANONYMOUS, 1985 b. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 18897.

- ANONYMOUS, 1985 c. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Yayın No: DPT: 1974. Başbakanlık Basımevi. Ankara: 73.
- ANONYMOUS, 1985 d. 1985 Yılı Programı. Yayın No: DPT: 1981. Ankara: 140.
- ANONYMOUS, 1985 e. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt: 8. Ankara: 2,682.
- ANONYMOUS, 1986 a. T.C. Resmi Gazete. Sayı: 19058.
- ANONYMOUS, 1986 b. Kamu İktisadi Teşebbüsleri 1980-1986 Yıllığı, T.C.Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı. DSİ Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara: 3,13.
- ANONYMOUS, 1986 c. 1987 Yılı Programı. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 Yayın No: DPT: 2065. Başbakanlık Basımevi: Ankara: 110.
- ANONYMOUS, 1987 a. Çay-Kur Yıllık İstatistik Bülteni 1987. Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı İstatistik Müdürlüğü: 9,13,14.
- ANONYMOUS, 1987 b. Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu Kararı. Karar No: 87/10.
- ANONYMOUS, 1987 c. Tarım İstatistikleri Özeti. DİE Basımevi: Ankara: 3,5,11.
- ANONYMOUS, 1987 d. Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Çay Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayınlanmamış: 35.
- ANONYMOUS, 1988 a. Türkiye İstatistik Yıllığı 1987. Başbakanlık DİE. Yayın No: 1250. DİE Matbaası. Ankara: 36, 371.

- ANONYMOUS, 1988 b. 1988 Yılı Programı V. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Yayın No: DPT: 2118. Ankara: 88, 108.
- ANONYMOUS, 1988 c. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çay Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayınlanmamış
- ANONYMOUS, 1988 d. Bankamızca Destekleme Amacı İle KİT'lere Tahsis Edilen Krediler ve Kredilerin Geri Ödenmesine İlişkin Not. T.C.Merkez Bankası. Yayınlanmamış.
- ANONYMOUS, 1988 e. Aylık İstatistik Bülteni 1988 VI-VII. DİE Matbaası. Ankara: 62.
- ANONYMOUS, 1988 f. T.C.Resmî Gazete. Sayı: 19699.
- ANONYMOUS, 1988 g. T.C.Resmî Gazete. Sayı: 19836.
- ANONYMOUS, 1988 h. 1989 Yılı Programı Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Ankara: 154.
- ARER, R., 1969. Türkiye'de Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Ekonomik Yönüyle Rize. Çakır Matbaası. İstanbul: 154-159.
- AYFER, M., 1985. Dünya'da ve Türkiye'de Çay Üretimi Tüketimi ve Sorunları. Çay Üretimi İşlenmesi ve Pazarlanması Semineri. Fakülteler Matbaası. İstanbul: 40.
- AYTAÇ, M.K., 1983. Çayın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Beklenen Gelişmeler. Uzmanlık Tezi. Ankara:4-38.
- BULMUŞ, İ., 1978. Tarımsal Fiyat Oluşumuna Devlet Müdahalesi. AİTİA Yayın No: 113. Ankara: 201.
- ÇAY-KUR Yıllık Faaliyet Raporları 1973-1980.

ÇAY-KUR Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları 1938-1987.

ÇİVİ, H., 1977. Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye'de Taban Fiyat Politikası. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 485. İşletme Fakültesi Yayın No: 59. Araştırma Serisi No: 42 Erzurum: 135-137.

DİE Dış Ticaret İstatistikleri ve İstatistik Yıllıkları 1924-1962.

DİKMEN, O., 1986. Dünyada Çay Üretimi Ticareti ve Tüketimi. Dünyada ve Türkiye'de Çay Üretim ve Tüketimi Semineri. Bayrak Matbaacılık. İstanbul: 33.

DÜLEN, M., PİRİNÇÇİOĞLU, N., 1985. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye'nin Ekonomik ve Sınai Yapılarına ve Tarımsal Destekleme Fiyatlarına Yönelik Karşılaştırma Çalışmaları. MPM Yayınları: 331. Ankara : 174.

ERAKTAN, G., 1983. Tarım Politikası-II. A.Ü.Ziraat Fakültesi Teksir No: 112. Ankara: 12-17.

ERAKTAN, G., 1988 a. Tarım Politikası - II. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1038. Ders Kitabı: 301. Ankara: 13-37.

ERAKTAN, G., 1988 b. Ortak Tarım Politikasında Parasal Düzenlemeler ve FEOGA. Ankara: 4.

GÜNEŞ, T., 1975. Dünya'da ve Türkiye'de Çay Tüketimi ve Sorunları. I. Çay Teknik Kongresi. Rize: 14.

GÜNEŞ, T., ARIKAN, R., 1984. Tarım Ekonomisi İstatistiği. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1049. Ders Kitabı: 305. Ankara: 251.

- GÜNEŞ, T., 1985. Bir Sektör Olarak Tarımın Serbest Piyasa Ekonomisi İle Uyum Derecesi Bazı Ülkelerden Örnekler. Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri Simpozyumu. Tebliğler. E.Ü.Atatürk Kültür Merkezi. İzmir: 2.
- GÜRGEN, Y., 1988. Genel Ekonomi. Ç.U.Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No: 14. Adana: 39.
- HATİPOĞLU, Ş.R., 1934 a. Kendimize Yeten Ziraat. Ziraat Gazetesi. Yıl: 5. Cilt: 1. Sayı: 9 : 265.
- HATİPOĞLU, Ş.R., 1934 b. Çeşitli Ziraat. Ziraat Gazetesi. Yıl: 5. Cilt: 1. Sayı: 8. : 233.
- KACAR, B., 1986 a. Çayın Tarihi I. Tarih ve Toplum. Aylık Ansiklopedik Dergi. İletişim Yayınları: 41.
- KACAR, B., 1986 b. Çayın Tarihi II. Tarih ve Toplum. Aylık Ansiklopedik Dergi . İletişim Yayınları: 31.
- KACAR, B., 1987. Çayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi, Çay Kur Yayını No: 6. DSİ Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası. Ankara: 7-55, 222-276.
- KALENDER, K., 1976. Türkiye'de Çay Üretimi ve Sanayii Mülkiyeliler Birliği Dergisi. Yıl: 11. Cilt: VI. Sayı: 43. Tisa Matbaası. Ankara: 21,22.
- KARACAN, A.R., 1985. Türkiye'de Gelişmekte Olan Serbest Rekabet Sistemi İçerisinde Başlıca Tarımsal Ürünlerin Üretim Pazarlama ve Tüketim İlişkilerinde Teşkilatlanma Durumu. Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri Simpozyumu. Tebliğler E.Ü.Atatürk Kültür Merkezi. İzmir: 25.

- KESİM, A., 1987. Yaş Çay Yaprağı Fiyat Politikası ve Etkileri. Uluslararası Çay Simpozyumu. Bildiriler. Tübitak Yayınları No: 638. TOAG Seri No: 124. TÜBİTAK Ofset Tesisleri. Ankara: 234-236.
- KORKMAZ, T., 1977. Madde Araştırması: Çay. T.C.Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Müdürlüğü : 21.
- KAKUZO, O., 1944. Çayname. (Çeviren: A.S. DELİLBAŞI). Remzi Kitabevi. İstanbul: 17,18.
- KARAKAŞ, A., 1989. Dünyada ve Türkiye'de Çay Üretim ve Tüketimi Türkiye'deki Üreticilerin Bazı Sorunları. A.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü. Doktora Semineri. Yayınlanmamış.
- Maliye ve Gümrük Bakanlığı Dosyaları 1984-1988.
- ÖZSAN, M., 1987. Türkiye Çaycılığının Dünyadaki Yeri ve Yetiştiricilik Sorunları. Çukurova Üniversitesi Basımevi. Adana: 3.
- ÖZYURT, H., 1985. Türkiye'de Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen Gelişmeler. Çay Üretimi İşlenmesi ve Pazarlanması Semineri. Fakülteler Matbaası. İstanbul: 106-111, 134.
- ÖZYURT, H., 1987. Çay Ekonomisi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Genel Yayın No: 117. M.Y.O. Yayın No: 5. KTÜ Basımevi. Trabzon: 4-302.
- PAMUK, Ş., 1988. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm. Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000. Yurt Yayınları: 18. Türkiye Araştırmalar Dizisi: 17. Ankara: 92-96.

- PEKİN, T., 1985. Türkiye'de Uygulanmakta Olan Ekonomik Model ve Bu Modelin Serbest Piyasa Ekonomisi İle İlişkisi. Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Seçişin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri Simpozyumu. Tebliğler. E.Ü.Atatürk Kültür Merkezi. İzmir : 12.
- TARKAN, T., 1973. Türkiye'de Çay Ziraatı ve Endüstrisi, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 195. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 41. Yardımcı Ders Kitabı Serisi No: 1. Sevinç Matbaası. Ankara: 10,15.
- TEKELİ, S.T., 1946. Rize'de Çay Yetiştirilmesi ve Rize Çayları Üzerinde Araştırmalar. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2(10). Ayrı Basım: 349.
- TEKELİ, S.T., 1962. Çay Teknolojisi (Çay İşleme Kitabı). A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 190. Ders Kitabı: 64. A.Ü.Basımevi. Ankara: 5, 90.
- TEKELİ, S.T., 1976. Çay Yetiştirme İşleme Pazarlama. Dönüm Yayınları: 5. Ankara: 8, 90-193.
- TEKELİ, İ., İLKİN S., 1988. Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları. Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000. Yurt Yayınları: 18. Türkiye Araştırmaları Dizisi: 17. Ankara: 39.
- TUFAN, A., 1988 a. Türkiye Ekonomisinin Kaynakları ve Genel Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım Kesiminin Durumu. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1102. Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 600. A.Ü. Ziraat Fakültesi Ofset Basım Ünitesi. Ankara: 70.

TUFAN, A., 1988 b. Türkiye'de Enflasyon ve Etkileri.
A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1088.
Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 588. A.Ü.
Ziraat Fakültesi Ofset Basım Ünitesi.
Ankara: 2.

T.C.Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
Kayıtları 1963-1988.

T.C. Merkez Bankası Dosyaları 1963-1987.

VARLIER, O., 1968. Madde Araştırması: Çay.DPT Yayınları
Yayın No: DPT: 730- IPD: 261. IPD Uzun Vadeli
Planlar Şubesi. Ankara: 14-16.

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN VE ÇAYLA İLGİLİ OLAN YASALAR

Yasa No	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarihi-Sayısı	Yasa Adı
407	6.2.1924	21.2.1924 - 59	Rize iliyle Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina ve çay yetiştirilmesi hakkında kanun
1029	16.5.1927	28.5.1927 - 596	407 sayılı kanuna ek kanun
2054	2.7.1932	6.7.1932 -2143	Çay, şeker ve kahve ithalinin bir elden idaresi hakkında kanun
3788	27.3.1940	2.4.1940 -4474	Çay kanunu
4223	20.5.1942	25.5.1942 -5114	Kahve ve çay inhisarı kanunu
5433	7.6.1949	13.6.1949 -7231	Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü kuruluş kanunu
5748	26.2.1951	2.3.1951 -7748	Çay hakkındaki kanunun bazı maddelerini değiştiren kanun
6133	10.7.1953	15.7.1953 -8458	Çay kanununa ek kanun
6754	25.6.1956	30.6.1956 -9346	3788 sayılı çay kanununun 5748 sayılı kanunla muaddel 4. maddesinin B fıkrası ile çay kanununa ek 6133 sayılı kanunun birinci maddesinin değiştirilmesine dair kanun
1497	6.12.1971	18.12.1971-14046	Çay Kurumu kanunu
2640	17.3.1982	19.3.1982 -17638	1497 sayılı Çay Kurumu kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun
3092	4.12.1984	19.12.1984-18610	Çay kanunu
KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME			
SAYI NO	RESMİ GAZETE		KONUSU
	tarihi	Sayısı	
60	20.5.1983	18052	440 sayılı KİT'lerin kuruluşuna ilişkin yasayı değiştiren KHK
233	18.6.1984	18435	Çay-Kur'un ana statüsü bu KHK uyarınca hazırlanmıştır.

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN KARARNAMELER

Kararname No	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarihi-Sayısı	Konusu
14108	1.4.1933	18.4.1933-2379	Bir elden idare edilecek çay ve kahve hakkında
2/13450	10.5.1940	17.5.1940-4511	Hopa, Sürmene, Of ilçeleri ve Rize ilinin tamamına çaylık kurma izni verilmesi hakkında
2/17554	16.3.1942	17.3.1942-5059	Çay ve kahve satışının iki gün yasaklanması hakkında
2/17555	18.3.1942	19.3.1942-5061	Çayın toptan satış fiyatına eklenecek bedel hakkında
2/18662	25.8.1942	5.9.1942-5203	4223 sayılı kanun gereğince çaydan alınacak inhisar resmi hakkında
2/19827	29.4.1943	10.5.1943-5400	4223 sayılı kanun gereğince çaydan alınacak inhisar resmi hakkında
3/4098	25.4.1946	24.7.1946-6367	Çaycılar yardımlaşma kooperatifinin kurulmasına izin verilmesi hakkında
3/4889	2.11.1946	23.10.1946-6462	Çayın beher kilosundan alınacak inhisar resmi hakkında
3/9357	20.5.1949	21.6.1949-7238	Çayın beher kilosundan alınacak inhisar resmi hakkında
3/14215	27.12.1951	6.2.1952-8027	Fındıklı ve Çaykara ilçelerine çaylık kurma izni verilmesi hakkında
3/14286	12.1.1952	27.2.1952-8045	Borçka ilçesine bağlı Maradit bucağına çaylık kurma izni verilmesi hakkında
4/5354	25.6.1955	2.7.1955-9044	Çayın beher kilosundan alınacak inhisar resmi hakkında

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN KARARNAMELER

Kararname No	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarihi-Sayısı	Konusu
4/5840	6.9.1955	20.10.1955-9134	Giresun'un Merkez Bulancak, Keşap, Tirebolu Görele ilçeleri ile Trabzon'un Yomra ve Arsin ilçelerine çaylık kurma izni verilmesi hakkında
4/10762	15.9.1958	27.10.1958-10043	Borçka ilçesi Merkez nahiyesine çaylık kurma izni verilmesi hakkında
6/4149	4.1.1965	22.1.1965-11913	Çayın beher kilosundan alınacak inhisar resmi hakkında
6/6578	13.6.1966	29.6.1966-12335	Çaykara ilçesinin bazı köylerine çaylık kurma izni verilmesi hakkında
6/8156	28.4.1967	6.6.1967-12614	Araklı ilçesinin bazı köylerine çaylık kurma izni verilmesi hakkında
6/9603	3.2.1968	21.3.1968-12854	Kayıt dışı olan 65000 dekar çay bahçesinin çay dikim alanına alınması hakkında
6/10562	19.7.1968	6.9.1968-12994	Arsin ilçesinin bazı köyleri ile Vakfıkebir ilçesi Şalpazarı bucağına bağlı bazı mahalle ve köylere çaylık kurma izni verilmesi hakkında
7/3562	22.12.1971	31.12.1971-14059	Çaya uygulanacak istihsal vergisi hakkında
7/6320	28.4.1973	30.4.1973-14522	1973 yılı yaş çay yaprağı alım fiyatının belirlenmesi hakkında
7/8196	29.4.1974	30.4.1974-14873 (Mk)	1974 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslar hakkında

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN KARARNAMELER

Kararname No	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarihi-Sayısı	Konusu
7/8587	1.7.1974	28.7.1974-14959	1974 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esasların 2.maddesinin değiştirilmesi hakkında
7/9803	22.4.1975	26.4.1975-15219	1975 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslar hakkında
7/11792	29.4.1976	5.5.1976-15578	1976 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslar hakkında
7/12342	5.8.1976	13.8.1976-15676	Çay-Kur'a yaş çay alımlarının finansmanı için T.C. Merkez Bankasınca verilecek kredi hakkında
7/13366	29.4.1977	21.5.1977-15943 (Mk)	1977 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslar hakkında
7/15387	26.4.1978	29.4.1978-16273	1978 yılında satın alınacak yaş çay yaprağına uygulanacak esaslar hakkında
7/17399	19.4.1979	21.4.1979-16616	Çay destekleme alımları hakkında
8/803	5.5.1980	5.5.1980-16979 (Mk)	Çay destekleme alımları hakkında
8/2751	22.4.1981	30.4.1981-17326	1981 yılı yaş çay yaprak fiyatı ve alımlarda uygulanacak esaslar hakkında
8/4562	22.4.1982	28.4.1982-17678	1982 yılı yaş çay yaprak fiyatı ve alımlarda uygulanacak esaslar hakkında
83/6370	18.4.1983	25.4.1983-18028	1983 yılı yaş çay yaprak fiyatı ve alımlarda uygulanacak esaslar hakkında

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN KARARNAMELER

Kararname No	Kabul Tarihi	Resmi Gazete Tarihi-Sayısı	Konusu
84/7771	20.2.1984	14.3.1984-18341	Yeni çaylık sahaları açılması ve mevcut çaylık sahaların ıslahı için çay üreticisine verilecek krediler hakkında
86/10481	20.3.1986	25.3.1986-19058	Ordu Merkez, Perşembe, Fatsa, ve Ünye ilçelerine bağlı bazı köylerin çay tarımı deneme alanları olarak tesbiti hakkında
88/12495	8.1.1988	19.1.1988-19699	1986 yılı ürünü çayların imhası hakkında
88/12958	23.5.1988	8.6.1988-19836	1986 yılı ürünü çayların imhası hakkında

ÇAY HAKKINDA ÇIKARILAN YÖNETMELİKLER

Resmi Gazete Tarihi - Sayısı	Konusu
13.3.1952 -8058	4223 sayılı Çay İhisarı Kanunu ile 3788 ve buna ek 5748 sayılı Çay Kanununun tatbikatına ait talimatname hakkında
29.12.1984-18620	İthalat yönetmeliği
24.8.1985 - 18852	Çay bahçesi kuracak üreticilere ruhsatname verilmesinde uygulanacak esaslar hakkında
13.10.1985-18897	Çay bahçesi kuracak üreticilere ruhsatname verilmesinde uygulanacak esaslar hakkında

ÇAY HAKKINDA EKONOMİK İŞLER YÜKSEK KOORDİNASYON KURULU KARARI

Karar No	Kabul Tarihi	Konusu
87/10	18.6.1987	Mevcut çaylık alanlarda yeni çay bahçeleri kurulması işlemlerinin 1989 yılına kadar durdurulması hakkında

ÇAY HAKKINDA EKONOMİK İŞLER YÜKSEK KOORDİNASYON KURULU'NUN TEBLİĞİ

Tarihi	RESMİ GAZETE Sayısı	KONUSU
31.3.1984	18358	1984 yılı yaş çay yaprağı fiyatı ve alımlarda uygulanacak esaslar hakkında

ÇAY İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULUŞ ANA STATÜSÜ

Tarihi	RESMİ GAZETE Sayısı	KONUSU
28.10.1984	18559	Çay-Kur'un ana statüsü

